

รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์

เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านอีสานใต้ : ความอยู่รอดของชุมชนท่ามกลาง
กระแสการเปลี่ยนแปลง

โดยรองศาสตราจารย์ ดร. สมคิด พรหมจู้ และคณะ

กุมภาพันธ์ 2546

รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์

เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านอีสานใต้ : ความอยู่รอดของชุมชนท่ามกลาง
กระแสการเปลี่ยนแปลง

คณะผู้วิจัย

1. รองศาสตราจารย์ ดร.สมคิด พรหมจ้อย	มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช
2. รองศาสตราจารย์ สมบัติ พันธิวิเศษ	มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช
3. ผู้ช่วยศาสตราจารย์สุทัศน์ กองทรัพย์	สถาบันราชภัฏสุรินทร์
4. อาจารย์วิลาศ โพธิสาร	โรงเรียนแตลศิริวิทยา

สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย
ชุดโครงการวิจัยเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านไทย

คำแถลงของชุดโครงการ เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านไทย

ชุดโครงการวิจัย “เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านไทย” ประกอบด้วยนักวิชาการและนักศึกษา 27 คน* ใช้วิธีวิจัยแบบเศรษฐศาสตร์ มานุษยวิทยาและประวัติศาสตร์ ใช้สถิติของรัฐบาล ใช้สถิติที่ชุดโครงการฯ สำรวจเอง โดยใช้แบบสอบถามจาก 1,574 ครัวเรือนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ 1,600 ครัวเรือนในภาคใต้ 887 ครัวเรือนที่ตำบลศิลาแลง อำเภอบัว จังหวัดน่าน สำรวจเองแบบมานุษยวิทยาในภาคเหนือ ใช้ข้อมูลจากที่นักวิจัยสำรวจไว้เดิมก่อนชุดโครงการฯ 1,935 ครัวเรือนในเขตอีสานใต้และในเขตตะวันตกของภาคกลาง ให้นักวิจัยผู้ช่วยฟังตัวและเก็บข้อมูลแบบมานุษยวิทยาในหมู่บ้านในภาคเหนือ สัมภาษณ์แบบวิธีการของประวัติศาสตร์บอกเล่าในทุกภาค และใช้ข้อมูลทุติยภูมิทั้งของรัฐบาล นักวิชาการและนักพัฒนาเอกชน สัมพันธ์ใกล้ชิดใช้ประโยชน์จากแนวคิดและข้อมูลของโครงการวิจัย “พลวัตเศรษฐกิจชุมชนสามลุ่มน้ำ” ซึ่งมีคุณพรพิไล เลิศวิชาเป็นหัวหน้าโครงการ ศึกษาทฤษฎีและประวัติศาสตร์ชนบทของต่างประเทศ เชิญนักวิชาการชาวต่างประเทศจากญี่ปุ่น จีน และฝรั่งเศสมาบรรยายและเยี่ยมชมงานสนามในชนบทประเทศไทย รวมทั้งหัวหน้าชุดโครงการวิจัยนี้เดินทางไปพบกับนักวิชาการอินเดียที่เมืองกัลกัตตาและเซไน และพบนักวิชาการลาตินอเมริกาที่เมืองมานากัว นิคารากัว และเมืองซานโฮเซ คอสตาริกา ศาสตราจารย์ ดร.ยศ สันตสมบัติ นักวิจัยในโครงการฯ เดินทางไปค้นคว้าที่มหาวิทยาลัยเบเคเล มลรัฐแคลิฟอร์เนีย สหรัฐอเมริกา

* **ภาพรวม:** ดร. คริส เบเกอร์ นักวิชาการอิสระ **ภาคเหนือ:** ศ. ดร.ยศ สันตสมบัติ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
 รศ. ดร.จิราภรณ์ สถาปนาวรรณนะ มหาวิทยาลัยนเรศวร ผศ. ดร.วัฒนาพร เศรษฐกุล มหาวิทยาลัยพายัพ
 คุณชัยวัฒน์ หน่อรัตน์ นักศึกษาปริญญาเอก มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ คุณลำแพน จอมเมือง นักวิชาการอิสระ
 คุณสุทธิพงษ์ วสุโสภณพล สำนักงานสาธารณสุข จังหวัดน่าน คุณวินัย บุญลือ นักศึกษาปริญญาโท มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ: รศ. สุวิทย์ วีระศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น รศ. ดร.สมคิด พรหมจ้อย มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช
 รศ. ดร.สมบัติ พันธิษณีย์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช อาจารย์ ดร.มณีนัย ทองอยู่ มหาวิทยาลัยขอนแก่น
 อาจารย์วิลาส โพธิสาร โรงเรียนเดลีวิทยา อ.ศิขรภูมิ จังหวัดสุรินทร์ ผศ. สุทัศน์ กองทรัพย์ สถาบันราชภัฏสุรินทร์
 อาจารย์ ดร.พรเพ็ญ ทับเปลี่ยน มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ อาจารย์ธันวา ใจเที่ยง สถาบันราชภัฏสกลนคร
ภาคกลาง: รศ. ดร.พอพันธ์ อูยานนท์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช อาจารย์ ดร.ทิพย์วัลย์ สีจันทร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
 อาจารย์ ดร.ศักดิ์ชัย เกียรติณาคินทร์ สถาบันราชภัฏสวนดุสิต ดร. อรสุดา เจริญรัตน์ สำนักพระราชพิธี
 ดร. ภูมิรัตน์ สุธรรม กรมการพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย **ภาคใต้:** รศ. สงบ ส่งเมือง มหาวิทยาลัยทักษิณ
 คุณชลิตา บัณฑุวงศ์ มูลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืน (ประเทศไทย) คุณอนุสรณ์ อุณโณ นักวิชาการอิสระ
เศรษฐกิจชุมชนกับเศรษฐกิจแห่งชาติ: รศ. เสรี ลีลาชัย มหาวิทยาลัยรามคำแหง รศ. ดร.สังศิต พิริยะรังสรรค์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
หัวหน้าชุดโครงการ: ศ. ดร.ฉัตรทิพย์ นาถสุภา นักวิชาการอิสระ

ชุดโครงการนี้ได้รับทุนสนับสนุนการวิจัยจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ใ้เวลาวิจัย 3 ปี (1 มีนาคม 2543 – 28 กุมภาพันธ์ 2546) ใ้ทุนวิจัยทั้งหมดประมาณ

13 ล้านบาท มีผลงานวิจัยเป็นหนังสือรวม 21 เล่ม

การวิจัยได้ข้อค้นพบสำคัญ 3 ข้อ คือ

1. เศรษฐกิจไทยประกอบด้วยเศรษฐกิจสองระบบ คือระบบเศรษฐกิจชุมชนและระบบเศรษฐกิจทุน การดำรงอยู่ของระบบเศรษฐกิจทุนเราราทราบกันอยู่แล้ว งานวิจัยชุดนี้ใ้ความรู้เพิ่มว่าระบบเศรษฐกิจชุมชนดำรงอยู่ เป็นชีวิตการทำมาหากินของชาวไทยจำนวนมากที่สุด คิดในแง่ของจำนวนชีวิตผู้คนชาวไทย ใหญ่กว่าระบบทุน ดำรงอยู่ในทุกภาคของประเทศไทย โดยเฉพาะในชนบท

ลักษณะสำคัญของระบบเศรษฐกิจชุมชนคือครอบครัวและชุมชนเป็นหน่วยการผลิต เป้าหมายของการผลิตคือการดำรงอยู่การรักษาตัวใ้รอดอยู่ของครอบครัวและชุมชน ใ้สามารถเลี้ยงตัวเองได้และผลิตข้าครอบครัวและชุมชนได้ การผลิตจึงมีลักษณะเพื่อบริโภคในครัวเรือน ผลิตเพื่อขายก็ได้ แต่ก็เพื่อให้ใ้ได้เงินมาซื้อสินค้าใ้ครอบครัวดำรงชีวิตอยู่ได้และเลี้ยงดูบุตรได้ มากกว่าที่จะคิดขยายการผลิตใ้ใหญ่โต ใ้มีกำไรสูงสุด ใ้ร่ำรวย ครัวเรือนมีลักษณะเป็นผู้ผลิตเล็กอิสระขายสินค้าไม่ใ้ขายแรงงาน วิธีการผลิตหลักคือผู้ผลิตเล็กอิสระใ้แรงงานของสมาชิกของครอบครัว เพราะเป็นสิ่งที่ครอบครัวมีอยู่แล้วโดยธรรมชาติ โดยเฉพาะใ้แรงงานครอบครัวนั้นบนที่ดินเพื่อให้เกิดเป็นผลผลิตทางการเกษตรเพื่อเลี้ยงครอบครัวใ้รอด เติบโตก้าวหน้า แต่ต่อมาเมื่อจำนวนคนต่อเนื้อที่เพิ่มขึ้น ก็ผันใ้แรงงานของครอบครัวปลูกพืชที่ใ้ที่ดินน้อยแต่ใ้แรงงานเข้มข้น เช่นผักและผลไม้ หรือเลี้ยงสัตว์ เช่นวัวและเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำ หรือทำกิจกรรมการค้าขายและบริการ เช่นซ่อมเครื่องจักรต่างๆ หรือหากส่งสมาชิกบางคนออกไปขายแรงงาน ก็ส่งไปในฐานะเป็นวิธีหารายได้ อย่างหนึ่งของครอบครัวซึ่งอยู่ในชนบท ไม่ใช่ใ้ไปเปลี่ยนอาชีพอย่างถาวรจริงๆ ต้องส่งเงินกลับใ้ครอบครัว เพื่อจุนเจือครอบครัวซึ่งก็ทำการเกษตรอยู่ด้วยในชนบทได้ การผลิตของผู้ผลิตเล็กอิสระนี้ต่างจากการผลิตแบบทุนนิยม การผลิตในระบบทุนเป็นการผลิตขนาดใหญ่ ใ้ทุนสูงเป็นหลักไม่ใช่ใ้แรงงาน ใ้ที่ดินมากเป็นแบบไร่ขนาดใหญ่ ใ้แรงงานรับจ้าง

ระบบเศรษฐกิจครอบครัวและชุมชนหรือผู้ผลิตเล็กอิสระนี้ดำรงอยู่อย่างมีเสถียรภาพมากที่สุดใ้ในภาคใ้ ที่ซึ่งภาคการเกษตรในท้องถิ่นหนึ่งๆ มีความหลากหลาย อันเป็นลักษณะของภูมิประเทศแบบ tropical rain forest ฝนตกชุกและแผ่นดินมีความอุดมสมบูรณ์ รายได้ของครัวเรือนชนบทถึง 2/3 มาจากภาคเกษตรในท้องถิ่นเองและสูงพอที่จะอยู่ได้ และครัวเรือนถึง 3/4 ของครัวเรือนทั้งหมดใ้แรงงานสมาชิกในครอบครัวเท่านั้นทำการเกษตร ส่วนใ้ในภาคเหนือและภาคกลาง ระบบเศรษฐกิจครอบครัวและชุมชนก็ยังคงดำรงอยู่ ที่ใ้ใกล้เมืองเชียงใหม่แม้ว่าแต่ละครัวเรือนจะมีที่ดิน

น้อยมาก คราวเรือนประมาณครึ่งหนึ่งในชนบทยังคงทำเกษตรกรรมเป็นหลัก คราวเรือนในภาคเหนือส่วนใหญ่พยายามอยู่ให้ได้ด้วยการทำอาชีพในภาคเกษตรและนอกภาคเกษตรหลายๆ อย่าง รวมทั้งรับจ้างพร้อมๆ กันในคนๆ เดียวกัน ในเวลาเดียวกันหรือใกล้เคียงกัน เนื่องจากภาคเหนือมีน้ำบริบูรณ์ ดินดี จึงทำการเพาะปลูกแบบเข้มข้นได้ ช่วยผ่อนคลายปัญหาที่ดินมีจำกัดลงไปได้บ้าง และในภาคกลางประมาณครึ่งหนึ่งของผู้ที่ทำงานในชนบททำงานของคราวเรือน ซึ่งในระยะหลังเป็นงานนอกภาคเกษตรเป็นงานประเภทค้าขายและบริการอยู่มาก ซึ่งเป็นงานที่ต้องการความรู้และฝีมือ และให้ค่าตอบแทนพอสมควร ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือระบบเศรษฐกิจครอบครัวและชุมชนดำรงอยู่ รายได้ของคราวเรือนชนบทมากกว่าครึ่งหนึ่งมาจากการผลิตเกษตรกรรม และคราวเรือนชนบทใช้แรงงานจ้างเพียง 17% ของการใช้แรงงานทั้งหมด แต่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือนี้เป็นภาคที่น่าเป็นห่วงมากที่สุด เพราะระบบเศรษฐกิจครอบครัวและชุมชนดำรงอยู่ได้ ณ ระดับรายได้ที่ต่ำ มีการกระจายการผลิตทางการเกษตรน้อย ใช้วิธีทำลายป่าเพื่อปลูกพืชพาณิชย์ซึ่งมักจะไม่ยั่งยืน ใช้วิธีส่งแรงงานออกไปขายเมืองไกล แทนที่แรงงานเหล่านั้นจะได้พัฒนาท้องถิ่นและภูมิภาค

ระบบเศรษฐกิจครอบครัวและชุมชนเป็นระบบที่ฝังตัวอยู่ในพื้นที่ สายญาติมิตร สังคมวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์ มีการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ความอาทรต่อกันและกัน แลกเปลี่ยนเพื่อความพอเพียงยิ่งขึ้น ไม่ใช้การแข่งขันและเอารัดเอาเปรียบ เขตพื้นที่อาจครอบคลุมตั้งแต่หมู่บ้านเดียวและขยายกว้างถึงเป็นเขตภาษาและวัฒนธรรมของชนชาติ ในภาคใต้มีหมู่บ้านอนาธิปไตย สวนสมรม ตลาดนัดซึ่งเป็นตลาด “น้ำใจ” ระบบกล่อ แร่แรงงาน ในภาคเหนือมีศาลผีเก้าผี สภาผู้เฒ่า ของหน้าหมู่บ้าน หมู่ฝาย ระบบหมวด ระบบครุบา ในภาคอีสานมีผีปู่ตาและระบบเลี้ยวเป็นต้น และในทุกภาคมีระบบญาติมิตรและมีระบบวัฒนธรรมของแต่ละชนชาติดำรงอยู่ในชุมชนชนบท งานวิจัยของคุณพรพิไล เลิศวิชาในหนังสือ “วัฒนธรรมหมู่บ้านไทย (2536) และในโครงการวิจัย” “พลวัตเศรษฐกิจชุมชนสามลุ่มน้ำ” (2545) และงานวิจัยของศาสตราจารย์ ดร.ยศ สัตตสมบัติ “พลวัตและความยืดหยุ่นของสังคมชาวนา : เศรษฐกิจชุมชนภาคเหนือ และการปรับกระบวนการทัศน์ว่าด้วยชุมชนในประเทศโลกที่สาม” ในชุดโครงการนี้ ให้ภาพเหล่านี้ชัดเจนมาก

2. การแปรรูป (transformation) ของเศรษฐกิจไทย จากระบบเศรษฐกิจครอบครัวและชุมชนเป็นระบบเศรษฐกิจทุน เป็นกระบวนการที่มีความหนักตัวสูงมาก คือเป็นไปทีละเล็กละน้อย ใช้เวลานานมาก และยังเกิดขึ้นจำกัด

เดิมนั้นงานคลาสสิกของนักเศรษฐศาสตร์ชาวอเมริกัน James C. Ingram, “Economic Change in Thailand Since 1850” (1955) ที่พิมพ์ออกมา 10 ปีหลังสงครามโลกครั้งที่สอง ให้ภาพว่าเศรษฐกิจไทยได้เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วหลังจากสนธิสัญญาเบาริ่ง เศรษฐกิจแบบทำมาหากินหมดไป กลายเป็นเศรษฐกิจค้าขายส่งออก (export economy) ต่อมาในทศวรรษ 2520 การศึกษา

เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีตของสำนักเศรษฐศาสตร์การเมืองได้แก้ไขภาพนี้ ภาพที่ถูกตัดคือ แม้ในภาคกลางการผลิตข้าวเพื่อขายเมื่อเริ่มต้นเป็นกิจกรรมที่เสริมเติมจากการผลิตข้าวเพื่อบริโภคเอง การผลิตเพื่อกินเพื่อใช้เอง ปลูกข้าวเพื่อใช้กินเอง การทอผ้าพื้นเมือง การดำข้าว การไม่มีและไม่ใช้แรงงานรับจ้าง คงสืบเนื่องตลอดมาจนถึงสงครามโลกครั้งที่สองค.ศ. 1945 สำนักเศรษฐศาสตร์การเมืองปฏิเสธงานของนักวิชาการชาวต่างประเทศที่ให้ภาพว่าชาวบ้านเต็มใจที่จะเข้าร่วมในระบบทุนงานของสำนักฯ ในช่วงทศวรรษ 2520 ได้ให้ภาพใหม่ว่า ถ้าลงไปศึกษา ณ ระดับหมู่บ้านจริงๆ จะได้ข้อเท็จจริงว่าชาวบ้านรู้สึกและมีความสำนึกว่า รัฐและทุนเป็นสิ่งแปลกปลอม ชาวบ้านถูกลากเข้าสัมพันธ์กับระบบทุน พวกเขาต่อสู้และรักษาสถาบันชุมชนหมู่บ้านของเขา งานวิจัยว่าด้วยเศรษฐกิจหมู่บ้านของสำนักฯ ให้ภาพว่าสถาบันชุมชนหมู่บ้านแบบเลี้ยงตัวเองดำรงอยู่อย่างน้อยจนถึงสงครามโลกครั้งที่สอง การเปลี่ยนแปลงสู่ระบบทุนในชนบทในช่วง 100 ปี จากสนธิสัญญาเบาริงจนถึงสงครามโลกครั้งที่สอง เป็นไปอย่างล่าช้า

งานวิจัยชุดใหม่นี้ “เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านไทย” ซึ่งคือการศึกษาการเปลี่ยนแปลงในช่วงเวลาที่ต่อมา จากสิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่สอง (1945) จนถึงปัจจุบัน คือระยะเวลาอีกประมาณ 50 ปี ได้ให้ข้อค้นพบที่สำคัญมากกว่า ลักษณะการเปลี่ยนแปลงสู่ระบบทุนที่ล่าช้าในช่วงจากสนธิสัญญาเบาริงจนถึงสงครามโลกครั้งที่สองนั้น แม้ในช่วงร่วมสมัยจากสงครามโลกครั้งที่สองจนถึงปัจจุบัน ก็ยังคงเป็นจริงเช่นนั้น คือยังคงล่าช้าอยู่ ความหนืดตัวของระบบเศรษฐกิจครอบครัวยุคและชุมชน ไม่กลายเป็นระบบทุน ดำรงอยู่ทั้งในอดีตและร่วมสมัย การเปลี่ยนแปลงที่ล่าช้านี้เป็นที่มาของการดำรงอยู่ของเศรษฐกิจสองระบบในเศรษฐกิจไทย

จะอธิบายการเปลี่ยนแปลงที่ล่าช้าเข้าสู่ระบบทุน จะอธิบายกระบวนการที่มีความหนืดตัวสูงมากของเศรษฐกิจสังคมไทยได้อย่างไร? ในงานวิจัยชุดเดิมคณะนักวิจัยแห่งสำนักเศรษฐศาสตร์การเมืองอธิบายว่าเป็นเพราะ 1) ความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติในอดีต 2) ลักษณะชุมชนหมู่บ้านที่ให้ความมั่นคง และ 3) ลักษณะพิเศษของรัฐและระบบทุนนิยมไทยที่ไม่เข้าไปจัดการการผลิตในชนบทเพียงเรียกเอาส่วนเกินออกมาจากหมู่บ้าน จะยังอธิบายการดำรงอยู่ของระบบชุมชนหมู่บ้านในช่วง 50 ปีหลัง คือช่วงร่วมสมัยนี้ด้วยปัจจัย 3 ข้อที่ใช้อธิบายช่วง 100 ปีแรกได้หรือไม่? ผลงานของชุดโครงการวิจัยนี้ชี้ว่าปัจจัยข้อ 1) และ 3) อธิบายได้น้อยลง การอธิบายต้องอาศัยปัจจัยที่ 2) มากขึ้น อีกทั้งการค้นคว้าในระยะต่อมาของสำนักฯ ก็ทำให้เราเข้าใจปัจจัยที่ 2) ดีขึ้น และเห็นความสำคัญของปัจจัยที่ 2) มากขึ้น คือต้องอธิบายการดำรงอยู่ของระบบชุมชนหมู่บ้านด้วยลักษณะที่เป็นพิเศษของหมู่บ้านไทย

ประเทศไทยโดยรวมมีความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติมาก เนื่องจากโดยสภาพภูมิศาสตร์ตั้งอยู่ป่าฝนเขตร้อน แต่ทว่าการเพิ่มขึ้นของประชากรอย่างรวดเร็วช่วงหนึ่งหลังสงครามโลก

ครั้งที่สองทำให้เมื่อ 20 ปีที่ผ่านมาการขยายตัวของเกาะปลูกได้ไปถึงเขตชายแดน (frontier) ปัจจัยบวกของการมีทรัพยากรธรรมชาติเหลือเฟือได้ยุติลง ขณะนี้ปัจจัยความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติใช้อธิบายการดำรงอยู่ของชุมชนหมู่บ้านได้ดีเพียงเฉพาะในเขตภาคใต้ ดังปรากฏเป็นข้อเท็จจริงในรายงานการวิจัยชุดนี้ ขณะเดียวกันปัจจัยข้อที่ 3) ระบบทุนไม่เข้าไปจัดการการผลิตในชนบท ก็เริ่มเป็นจริงน้อยลงในเขตภาคกลางและเขตภาคเหนือ รัฐเองก็มีส่วนช่วยระบบทุนให้เข้าไปถึงชุมชนหมู่บ้านสะดวกยิ่งขึ้น โดยการสร้างการคมนาคมและสื่อมวลชนการโฆษณา ซึ่งโน้มเอียงเป็นส่วนหนึ่งของระบบทุน

การศึกษาของชุดโครงการวิจัยนี้ได้ให้ภาพว่า การรักษาตัวดำรงอยู่ได้ของเศรษฐกิจครอบครัวและหมู่บ้านในช่วง 50 ปีที่ผ่านมา เป็นเพราะการปรับตัวและการต่อสู้ของครอบครัวและชุมชนของชาวบ้านเอง ชาวบ้านปรับตัวโดยการผันการใช้แรงงานครอบครัวจากข้าวไปสู่พืชหลายชนิด ไปสู่งานบริการและการค้า โรงงานขนาดเล็กในชนบท ใช้แรงงานเข้มข้นขึ้น คือทำงานหนักขึ้น และแม้จะต้องส่งแรงงานส่วนหนึ่งไปขายในเมืองไกลก็ยอม ทั้งหมดนี้เพื่อรักษาครอบครัวและชุมชนเอาไว้ กระบวนการพยายามรักษาตัวเองของครอบครัวและชุมชนนี้มีทั้งต่างทำกัน และทั้งทำกัน เป็นเครือข่ายช่วยเหลือซึ่งกันและกันในพื้นที่ สายญาติมิตร ระหว่างหมู่บ้าน และอาจกว้างขวางถึงภายในเขตชนชาติและเขตวัฒนธรรม แสดงถึงความสำคัญและพลังผูกพันของสถาบันครอบครัวและชุมชนในเศรษฐกิจชาวบ้านของไทย การรู้สำนึกในความผูกพันและพลังของครอบครัวและชุมชนนี้ปรากฏเด่นขึ้นมาเมื่อมีปัญหาหรือวิกฤติ สมาชิกของครอบครัวช่วยกันทุกวิถีทางเพื่อรักษาที่ดินของครอบครัว ชาวบ้านภาคใต้และภาคต่างๆ รวมตัวกันเป็นกลุ่มออมทรัพย์เพื่อสู้กับระบบทุน ชาวบ้านรวมตัวกันปกป้องรักษาทรัพยากรและป่าไม้ ฯลฯ ลักษณะพิเศษของชุมชนหมู่บ้านไทยนี้เองที่อธิบายการหนีตัวของกระบวนการแปรรูปจากระบบเศรษฐกิจครอบครัวและชุมชนเป็นระบบเศรษฐกิจทุน

การวิจัยของสำนักเศรษฐศาสตร์การเมืองในช่วง 15 ปีที่ผ่านมาว่าด้วยชุมชนหมู่บ้านไทยได้ช่วยให้เราเข้าใจลักษณะพิเศษของชุมชนไทยดีขึ้น และความเข้าใจนี้ทำให้เราเริ่มจะเห็นเส้นทางของชนชาติไทยอันประกอบขึ้นมาจากชุมชน เส้นทางที่ผ่านมาและเส้นทางอันน่าพึงปรารถนา การวิจัยเรื่อง “วัฒนธรรมหมู่บ้านไทย” (2536) ของคุณพรพิไล เลิศวิชา และเรื่อง “เศรษฐกิจหมู่บ้านภาคใต้ฝั่งตะวันออกในอดีต” (2540) ของคุณพูนศักดิ์ ชานิกรประดิษฐ์ ในด้านหนึ่งได้ชี้ให้เห็นการดำรงอยู่ของวัฒนธรรมชุมชนในสถาบันหมู่บ้านและความสำคัญของวัฒนธรรมชุมชนต่อเศรษฐกิจหมู่บ้าน ซึ่งเป็นคุณลักษณะที่สภาคทอลิกแห่งประเทศไทยเพื่อการพัฒนาและนักพัฒนาเอกชนเห็นและนำมาเสนอ ในอีกด้านหนึ่งงานวิจัยทั้งสองชิ้นได้ค้นพบการดำรงอยู่และความสำคัญของเครือข่าย (network) ชุมชน คือพบว่าเครือข่าย (network) การแลกเปลี่ยนมากมายระหว่างชุมชนหมู่บ้านในอดีต ในภาคใต้ ชุมชนชายฝั่งแลกเปลี่ยนกับข้าวของชุมชนบนพื้นราบ และแลกเปลี่ยนกับผลไม้ของชุมชนชายภูเขา ใน

ภาคเหนือชุมชนบนที่ราบในหุบเขาแลกข้าวกับผักของชุมชนบนภูเขา อัตราการแลกเปลี่ยนในตลาดชาวบ้านเหล่านี้ขึ้นกับความสัมพันธ์ส่วนตัวของผู้แลกเปลี่ยน วัตถุประสงค์ของการแลกเปลี่ยนคือเพื่อความพอเพียงยิ่งขึ้น ไม่ใช่กำไร ตลาดไม่ได้ขับเคลื่อนโดยกฎแห่งระบบทุนนิยม ท่านอาจารย์ส่งบ่งเมือง ในงานวิจัยชุดปัจจุบันนี้ได้ชี้ให้เราทราบว่าเครือข่ายเหล่านี้ยังคงดำรงอยู่ขณะนี้ในรูปของตลาดนัด และคุณพรพิไล เลิศวิชา ในงานวิจัย “พลวัตเศรษฐกิจชุมชนสามลุ่มน้ำ” (2545) ได้อธิบายได้ชัดเจนว่าหมู่บ้านในลุ่มน้ำเดียวกันได้ร้อยโยงเป็นเครือข่ายการจัดการน้ำ คือระบบเหมืองฝาย ประกอบด้วยหมู่บ้านนับร้อยหมู่บ้าน จัดสรรน้ำและจัดสรรแรงงานเพื่อรักษาเหมืองฝายเอง โดยอาศัยประสบการณ์ร่วมกันในท้องถิ่นเดียวกัน สายญาติ ศาสนา พิธีกรรม งานบุญและงานรื่นเริง ฯลฯ เครือข่ายนี้ยังคงอยู่ดีในปัจจุบัน ชุดโครงการวิจัย “ประวัติศาสตร์สังคมและวัฒนธรรมชนชาติไท” ซึ่งทำงานวิจัยในช่วง พ.ศ.2538-2541 ได้ขยายขอบเขตการศึกษาชุมชนและวัฒนธรรมชุมชนไทยออกไปยังหมู่บ้านไทนอกประเทศไทย และได้มีข้อค้นพบมายืนยันว่าชุมชนหมู่บ้านไททั้งในและนอกประเทศไทยมีลักษณะพิเศษเพิ่มสำคัญอีก 2 ข้อ คือ 1) หมู่บ้านไทมีลักษณะโบราณและความเป็นชุมชนเข้มข้น หมู่บ้านไทนอกประเทศไทยมีระบบที่แบ่งที่ดินทำกินใหม่เป็นระยะ (repartition) ตามขนาดของครอบครัว มีการช่วยเหลือซึ่งกันและกันและน้ำใจเป็นพื้นฐานของชีวิต มีพิธีกรรมต่างๆ ที่แสดงความสำคัญของบรรพบุรุษ ผู้เฒ่าผู้แก่ ครอบครัวและชุมชน สถาบันชุมชนดำรงอยู่สืบเนื่องตลอดมาข้ามกาลเวลา ไม่ว่าระบบเศรษฐกิจสังคมที่ครอบงำข้างบนจะเปลี่ยนแปลงอย่างไร 2) วัฒนธรรมหมู่บ้านไทเป็นวัฒนธรรมกลาง เป็นวัฒนธรรมของชนชาติทั้งหลายบนดินแดนประเทศไทยโดยธรรมชาติ โดยสมัครใจ ทั้งนี้เพราะชาวไทอาศัยอยู่บนที่ราบลุ่ม ชนชาติอื่นที่อาศัยอยู่บนภูเขาใกล้ๆ เมื่อลงมาที่ราบเพื่อแลกเปลี่ยนกับชาวไทและชาวเผ่าอื่นเขาใช้ภาษาไท ชนชาติอื่นเหล่านี้มีสองวัฒนธรรม วัฒนธรรมของตนเองและวัฒนธรรมไท ชนชาติทั้งหลายในดินแดนประเทศไทยจึงกลายเป็นชนชาติที่มีวัฒนธรรมไทโดยสมัครใจ ชุมชนทั้งหลายบนดินแดนประเทศไทยสามารถประกอบกันขึ้นเป็นชนชาติไทได้อย่างสนิท เครือข่ายระหว่างชุมชนสร้างขึ้นได้ง่าย แน่นแฟ้น มีขอบเขตกว้างขวาง และไม่มีความขัดแย้ง ชุดท้ายการวิจัยชุดปัจจุบัน “เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านไทย” ได้ทำให้เราสรุปทางทฤษฎีได้ว่าหมู่บ้านไทยเป็นระบบเศรษฐกิจสังคมระบบหนึ่งในตัวเอง มีเป้าหมายของตัวเองคือมุ่งให้ครอบครัวพอเพียงที่จะดำรงชีพอยู่ได้และผลิตซ้ำตัวเองได้ ใช้แรงงานสมาชิกของครอบครัวเป็นหลัก มีน้ำใจและความเอื้ออาทร ความเป็นญาติมิตร เป็นเครื่องร้อยรัดส่วนต่างๆ ของระบบ จัดสรรและแบ่งปันผลผลิต กรรมสิทธิ์เอกชนไม่มีความเด็ดขาด ในหลายกรณีชุมชนและเครือข่ายชุมชนมีส่วนในการตัดสินใจจัดสรรทรัพยากรและผลผลิต ลักษณะความเป็นพิเศษของหมู่บ้านไทยที่คณะของเราค้นพบทั้งหมดนี้ คือ 1) หมู่บ้านมีความเป็นชุมชนเข้มข้นและดำรงอยู่สืบเนื่องมาช้านาน 2) หมู่บ้านเป็นระบบเศรษฐกิจสังคมอีกระบบหนึ่งของตัวเอง 3) หมู่บ้านมีเครือข่ายแลกเปลี่ยนและ

ช่วยเหลือกันอย่างกว้างขวาง และ 4) วัฒนธรรมหมู่บ้านเป็นวัฒนธรรมกลางโดยสมัครใจของชนชาติทั้งหลายในท้องถิ่นและดินแดนประเทศไทย อธิบายลักษณะของเศรษฐกิจและวัฒนธรรมไทยที่ฐานราก ที่ลักษณะพื้นฐานที่สุดของคนจำนวนมากที่สุดในประเทศไทย และนี่คงจะเป็นคำอธิบายที่สำคัญที่สุดว่าทำไมการแปรรูปของเศรษฐกิจไทย จากเศรษฐกิจครอบครัวและชุมชนเป็นระบบเศรษฐกิจทุน เป็นกระบวนการที่มีความหนักตัวสูงมาก ที่จริงแล้วเศรษฐกิจไทยอาจจะพัฒนาจากระบบศักดินาไปสู่ระบบแห่งชาติที่เป็นระบบเศรษฐกิจชุมชนในช่วง 150 ปีที่ผ่านมา หากไม่ถูกตัดตอนไปเสียก่อนโดยการเข้ามาของระบบเศรษฐกิจทุนจากภายนอกประเทศ ด้วยความเป็นจริงทางประวัติศาสตร์นี้เราจึงพัฒนามาเป็นเศรษฐกิจสองระบบ ที่การขยายตัวของระบบทุนเกิดขึ้นอย่างช้าๆ และระบบชุมชนต่อสู้เพื่อดำรงตนเองอยู่ให้ได้

เรามาดูถึงปัญหาอนาคตของเศรษฐกิจสังคมไทย กระบวนการเปลี่ยนแปลงของเศรษฐกิจสังคมหรือเส้นทางของชาติที่มีระบบชุมชนเป็นระบบใหญ่อยู่ภายใน ควรเป็นอย่างไร? ปัญหาสำคัญยิ่งข้อนี้ชุดโครงการฯ มีคำตอบเบื้องต้นจากการค้นคว้า ขอเสนอเพื่อพิจารณา ดังนี้ :

3. เส้นทางของชาติที่สอดคล้องกับความเป็นจริงและความมุ่งหวังของชาวไทย ควรเป็นเส้นทางที่ชุมชนและวัฒนธรรมชุมชนมีบทบาทนำ เพราะชุมชนเป็นแกนของสังคมและวัฒนธรรมไทย เป็นสถาบันหรือเป็นระบบชีวิตของผู้คนชาวไทยจำนวนมากที่สุด การพัฒนาประเทศชาติที่แท้จริงจะต้องเป็นการพัฒนาที่ระบบที่ใหญ่ที่สุดในแง่ผู้คนนี้ คือระบบชุมชน ที่ผ่านมาระบบชุมชนถูกเอารัดเอาเปรียบ มีโอกาสน้อยที่จะได้พัฒนาเต็มศักยภาพ

การพัฒนาในอนาคตจึงควรมุ่งที่เศรษฐกิจและวัฒนธรรม ณ เขตภายในของประเทศ เป็นการพัฒนาเศรษฐกิจโดยมีสภาพภูมิศาสตร์ทรัพยากรของพื้นที่ ชุมชนและเครือข่ายชุมชนในท้องถิ่นและวัฒนธรรมของชุมชนกำกับ และประกอบเครือข่ายของท้องถิ่นขึ้นมาเป็นประเทศชาติ มีชื่อเรียกว่าแนวทาง “วัฒนธรรมชุมชน” (บาทหลวงนิพนธ์ เทียนวิหาร) หรือ “ชุมชนธิปไตย หรือ ชุมชนภิวัฒน์” (คุณพิทยา ว่องกุล) หรือ “เศรษฐกิจวัฒนธรรม” (ศาสตราจารย์นายแพทย์ประเวศ วะสี) พัฒนาการเกษตรและอุตสาหกรรมจากฐานภายในประเทศ ศึกษาเขตภายในสำรวจเศรษฐกิจและทรัพยากรท้องถิ่นทั้งบุคคลและวัตถุของทั้งประเทศ พัฒนาศักยภาพของท้องถิ่นต่างๆ พยายามใช้ทรัพยากรในท้องถิ่น ผลิตเพื่อความพอเพียงของท้องถิ่นก่อน ผลิตเพื่อขายเป็นขั้นตอนต่อไป พยายามใช้แรงงานในครอบครัวก่อนจ้างแรงงาน โยงท้องถิ่นต่างๆ เชื่อมทุกส่วนของประเทศเข้าด้วยกัน เป็นระบบเดียวกันด้วยระบบการขนส่งและคมนาคม ให้มีความสำคัญกับการค้าภายในประเทศ ผลิตเพื่อตลาดภายในมากกว่าตลาดต่างประเทศ เน้นช่วงชิงตลาดภายในประเทศกลับคืนมาแทนเน้นการส่งออก สนใจการผลิตสิ่งของด้วยเทคโนโลยีที่คนภายในประเทศกำกับเอง มากกว่าสนใจเรื่องธุรกิจ เรื่องการเงิน การธนาคาร การค้าระหว่างประเทศ การแก่งแย่งด้วยวิธีต่างๆ ท้องถิ่นและประชาชนมี

ส่วนร่วมและควบคุมการพัฒนา ฟังตัวเองและฟังกันเองภายในประเทศเป็นหลัก พัฒนาคุณภาพของประชากรด้วยการสาธารณสุขและการศึกษา ในด้านการศึกษาถือเอาระบบของท้องถิ่นและประชาชนเป็นตัวตั้ง เนื้อหาสาระของวิชาความรู้ที่สอนกันในโรงเรียน วิทยาลัย และมหาวิทยาลัย ควรต้องเป็นเรื่องของท้องถิ่นมากขึ้น เรื่องของประชาชนธรรมดามากขึ้น ชุดโครงการวิจัยนี้ได้ค้นพบว่าประเทศชาติของเรามีทุนทางวัฒนธรรมอยู่มากในเขตท้องถิ่นต่างๆ ซึ่งมีคุณค่ามากทางเศรษฐกิจ มีตลาดและมีราคา เช่นอาหารและขนม ทอผ้าพื้นเมือง เครื่องปั้นดินเผา สมุนไพร เหล้าไวน์ งานบริการ เช่นนวดและต้อนรับแขกท่องเที่ยว ฯลฯ กิจกรรมเหล่านี้มักมีแม่บ้านผู้หญิงเป็นผู้นำและผู้สืบทอด ควรส่งเสริมการผลิตที่เป็นผลจากวัฒนธรรมชุมชนภูมิปัญญาและงานฝีมือเหล่านี้ คือเส้นทางของเศรษฐกิจหัตถกรรม อนึ่งชุดโครงการวิจัยนี้และผลการวิจัยของสำนักเศรษฐศาสตร์การเมืองได้ค้นพบด้วยว่า ด้วยความสัมพันธ์ทางสายเครือญาติ วัฒนธรรม หรือประสบการณ์ประวัติศาสตร์ในพื้นที่ชุมชนหมู่บ้านสามารถเชื่อมโยงกันเป็นเครือข่าย ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ประเทศชาติของเราและท้องถิ่นของเราโชคดีมากที่เราไม่มีความขัดแย้งระหว่างชุมชนท้องถิ่น ตรงข้ามเรากลับมีการรวมตัวเป็นเครือข่ายของประชาชนได้ง่ายในทุกระดับ ในระดับท้องถิ่นเช่นระบบออมทรัพย์ในภาคใต้ ระบบเหมืองฝายและระบบของครุบาศรีวิชัยในภาคเหนือ ระบบทำนาและโรงสีในภาคอีสาน ระดับชาติเช่นระบบของหลวงตามหาบัว เป็นต้น ในอนาคตจะต้องมีการเพิ่มจำนวน อาณาเขตครอบคลุมและกิจกรรมของเครือข่ายเช่นนี้ ให้มากขึ้นและเข้มข้นขึ้นอีก

การพัฒนากระบวนเศรษฐกิจครอบครัวและชุมชนให้เข้มแข็ง ทั้ง ณ ระดับท้องถิ่นและขยายขอบเขตเป็น ณ ระดับชาตินี้ต้องเป็นการกระทำของชาวบ้านร่วมกันเอง เกิดจากการมีสำนึกร่วมกันของชาวบ้าน ที่จะรวมตัวพัฒนาอย่างอิสระตามภาวะที่สอดคล้องกับท้องถิ่น มากกว่าที่ผู้หนึ่งผู้ใดจะกำหนดให้แทน คือมีปัญญาชนของชาวบ้าน (organic intellectual) ประกอบข้อมูลจากประวัติศาสตร์ เศรษฐกิจและวัฒนธรรมของชาวบ้านขึ้นเป็นระบบ แล้วส่งคืนความเข้าใจอันประกอบเป็นระบบ แล้วนั้นให้แก่ชุมชน จะทำให้ชุมชนรู้จักตัวเอง จากจิตใต้สำนึกเป็นจิตรู้สำนึก จะมีพลังอย่างมาก จะทำให้แนวทางการพัฒนาแบบชุมชนเป็นที่ยอมรับ และเป็นที่เรียกร้องของประชาชนพลเมือง และโดยที่ประเทศชาติของเราไม่มีความขัดแย้งระหว่างชุมชนท้องถิ่น การกระจายอำนาจปกครองจากรัฐส่วนกลางไปสู่รัฐส่วนท้องถิ่นจึงน่าจะทำได้โดยไม่มีปัญหาการสลายตัวของประเทศชาติ แต่กลับจะทำให้ทุกเขตท้องถิ่นเข้มแข็งขึ้น เมื่อประกอบขึ้นเป็นประเทศชาติในลักษณะใหม่ ยิงจะเป็นชาติที่เข้มแข็งและฟังตัวเองได้มากยิ่งขึ้น

การพิจารณาเสนอเส้นทางของชาติจะต้องกล่าวถึงด้วยถึงการประสานระบบเศรษฐกิจชุมชนกับระบบเศรษฐกิจทุน ประกอบกันขึ้นเป็นเศรษฐกิจแห่งชาติ ในหัวข้อนี้การศึกษาค้นคว้าเพื่อยุติในขั้นเริ่มต้น ควรจะต้องมีการค้นคว้าเข้มข้นขึ้นอย่างมากต่อไป แนวคิดเบื้องต้นคือควรใช้

วัฒนธรรมชุมชนร้อยรัดระบบเศรษฐกิจชุมชนและระบบเศรษฐกิจทุน หมายความว่าชนชั้นกระฎุมพีในเมืองไทยที่มีเชื้อสายจีน พิจารณารับวัฒนธรรมชุมชน วัฒนธรรมชาวบ้าน จึงจะเกิดบูรณาการในสังคมไทย ใช้วัฒนธรรมกำกับความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจระหว่างระบบทุนและระบบชุมชน เศรษฐกิจไทยอาจจะยังคงเป็นเศรษฐกิจสองระบบ แต่วัฒนธรรมเป็นระบบเดียว คือวัฒนธรรมชุมชน ซึ่งเป็นวัฒนธรรมชนชาติไทย

คำขอบคุณของหัวหน้าชุดโครงการ เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านไทย

ชุดโครงการฯ ขอขอบคุณสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ที่ได้ให้ทุนสนับสนุนชุดโครงการนี้ เป็นทุนของฝ่ายวิชาการ (ทุนเมธีวิจัยอาวุโส) และของฝ่ายชุมชนรวมกัน

ขอขอบคุณอย่างยิ่งโดยเฉพาะกับบุคคล 3 ท่านที่แนะนำและชักชวนอย่างตั้งใจมากให้จัดทำโครงการนี้ คือศาสตราจารย์นายแพทย์วิจารณ์ พานิช อดีตผู้อำนวยการ สกว. ดร.สีลาภรณ์ บัวสาย หัวหน้าฝ่ายชุมชน สกว. และคุณพรพิไล เลิศวิชา นักวิชาการอิสระเพื่อนร่วมงานวิจัยหมู่บ้านมาด้วยกันตลอดเวลาอันยาวนาน

ขอขอบคุณศาสตราจารย์ ดร.วิชัย บุญแสง ผู้อำนวยการฝ่ายวิชาการ สกว. คุณพรพิมล กิตติมศักดิ์ คุณเบญจมาศ ศิริมาศฉนิช คุณอังคณา ใจเลี้ยง และท่านเจ้าหน้าที่อื่นของ สกว. ที่ให้ความสนับสนุนชุดโครงการฯ อย่างอบอุ่นมากตลอดเวลา 3 ปี ศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก รองศาสตราจารย์ ดร. ม.ร.ว.อดิน รพีพัฒน์ ศาสตราจารย์ ดร.นิธิ เอียวศรีวงศ์ ศาสตราจารย์ ดร.อภิชาติ พันธเสน และศาสตราจารย์ ดร.ผาสุก พงษ์ไพจิตร ที่ปรึกษาของชุดโครงการ บาทหลวงนิพนธ์ เทียนวิหาร อาจารย์ ดร.อานันท์ กาญจนพันธุ์ ที่ให้ข้อเสนอแนะอันเป็นประโยชน์ รวมทั้งนักวิชาการชาวต่างประเทศ ที่กรุณาเดินทางมาบรรยายและสัมมนาพร้อมกับนักวิจัยในชุดโครงการ คือ Professor Yoshiteru Iwamoto Professor Eiichi Hizen Professor Akira Nozaki Professor Shigeharu Tanabe Professor Marcel Mazoyer Dr. Francois Molle และ Associate Professor Zhang Zheng

ท่านคณบดีคณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย รองศาสตราจารย์ ดร.สุทธิพันธ์ จิราธิวัฒน์ ให้อำนาจการตัดสินใจและความสะดวกทุกประการในการบริหารชุดโครงการนี้แก่หัวหน้าชุดโครงการฯ และเมื่อเริ่มชุดโครงการฯ ต้นปี พ.ศ. 2543 ท่านรองอธิการบดีฝ่ายวิจัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในขณะนั้น ศาสตราจารย์ ดร. สมศักดิ์ ปัญญาแก้ว ได้ให้ความสนับสนุนชุดโครงการฯ อย่างเต็มที่ ขอขอบคุณท่านอาจารย์ทั้งสองอย่างสูง

ขอขอบคุณ Dr. Lipi Ghosh Senior Lecturer แห่งมหาวิทยาลัยกัลกัตตา ผู้ประสานงานให้หัวหน้าชุดโครงการฯ ได้พบกับนักวิชาการอินเดียที่กัลกัตตาและเซเนไก คุณศักดิ์นา ฉัตรกุล ณ อยุธยา และ Dr. Folke Kayser แห่งมูลนิธิฟรีดริค อีเบิร์ต (ประเทศไทย) ผู้ประสานงานให้หัวหน้าชุดโครงการฯ ได้พบกับนักวิชาการลาตินอเมริกา ที่นิคารากัวและคอสตา ริกา

ขอขอบคุณคุณศิริพร ยอดกมลศาสตร์ คุณสุนันทา บุญยศรีสวัสดิ์ คุณสุภาภรณ์
ตรงกิจวิโรจน์ คุณทศนันท์ จันทร์อำไพ และคุณมยุรี คำเปลว ที่ช่วยเรื่องงานธุรการของชุดโครง
การฯ อย่างมีประสิทธิภาพยิ่ง รวมทั้งคุณวลีทิพย์ เชื้อขาว เลขานุการคณะเศรษฐศาสตร์ และคุณ
วัชรินทร์ วิญญุตตานนท์ เจ้าหน้าที่การเงินคณะฯ ซึ่งกรุณาตรวจทานเอกสารใบเสร็จต่างๆ ของชุด
โครงการฯ โดยไม่รับค่าตอบแทนใดๆ

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา

3 กุมภาพันธ์ 2546

คำนำของหัวหน้าชุดโครงการ

งานวิจัย “เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านอีสานใต้” ของ รศ. ดร.สมคิด พรหมจ้อย รศ.สมบัติ พันธวิศิษฎ์ ผศ. สุทัศน์ กองทรัพย์ และอาจารย์วิลาศ โพธิสาร ปรับปรุงมาจากงานชื่อเดียวกัน ซึ่งทำเสนอคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติเมื่อ พ.ศ. 2542

ประเด็นสำคัญมากสำหรับอีสานใต้ที่ข้าพเจ้าได้ทราบจากงานวิจัยนี้ คือจากการสุ่มสำรวจ 235 ครัวเรือน 208 ครัวเรือน หรือร้อยละ 88.5 ทำอาชีพหลักคือการเกษตร เมื่อเทียบตัวเลขนี้กับงานของท่านอาจารย์ สุวิทย์ ชีรสอวน “เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านอีสาน” ซึ่งระบุจากการสุ่มสำรวจ 1,574 ครัวเรือนทั่วภาคอีสานว่าแรงงานอีสาน 51.6% ทำอาชีพเฉพาะการเกษตร ก็อาจพออนุมานได้ว่า ชาวอีสานใต้ทำอาชีพเกษตรเข้มข้นและมีอาชีพเสริมค่อนข้างจำกัด เมื่อเทียบกับชาวอีสานกลาง และอีสานเหนือ และเมื่อคำนึงถึงว่าจังหวัดสุรินทร์ และจังหวัดศรีสะเกษเป็นจังหวัดที่มักจะถูกจัดอันดับเป็นจังหวัดที่ยากจนที่สุดในประเทศ ก็เป็นที่น่าจะพิจารณาว่าการเกษตรของเขตอีสานใต้ไม่อาจก่อให้เกิดผลผลิตและรายได้ที่พอเพียงให้กับชาวอีสานใต้ได้ งานวิจัยชิ้นนี้ก็ได้ชี้ให้เห็นลักษณะที่ว่ามี โดยได้ระบุว่าการเกษตรในอีสานใต้ ซึ่งส่วนใหญ่คือการปลูกข้าว ต้องพึ่งธรรมชาติอย่างมาก มีพื้นที่ในเขตชลประทานเพียง 9% ซึ่งต่ำกว่าตัวเลขของภาคอีสานโดยรวม 16.02% และเมื่อคณะนักวิจัยได้ไปสำรวจครัวเรือนทั้งหมด 235 ครัวเรือน มีเพียง 55 ครัวเรือนเท่านั้นที่ตอบว่ามีรายได้พอเพียง เขตอีสานใต้อาจเป็นกรณีที่ว่าแม้ว่าชาวนาจะใช้แรงงานเข้มข้นขึ้นในพื้นที่ท้องถิ่น ก็มีความยากลำบากมากที่จะผลิตให้เพียงพอการยังชีพเนื่องจากข้อจำกัดของธรรมชาติ

ครัวเรือนในเขตอีสานใต้ต้องส่งแรงงานออกไปขายเช่นเดียวกับครัวเรือนอื่นในภาคอีสาน คณะผู้วิจัยได้ให้ตัวเลขว่าครัวเรือนในเขตอีสานใต้มีขนาดโดยเฉลี่ย 4.91 คน ซึ่งใหญ่กว่าภาคอีสานโดยเฉลี่ยเล็กน้อย (4.51 คน) ครัวเรือนอีสานใต้ส่งแรงงานโดยเฉลี่ย 2 คน ออกไปขายบางเวลาหรือตลอดเวลา คือประมาณว่าส่งแรงงานออกขายต่ำกว่า $\frac{1}{2}$ ของแรงงานในวัยทำงานทั้งหมดของแต่ละครัวเรือน คือต่ำกว่าภาคอีสานโดยเฉลี่ย และคณะผู้วิจัยก็รายงานด้วยว่าอีสานใต้เชื้อสายเขมร ไม่นิยมไปขายแรงงาน และชาวอีสานใต้เชื้อสายกวยก็เพิ่งยอมไปขายแรงงาน ต่างจากชาวอีสานเชื้อสายลาว จึงปรากฏว่าชาวจังหวัดสุรินทร์ และศรีสะเกษออกไปขายแรงงานในอัตราส่วนที่ต่ำกว่าชาวจังหวัดนครราชสีมาและชาวจังหวัดบุรีรัมย์ ประเด็นความเป็นชนชาติส่วนน้อยและความแตกต่างทางวัฒนธรรมของชาวไทยเชื้อสายเขมรและเชื้อสายไท จึงอาจเป็นข้อพึงพิจารณา และคงจะเป็นข้อจำกัดของทางเลือกอีกประการหนึ่งของชาวอีสานใต้

คณะนักวิจัยทั้ง 4 ท่าน ซึ่งร่วมกันทำงานชิ้นนี้เป็นการรวมตัวกันของนักวิชาการส่วนกลางและส่วนท้องถิ่นที่น่าสรรเสริญ ท่านอาจารย์สมคิดและท่านอาจารย์สมบัติเป็นอาจารย์อาวุโสของมหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมราชา ส่วนท่านอาจารย์วิลาศเป็นครูโรงเรียนแตลศิริวิทยา อำเภอศีขรภูมิ จังหวัดสุรินทร์ ท่านเป็นชาวกูยและสอนอยู่ที่โรงเรียนมัธยมในหมู่บ้านแตล ท่านอาจารย์สุทัศน์เป็นชาวเขมร เป็นอาจารย์สถาบันราชภัฏสุรินทร์ งานวิจัยชิ้นนี้จึงเป็นทั้งความร่วมมือทางวิชาการระหว่างส่วนกลางและส่วนท้องถิ่นและระหว่างหลายชนชาติ เป็นความร่วมมือที่เต็มไปด้วยไมตรีจิตอันดียิ่ง ทำให้ได้ผลงานเป็นงานวิจัยที่มีคุณค่า ทั้งในแง่วิชาการและในแง่ประโยชน์ต่อประชาชนแห่งเขตอีสานใต้ อีกทั้งนักวิจัยได้แบ่งงานกันทำตามความได้เปรียบที่แตกต่างกัน ได้ประกอบภาพที่ทั้งมีความรู้ทั่วไปเมื่อพิจารณาจากระดับประเทศและระดับภาค และภาพเฉพาะของท้องถิ่นและเฉพาะของชนชาติ นักวิจัยได้เรียนรู้จากกันและกันในการทำงานอย่างมาก เป็นมิตรสนิทและเป็นเครือข่ายทางวิชาการที่จะยั่งยืนต่อไป ข้าพเจ้าชื่นชมคณะวิจัยชุดนี้ และข้าพเจ้ารู้สึกเป็นเกียรติและมีความภาคภูมิใจที่ได้มีส่วนสนับสนุนการจัดตั้งคณะเมื่อหลายปีก่อน เป็นที่เห็นชัดเจนว่าคณะนักวิชาการชุดนี้จะเกาะกลุ่มกันเหนียวแน่น และจะช่วยเหลือซึ่งกันและกันตลอดไป ข้าพเจ้ามีความชื่นใจเป็นที่สุด

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา

29 พฤศจิกายน 2545

กิตติกรรมประกาศ

รายงานการวิจัยฉบับนี้เป็นงานวิจัยย่อยภายใต้โครงการวิจัยเรื่อง เศรษฐกิจชุมชน หมู่บ้านไทย โดยได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย คณะผู้วิจัยจึงขอขอบพระคุณผู้ให้ทุนอุดหนุนการวิจัยเป็นอย่างสูงมา ณ โอกาสนี้ด้วย และขอขอบพระคุณศาสตราจารย์ ดร.ฉัตรทิพย์ นาถสุภา หัวหน้าโครงการวิจัยที่ได้ให้คำปรึกษาแนะนำที่มีคุณค่าอย่างยิ่งทางวิชาการตลอดระยะเวลาของการดำเนินการวิจัย

การวิจัยนี้จะสำเร็จไม่ได้เลยถ้าไม่ได้รับความช่วยเหลือจากเจ้าหน้าที่กรมพัฒนาชุมชน ผู้ใหญ่บ้าน กลุ่มผู้นำชุมชน พระ หัวหน้าครัวเรือน ชาวบ้านในหมู่บ้านพื้นที่ที่ศึกษา ที่ได้สละเวลาอันมีค่ามาตอบแบบสัมภาษณ์และให้ข้อมูลอย่างมีคุณค่า อย่างมีไมตรีจิต คณะผู้วิจัยต้องขอขอบพระคุณทุกท่านที่กล่าวมา แม้จะไม่สามารถกล่าวนามได้ทั้งหมดในที่นี้

คณะผู้วิจัยหวังเป็นอย่างยิ่งว่าผลการวิจัยครั้งนี้จะเป็นประโยชน์ต่อสังคมและผู้ที่สนใจศึกษาเศรษฐกิจชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนต่อไป หากมีข้อบกพร่องคณะผู้วิจัยขอน้อมรับเพื่อการปรับแก้ไขให้รายงานวิจัยมีคุณภาพมากยิ่งขึ้น

คณะผู้วิจัย

มกราคม 2546

ชื่อโครงการวิจัย : เศรษฐกิจชุมชน หมู่บ้านอีสานใต้ : ความอยู่รอดของชุมชนท่ามกลาง
กระแสการเปลี่ยนแปลง

นักวิจัย : สมคิด พรหมชัย
สมบัติ พันธวิศิษฐ์
สุทัศน์ กองทรัพย์
วิลาศ โพธิสาร

ช่วงเวลาที่ดำเนินการวิจัย : มกราคม 2544 – ธันวาคม 2545

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาประวัติและการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของชุมชนหมู่บ้านอีสานใต้ ในช่วงหลังสงครามโลก ครั้งที่สอง (พ.ศ. 2488 – 2544) 2) ศึกษาปัจจัยที่มีผลต่อการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนหมู่บ้านอีสานใต้ และ 3) ศึกษาแนวทางการพัฒนาที่ยั่งยืนของชุมชนหมู่บ้านอีสานใต้

พื้นที่ “อีสานใต้” ซึ่งเป็นพื้นที่ที่ศึกษาประกอบด้วยพื้นที่ชุมชนชนบทของจังหวัดอุบลราชธานี ศรีสะเกษ สุรินทร์ บุรีรัมย์ และนครราชสีมา วิธีการศึกษาใช้วิธีการศึกษาในเชิงพรรณนา โดยการศึกษาครัวเรือนตัวอย่าง จำนวน 235 ครัวเรือน ที่กระจายในพื้นที่อีสานใต้ รวมทั้งศึกษาเอกสาร การเข้าไปสังเกตและสัมภาษณ์แบบเจาะลึกบุคคลที่เป็นผู้รู้ ผู้มีประสบการณ์ ผู้นำชุมชน ทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการทุกจังหวัดและทำการวิเคราะห์ข้อมูล โดยใช้การวิเคราะห์เนื้อหา

ผลการศึกษาพบว่า กลุ่มชาติพันธุ์ที่อยู่ในพื้นที่แถบนี้คือกลุ่มชาติพันธุ์กวย ซึ่งอาศัยอยู่ในพื้นที่นี้มานานกว่า 3,000 ปีแล้ว ต่อมาภายหลังมีกลุ่มชาติพันธุ์เขมร ลาว และไทย – ไคราชอพยพเข้าไปอยู่ในพื้นที่แถบนี้ตามลำดับ ปัจจุบันอีสานใต้ประกอบด้วยกลุ่มคน 4 กลุ่มชาติพันธุ์ คือ กวย เขมร ลาวและไทย – ไคราช โดยมีคนกลุ่มชาติพันธุ์ลาว เป็นกลุ่มใหญ่ที่สุดในอดีตพื้นที่อีสานใต้ประกอบด้วยทรัพยากรอันอุดมสมบูรณ์ การผลิตเป็นแบบยังชีพ โดยมีอาชีพหลัก คือ การทำนา โดยเฉพาะการปลูกข้าวหอมมะลิ วิธีการผลิตและวิถีชีวิตชุมชนค่อย ๆ เปลี่ยนแปลงไปตามการเปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและ การเปลี่ยนแปลงของโลก

วิถีการดำรงชีวิตของประชากรในหมู่บ้านอีสานใต้ในปัจจุบัน เปลี่ยนแปลงไปจากวิถีชีวิตแบบสังคมเกษตรที่เรียบง่าย และสงบร่มเย็นดังเช่นในอดีต ต้องดิ้นรนเพื่อการอยู่รอดหารายได้มาจุนเจือครอบครัว บางครอบครัวหมดหวังกับอาชีพเกษตรกรรม จึงต้องจัดสรรแรงงานในครัวเรือนไปหารายได้จากภาคนอกเกษตร ซึ่งสร้างรายได้ให้แน่นอนกว่า ส่วนแรงงานในฟาร์มของ

ครัวเรือนก็จะเป็นพวกคนแก่ เด็ก หรือคนที่ยังไม่สามารถหาตำแหน่งงานในภาคนอกเกษตรได้ การเคลื่อนย้ายแรงงานระหว่างเมืองกับชนบทมีความรวดเร็วขึ้น เพราะความสะดวกในด้านการคมนาคมและการสื่อสาร ทำให้ชุมชนหมู่บ้านเกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมอย่างรวดเร็วตามการเปลี่ยนแปลงของโลกภายนอก

สาเหตุสำคัญที่ทำให้การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของชุมชนหมู่บ้านอีสานได้จากการผลิตเพื่อการยังชีพ เป็นการผลิตเพื่อการค้า แยกการพิจารณาได้เป็น 2 ช่วง คือ สาเหตุของการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจก่อนการใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ได้แก่ อำนาจอธิปไตย การศึกษาและการศาสนา การคมนาคมทั้งทางรถไฟและถนน และสาเหตุของการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจช่วงของการใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ถึงปัจจุบัน ได้แก่ การเพิ่มขึ้นของประชากร การกำหนดกรอบพัฒนาประเทศตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ และการรุกรานอย่างขนานใหญ่ของระบบทุนนิยม

ปัจจัยที่มีผลต่อการคงอยู่ของเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านอีสานได้ มีหลายประการ ที่สำคัญ ได้แก่ วัฒนธรรมและความเชื่อ ความสามารถในการจัดการทรัพยากรภายในชุมชน ผู้นำองค์กรระดับชุมชน ความเข้มแข็งขององค์กรทางเศรษฐกิจและสังคมภายในชุมชน พฤติกรรมการผลิตและบริโภคของชุมชน การสะสมทุนและแหล่งทุนเพื่อการผลิต การใช้อำนาจอธิปไตย และผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ จากภายนอกชุมชน

แนวทางการพัฒนาที่ยั่งยืนของชุมชนหมู่บ้านอีสานได้ มีหลายประการที่สำคัญ คือ การสร้างระบบเศรษฐกิจโดยยึดฐานทางวัฒนธรรม และใช้กระบวนการทางประชาสังคมร่วมกันจัดการทรัพยากรชุมชนให้เกิดประสิทธิภาพ มีผู้นำชุมชนที่เป็นที่ยอมรับ เข้มแข็งและสามารถแสวงหาความร่วมมือจากส่วนต่าง ๆ ได้ดี มีองค์กรทางเศรษฐกิจและสังคมในระดับชุมชนเข้มแข็ง มีการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมการผลิตและบริโภคไปในทิศทางที่เน้นการพึ่งตนเองเป็นหลัก มีการสะสมทุนและใช้ทุนเพื่อการผลิตของตนเองเป็นหลัก ในด้านภาครัฐจะต้องลดบทบาทชี้นำลงเป็นเพียงผู้แนะนำและส่งเสริม โดยชุมชนเองต้องพยายามสร้างภูมิคุ้มกันให้ตนเองจากการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม เทคโนโลยี และอื่น ๆ อันเกิดขึ้นจากภายนอกชุมชน ชุมชนเองจำเป็นต้องเร่งฟื้นฟูฐานทางทรัพยากรทางธรรมชาติให้กลับคืนมาเพื่อให้เป็นทุนทางธรรมชาติและในส่วน of ภาครัฐเอง อาจออกกฎหมายเพื่อส่งเสริมการดำเนินเศรษฐกิจพอเพียงอันจะเป็นแนวทางสำคัญในการนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนต่อไป

Title: Economy of the Communities in the Lower Northeastern:
The Survival of Communities in the Middle of Change.

Researchers: Somkid Promjouy
Sombat Pantavisid
Suthadna Khongsup
Vilard Phothisarn

Duration: January 2001 – December 2002

Abstract

The purposes of the research are 1) to study the history and the changes of the economies of the communities of South Esarn after the second World War (AD 1945-2001), 2) to study factors affecting the development of the economies and societies of the communities of South Esarn and 3) to study ways to facilitate the sustainable development of South Esarn communities.

The area of “South Esarn” consists of Ubon Ratchathani, Srisaket, Buriram, Surin and Nakorn Ratchasima provinces. The study areas were the communities in South Esarn. Descriptive method was used in the study. The sample was 235 households scattered within South Esarn. The study gathered data from relevant documents and by observation and in-depth interviews formally and informally with knowledgeable people, experienced people, and the leaders of the communities in each of the provinces. The analysis of the data was by content analysis

The results showed that the ancestors of the present population were the Gooy. They had been living in the region for more than 3,000 years. Later the Cambodian, Lao, and Thai-Korat groups respectively moved in this areas. At the present there are four groups of South Esarn people. They are Gooy, Cambodian, Lao, and Thai-Korat. Lao is the largest population group. In the past, South Esarn possessed rich resources. The produce of South Esarn was for self consumption. The main occupation was rice farming, especially jasmine rice. The methods of production and the ways of life of the communities’ gradually changed along with the changes of the natural environment and the world.

The way of life in South Esarn villages was that of a simple and peaceful agricultural society. Now it has changed. The people have difficulty making sufficient income to support their families. Some families do not have any hope of success in agriculture. Occupations outside agriculture are chosen because they provide a regular income. The labor for farming in the household consisted of the elderly, children and people who were unable find any job out of agriculture. There was rapid labor movement between city and rural areas because of the convenience of transportation and communication. This caused rapid change in economic, social and cultural life.

The main cause of economic change in South Esarn communities has been the move from production for living to production for business. The changes can be classified into two phases; economic changes in the past due to changes of the state policy, education and religion, and transportation; and recent economic changes due to regulations of the national economic and social development plan and the rapid growth of the capitalist system.

There are many factors that affect sustainability of the South Esarn economy. They are culture and the beliefs, the ability to manage resources in the community, the behavior of the people regarding the balance between production and consumption, savings funds and funding resources for production, state power and the effect of changes outside the community.

There are many important factors in planning for the sustainable and continuing development of South Esarn. They include building an economic system by using culture as a base and using a community involvement processes to manage community resources efficiently. Further, leaders who are popular, strong, and able to elicit cooperation from others are needed. It is important to develop strong community economic and social organisations, to change the behavior to balance production and consumption leading to self-sufficiency, to save funds to finance production from within the communities. The state should replace its leading role with a guiding and promotion role. The community has to become immune from the changes in economic, social, cultural, technological and other influences from outside the community. The communities have to revitalise natural resources to be a natural fund. The state may create laws to promote self-sufficiency as an important step towards sustainable economic development.

สารบัญ

หน้า

คำแถลงของชุดชุดโครงการ.....	ก
คำขอขอบคุณของหัวหน้าชุดโครงการ.....	ญ
คำนำของหัวหน้าชุดโครงการ.....	ฉ
กิตติกรรมประกาศ.....	๓
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ฅ
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	ค
สารบัญ.....	ด
สารบัญตาราง.....	ธ
สารบัญแผนภาพ/แผนภูมิ.....	บ
บทที่ 1 บทนำ.....	1
1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของการวิจัย.....	1
1.2 วัตถุประสงค์ของการวิจัย.....	2
1.3 ขอบเขตของการวิจัย.....	2
1.4 กรอบแนวคิดในการศึกษา.....	3
1.5 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	4
1.6 วิธีดำเนินการวิจัย.....	5
1.7 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	6
บทที่ 2 อีสานใต้ในอดีต.....	13
2.1 สภาพภูมิศาสตร์.....	13
2.2 กลุ่มชาติพันธุ์เดิมในอีสานใต้.....	16
2.3 ประชากร.....	19
2.4 สภาพเศรษฐกิจ.....	19
2.5 วัฒนธรรม ประเพณี และความเชื่อ.....	20
2.6 กลุ่มชาติพันธุ์บริเวณอีสานใต้.....	24
บทที่ 3 เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านอีสานใต้ในอดีต.....	31
3.1 โครงสร้างการผลิตและพฤติกรรมการผลิต.....	31

	หน้า
3.2 การแลกเปลี่ยนระหว่างหมู่บ้าน.....	44
3.3 การเปลี่ยนแปลงของหมู่บ้าน.....	45
3.4 สาเหตุของการเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจชุมชนในอดีต.....	48
บทที่ 4 ลักษณะและการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมชุมชนหมู่บ้านอีสานใต้.....	52
4.1 ลักษณะและโครงสร้างทางเศรษฐกิจโดยทั่วไป.....	52
4.2 สภาพเศรษฐกิจและสังคมของครัวเรือน.....	54
4.3 สาเหตุของการเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านในช่วงปัจจุบัน.....	70
4.4 ผลกระทบของการเปลี่ยนแปลง.....	72
4.5 ปัญหาใหญ่ที่ชุมชนประสบ.....	74
บทที่ 5 ปัจจัยที่มีผลต่อการคงอยู่ของเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านอีสานใต้.....	87
5.1 ปัจจัยด้านความเชื่อและวัฒนธรรม.....	87
5.2 ความสามารถในการจัดการทรัพยากรในชุมชน.....	89
5.3 ผู้นำและความเข้มแข็งขององค์กรทางเศรษฐกิจและสังคม.....	91
5.4 การปรับเปลี่ยนพฤติกรรมการผลิตและการบริโภค.....	93
5.5 แหล่งทุนเพื่อการผลิตและการสะสมทุน.....	94
5.6 การใช้อำนาจรัฐ.....	95
5.7 บทบาทความสัมพันธ์ระหว่างเศรษฐกิจชุมชนและเศรษฐกิจมหภาค.....	95
บทที่ 6 บทสรุปและข้อเสนอแนะ.....	96
6.1 สรุปสภาพทั่วไปของอีสานใต้.....	96
6.2 สรุปสภาพทางเศรษฐกิจและสังคมของครัวเรือนในหมู่บ้านที่ศึกษา.....	98
6.3 ข้อเสนอแนะ.....	100
บรรณานุกรม.....	111
ภาคผนวก.....	116

สารบัญตาราง

ตารางที่	หน้า
2.1 การแบ่งเขตการปกครองและประชากรในภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนใต้.....	19
4.1 ผลิตภัณฑ์จังหวัด ณ ราคาตลาดของจังหวัดในพื้นที่อีสานใต้ ปี พ.ศ. 2541.....	53
4.2 จำนวนสมาชิกในครัวเรือนตัวอย่าง จำแนกตามช่วงอายุ.....	55
4.3 จำนวนหัวหน้าครัวเรือนจำแนกตามระดับการศึกษา.....	55
4.4 อาชีพหลักของครัวเรือน.....	56
4.5 อาชีพรองของครัวเรือน.....	57
4.6 จำนวนครัวเรือนจำแนกตามอาชีพ.....	57
4.7 จำนวนครัวเรือนที่มีรายได้เพียงพอจำแนกตามจำนวนอาชีพ.....	58
4.8 เปรียบเทียบจำนวนแรงงานหลักเฉลี่ยของครัวเรือนกับจำนวนแรงงานหลักเฉลี่ย ที่ครัวเรือนคิดว่าพอเพียง.....	59
4.9 จำนวนวันทำงานเฉลี่ยต่อคนต่อปีของประชาชนในวัยแรงงานที่สิ้นสุดการเรียนรู้แล้ว.....	59
4.10 อัตราผลตอบแทนเฉลี่ยของแรงงานจำแนกตามอาชีพหลักและอาชีพรอง.....	60
4.11 จำนวนวันทำงานเฉลี่ยต่อคนต่อปีของแรงงานในครัวเรือนที่มีรายได้พอเพียง.....	60
4.12 เนื้อที่ถือครองที่ดินเฉลี่ยต่อครัวเรือนจำแนกตามลักษณะการถือครอง.....	61
4.13 จำนวนครัวเรือนจำแนกตามขนาดเนื้อที่ดินของครัวเรือน.....	61
4.14 จำนวนครัวเรือนจำแนกตามปัญหาคุณภาพของดินของครัวเรือน.....	62
4.15 จำนวนครัวเรือนจำแนกตามลักษณะบ้านอยู่อาศัย.....	63
4.16 จำนวนครัวเรือนจำแนกตามแหล่งที่พึ่งทางการเงินเพื่อประกอบอาชีพ.....	64
4.17 จำนวนครัวเรือนจำแนกตามจำนวนเงินทุนที่เป็นกระแสเงินสดรายปีเพื่อประกอบอาชีพ.....	65
4.18 จำนวนครัวเรือนจำแนกตามพืชที่ปลูก.....	66
4.19 รายได้เฉลี่ยต่อครัวเรือนทั้งหมดจำแนกตามแหล่งที่มาของรายได้ต่อปี.....	67
4.20 รายจ่ายในการครองชีพโดยเฉลี่ยของครัวเรือน.....	68
4.21 จำนวนครัวเรือนจำแนกตามแหล่งที่มาของอาหาร.....	69
4.22 ปริมาณและมูลค่าการบริโภคข้าวต่อครัวเรือน.....	69
4.23 ขนาดพื้นที่และการเปรียบเทียบจำนวนประชากร ความหนาแน่นและระดับ รายได้เฉลี่ยต่อครอบครัวระหว่างปี 2503 และ 2544.....	70

สารบัญตาราง (ต่อ)

ตารางที่	หน้า
4.24 การใช้เทคโนโลยีต่าง ๆ ของเกษตรกรในหมู่บ้านอีสานได้จำแนกตามระดับ การพัฒนาของหมู่บ้านสำหรับปีเพาะปลูก 2540-2544.....	72
4.25 จำนวนและร้อยละของหนี้สินของครัวเรือน.....	77
4.26 แสดงข้อมูลการสูญเสียพื้นที่ป่าในบริเวณอีสานใต้ในช่วงปี พ.ศ. 2504-2541.....	80
4.27 จำนวนและร้อยละของครัวเรือนที่มีอาชีพเดียวและหลายอาชีพ.....	83
4.28 จำนวนครัวเรือนที่มีเงินเก็บออมจำแนกตามระดับเงินออม.....	84

สารบัญแผนภาพ/แผนภูมิ

แผนภาพ/แผนภูมิที่	หน้า
1.1 กรอบแนวคิดเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้าน.....	4
2.1 แผนที่ที่ตั้งภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนใต้.....	13
2.2 แผนที่พื้นที่อีสานใต้.....	15
2.3 แผนที่บริเวณชุมชนเผ่ากูย เขมร และลาวในอีสานใต้.....	18
4.1 แหล่งหนี้ของครัวเรือนในพื้นที่อีสานใต้.....	77
6.1 แนวทางในการจัดสรรที่ดินเพื่อครัวเรือนในชุมชน.....	104
6.2 แนวคิดการเกิดทุนที่พอเพียง.....	107

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของการวิจัย

ประเทศไทยได้เริ่มมีการใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 1 ในปี พ.ศ. 2504 เป็นต้นมา จนถึงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 (พ.ศ. 2540 - 2544) มีผลทำให้ประเทศไทยเกิดการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ การเมือง สังคม และวัฒนธรรม ทั้งในระดับภาพรวมของประเทศ ระดับสังคมเมืองและสังคมชนบท รัฐบาลได้พยายามที่จะพัฒนาวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชนในสังคมชนบทและหมู่บ้านต่าง ๆ ให้ดีขึ้นกว่าเดิม มีการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานต่าง ๆ ทั้งด้านการคมนาคม ไฟฟ้า โทรศัพท์ การนำเอาเทคโนโลยีใหม่ ๆ เข้ามาเผยแพร่กระจายทางวัฒนธรรมจากสังคมเมืองไปสู่สังคมชนบท สิ่งเหล่านี้จะส่งผลให้ชาวบ้านและชุมชนมีการปรับตัวในการดำรงชีวิตในด้านต่าง ๆ อย่างมาก อย่างไรก็ตามสภาพความสำเร็จของการพัฒนาประเทศตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ทั้ง 8 ฉบับ ที่ผ่านมานั้นยังสำเร็จอยู่ในกรอบจำกัด บางชุมชนทำได้ไม่ประสบความสำเร็จหรือมีการพัฒนาในระดับสูง ในขณะที่บางชุมชนก็ยังไม่มีความล้าหลัง การขยายตัวของโครงสร้างพื้นฐาน อาทิ ถนน ไฟฟ้า น้ำประปา โทรศัพท์ ฯลฯ ได้ส่งผลให้เกิดการบริโภคแบบลอกเลียนแบบ เกิดการบริโภคแบบเกินตัว ขาดความพอดีในการดำเนินชีวิต ซึ่งก่อให้เกิดปัญหาต่าง ๆ ตามมา เช่น ปัญหาเศรษฐกิจ ปัญหาสังคม ปัญหาการศึกษา ฯลฯ จนในที่สุดได้เกิดภาวะวิกฤตทางเศรษฐกิจอีกครั้งหนึ่งในปี 2540

นอกเหนือจากการพัฒนาที่เกิดจากภาครัฐแล้ว สำหรับภาคธุรกิจได้มีการนำเอาเทคโนโลยีที่ทันสมัยเข้ามาใช้ประกอบการผลิตอย่างแพร่หลาย และการแพร่กระจายทางวัฒนธรรมจากนอกประเทศ จากสังคมเมืองไปสู่สังคมชนบท สิ่งเหล่านี้จะส่งผลให้ชาวชนบทมีโอกาสติดต่อกับโลกภายนอกมากขึ้น ซึ่งมีผลไปสู่การปรับตัวในการดำรงชีวิตของตนเองในด้านต่าง ๆ

อย่างไรก็ตามเมื่อพิจารณาถึงผลการปฏิบัติงานพัฒนาประเทศตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติในช่วงที่ผ่านมา จะพบว่าบางชุมชนได้รับการพัฒนาจนสามารถพึ่งตนเองได้ ท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลง แต่อย่างไรก็ตามชุมชนส่วนใหญ่อ่อนแอ ชุมชนหมู่บ้านที่เดิมเคยมีสภาพความเป็นอยู่แบบง่าย ๆ มีความใกล้ชิดและพึ่งพาธรรมชาติสูง ความสัมพันธ์ในครอบครัวและชุมชนที่มีอยู่อย่างเหนียวแน่น เศรษฐกิจของครอบครัวและชุมชนเป็นเศรษฐกิจแบบพอเพียง (Self-sufficient economy) ปัจจุบันได้กลายเป็นชุมชนที่มีสภาพการดำเนินชีวิต

คล้ายเมือง อิทธิพลของสื่อและการบริโภคแบบลอกเลียนแบบแพร่กระจายเข้าไปในชนบท เศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเองกลายเป็นเศรษฐกิจเพื่อการค้า สิ่งสำคัญที่เกิดขึ้นพร้อมกับกระแสการเปลี่ยนแปลงคือการดึงทรัพยากรธรรมชาติจากชนบทเพื่อนำมาใช้ประโยชน์ของชุมชนเมืองมีมากขึ้น คนชนบทมีความคิดที่จะพึ่งพาสังคมเมืองมากขึ้น ขณะเดียวกันสำนึกและความรู้สึกที่เป็นอิสระและต้องพึ่งพาตัวเองมีน้อยลง ซึ่งทำให้สภาพเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และวัฒนธรรมในหมู่บ้านเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว

ผลของการเปลี่ยนแปลงมีทั้งผลด้านบวกและด้านลบควบคู่กัน ผลด้านบวกคือ รายได้เพิ่มขึ้นจากการขายผลผลิตและแรงงานชาวชนบท คนในชนบทมีโลกทัศน์ที่กว้างขึ้น มีความสะดวกสบายมากขึ้น ผลทางด้านลบ คือ ความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติ ดินเสื่อมคุณภาพอย่างรวดเร็ว ป่าไม้ลดลงอย่างน่าใจหายใน พ.ศ. 2495 ป่าภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีพื้นที่ป่าไม้ถึง 102,607 ตารางกิโลเมตร หรือร้อยละ 60.80 ของพื้นที่ของภาค แต่ใน พ.ศ. 2541 พื้นที่ป่าไม้เหลือเพียง 20,984 ตารางกิโลเมตรหรือร้อยละ 12.43 ของพื้นที่ของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ผลลบด้านอื่นคือ รายจ่ายสูงขึ้น หนี้สินสูงขึ้น การอพยพแรงงานและการละทิ้งถิ่นสูง มีการละทิ้งครอบครัวและชุมชน ละทิ้งวัฒนธรรมดั้งเดิมที่ดั้งงาม ตลอดจนภูมิปัญญาชาวบ้าน ซึ่งมีคุณค่าไป ดังนั้นคณะผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะศึกษาเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนใต้ เพราะเป็นเขตที่ยังมีการศึกษาน้อย โดยศึกษาประวัติความเป็นมาของเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้าน การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านอีสานใต้ในช่วงห้าทศวรรษหลังสงครามโลกครั้งที่สอง ตลอดจนศึกษาศักยภาพทางเศรษฐกิจของชุมชนหมู่บ้านอีสานใต้และแนวทางการพัฒนาที่ยั่งยืนของเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านอีสานใต้ต่อไป

1.2 วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของชุมชนหมู่บ้านอีสานใต้ ในช่วงห้าทศวรรษหลังสงครามโลกครั้งที่สอง (พ.ศ. 2488-2544)
2. เพื่อศึกษาศักยภาพทางเศรษฐกิจของชุมชนหมู่บ้านอีสานใต้ และแนวทางการพัฒนาที่ยั่งยืนของเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านอีสานใต้

1.3 ขอบเขตของการวิจัย

1. ขอบเขตในด้านพื้นที่ที่ใช้ในการศึกษาครั้งนี้จะครอบคลุมบริเวณอีสานใต้ประกอบด้วย จังหวัดอุบลราชธานี ศรีสะเกษ สุรินทร์ บุรีรัมย์ และนครราชสีมา

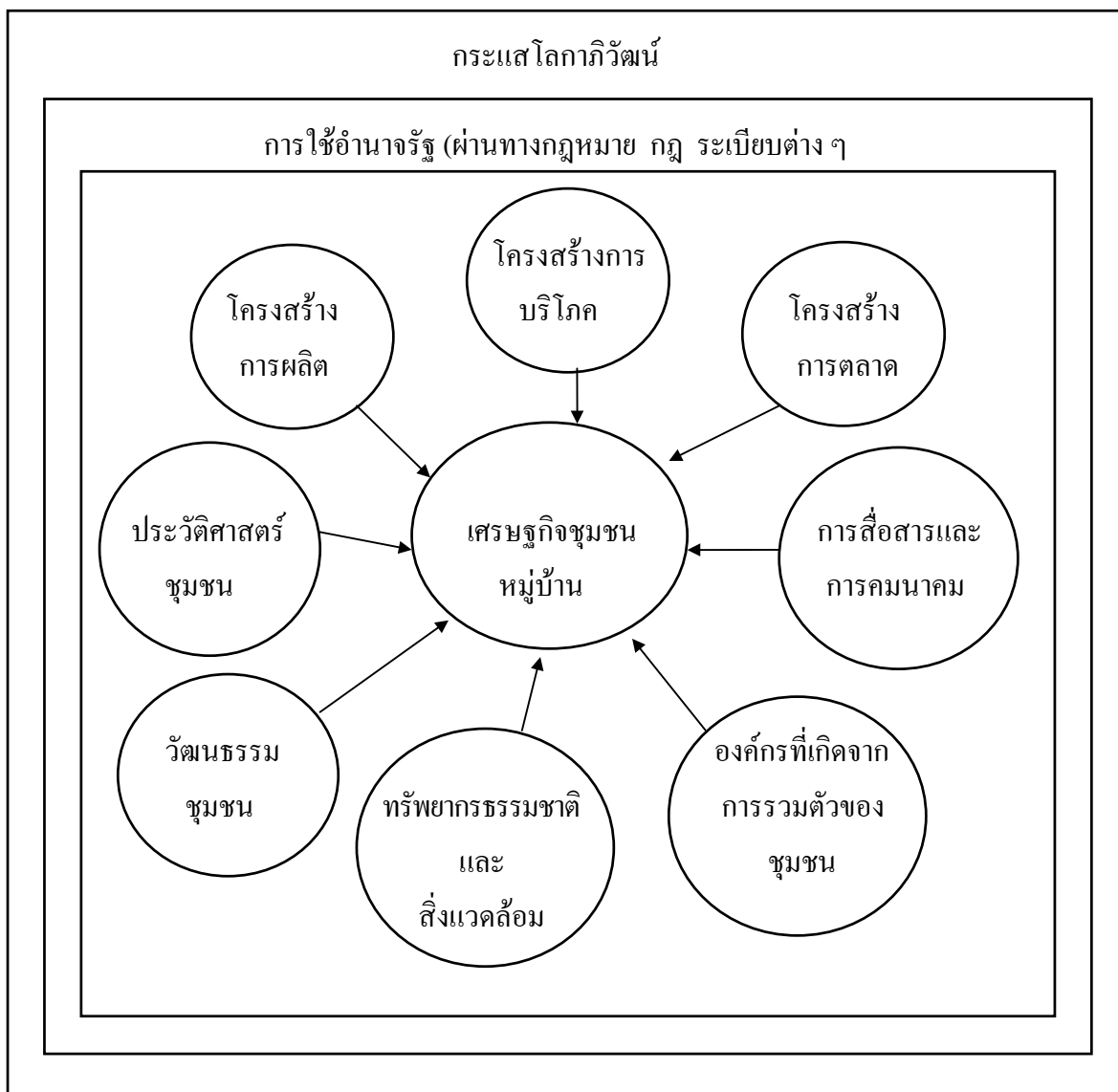
2. ขอบเขตด้านเนื้อหา การศึกษาครั้งนี้จะศึกษาประวัติความเป็นมาของเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้าน โดยศึกษาช่วงห้าทศวรรษหลังสงครามโลกครั้งที่สอง ตั้งแต่ พ.ศ. 2488-2544 ศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจชุมชน ศักยภาพทางเศรษฐกิจของชุมชนหมู่บ้านอีสานใต้ และแนวทางการพัฒนาที่ยั่งยืนของเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านอีสานใต้

3. เศรษฐกิจชุมชน หมายถึง วิถีชีวิต ความเป็นอยู่ การผลิต การบริโภค และการแบ่งปันผลผลิตภายในชุมชนและการแลกเปลี่ยนกับสังคมภายนอก

1.4 กรอบแนวคิดในการศึกษา

การศึกษาเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านอีสานใต้ เป็นการศึกษาเรื่องของการผลิต การบริโภค และการแจกจ่ายผลผลิตของชุมชนโดยชุมชนที่มุ่งศึกษาตามการศึกษานี้คือ ชุมชนหมู่บ้าน ซึ่งเป็นชุมชนหรือสังคมที่มีความสมบูรณ์ขนาดเล็กที่สุดที่มีวัฒนธรรมและวิถีการเปลี่ยนแปลงเฉพาะตัวของชุมชนเอง เศรษฐกิจของชุมชนหมู่บ้านถูกกำหนดโดยปัจจัยต่าง ๆ หลากหลายปัจจัยและหากชุมชนนั้นเป็นชุมชนที่อยู่ใต้กระแสโลกาภิวัตน์ก็ยิ่งจะถูกกระทบจากการเปลี่ยนแปลงของกระแสโลกมากตามไปด้วย กรอบแนวคิดของการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ ดังแผนภาพที่ 1

แผนภาพที่ 1.1 กรอบแนวคิดเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้าน

1.5 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ทำให้ทราบสภาพทางเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนใต้ ในด้านประวัติความเป็นมา การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้าน รวมทั้งปัจจัยที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว
2. ใช้เป็นแนวทางในการวางแผนพัฒนาหมู่บ้านของภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนใต้ โดยมุ่งเน้นการใช้ศักยภาพของชุมชนให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืน โดยอาศัยพลังชุมชนของหมู่บ้านเพื่อการส่งเสริมเศรษฐกิจชุมชนที่พอเพียงในครอบครัวและชุมชน
3. เป็นแนวทางในการศึกษาค้นคว้าเรื่องชุมชนหมู่บ้านในที่อื่น ๆ ต่อไป

1.6 วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ได้ศึกษาเฉพาะเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนใต้ประกอบด้วยจังหวัดนครราชสีมา บุรีรัมย์ สุรินทร์ ศรีสะเกษ และอุบลราชธานี โดยผู้วิจัยได้ใช้วิธีการศึกษาเอกสาร หลักฐานต่าง ๆ การสัมภาษณ์ และการสังเกต นำข้อมูลที่ได้มาวิเคราะห์ทั้งเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพ มีขั้นตอนดังนี้

1. ศึกษาเอกสาร ผู้วิจัยทำการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้าน ประวัติความเป็นมาของหมู่บ้านและการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้าน เช่น เอกสารตรวจราชการของกระทรวงมหาดไทยที่หอจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรายงาน พงศาวดาร วารสาร หนังสือ ตำรา รายงานการวิจัย บทความ และหนังสือที่เกี่ยวข้องอื่น ๆ โดยค้นคว้าจากห้องสมุดต่าง ๆ

2. การสัมภาษณ์เรื่องราวต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับประวัติความเป็นมาของหมู่บ้าน ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ และการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ การเมือง สังคม และวัฒนธรรมของหมู่บ้าน ภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนใต้ โดยเน้นการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ผู้ให้สัมภาษณ์เลือกจากบุคคลที่เป็นผู้รู้ ผู้มีประสบการณ์ ผู้นำหมู่บ้าน ผู้เฒ่าผู้แก่และยังจำเรื่องราวได้ดี ในการเลือกหมู่บ้านนั้นจะเลือกทั้งที่มีประชาชนอพยพไปทำงานนอกหมู่บ้านมาก หมู่บ้านที่เปิดต่อการค้ามานานแล้ว หมู่บ้านที่ชาวบ้านประกอบอาชีพอยู่ในหมู่บ้านมาก หมู่บ้านที่เคยมีเหตุการณ์สำคัญเกิดขึ้นหรือมีอาชีพนอกเหนือจากการเพาะปลูกอย่างเด่นชัด ตลอดจนยังทำการสัมภาษณ์ผู้รู้อื่น ๆ ในหมู่บ้านต่าง ๆ โดยดำเนินการสัมภาษณ์ผู้รู้จากหมู่บ้านต่าง ๆ 100 หมู่บ้าน

3. การเข้าไปสังเกตโดยตรงกับสิ่งของและพฤติกรรมต่าง ๆ และเข้าไปมีส่วนร่วมเกี่ยวกับกิจกรรมต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นภายในหมู่บ้าน การวิจัยครั้งนี้มีนักวิจัยและผู้ช่วยวิจัยที่เป็นคนในพื้นที่รวบรวมข้อมูลด้วยการสังเกตและเข้าร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ ของชาวบ้าน

4. การศึกษาหมู่บ้านตัวอย่างเพื่อศึกษาศักยภาพทางเศรษฐกิจของชุมชนหมู่บ้านอีสานใต้ และแนวทางที่มีผลต่อการคงอยู่ของเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านอีสานใต้ โดยเลือกศึกษาหมู่บ้านทั้งที่มีสภาพเศรษฐกิจดี และหมู่บ้านที่มีสภาพการพัฒนาทางเศรษฐกิจชุมชนปกติ จำนวน 235 ครีวเรือน

การวิเคราะห์ข้อมูล ข้อมูลเชิงคุณภาพจากการสัมภาษณ์ สังเกตอย่างมีส่วนร่วม การจดบันทึก เอกสารที่เกี่ยวข้อง การบันทึกเทป ใช้วิธีการวิเคราะห์เนื้อหา ส่วนข้อมูลเชิงปริมาณ ใช้วิธีการแจกแจงความถี่ ค่าร้อยละ ค่าเฉลี่ย และค่าสัดส่วน

งานวิจัยที่เกี่ยวข้องในที่นี้จะนำเสนอในเรื่องประวัติศาสตร์หมู่บ้าน ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจหมู่บ้านอีสาน การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ การเมือง สังคมและวัฒนธรรม และการคงอยู่ของชุมชนหมู่บ้าน มีรายละเอียดดังนี้

1.7 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

1.7.1 ประวัติศาสตร์หมู่บ้าน

งานวิจัยในกลุ่มนี้นำเสนอใน 7 เรื่อง 6 เรื่องเป็นการวิจัยที่ริเริ่มโดย ดร.มรว. อคิน รพีพัฒน์ ซึ่งเป็นผู้อำนวยการสถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น งานวิจัยดังกล่าว 4 เรื่องแรกใน 7 เรื่องทำการวิจัยในจังหวัดขอนแก่น 2 เรื่องวิจัยที่จังหวัดอุบลราชธานี อีก 1 เรื่องทำการวิจัยที่จังหวัดอุดรธานี โดยศึกษาเรื่องละ 1 หมู่บ้าน คือ

- 1) ประวัติศาสตร์หมู่บ้าน : ศึกษาเฉพาะกรณีบ้านโคกล่าม ของสุขเมธ แก่นมณี (2527)
- 2) บ้านกุดนางาย ของ สุเทพ เขาวลิต (2528)
- 3) ประวัติศาสตร์หมู่บ้านไทย : หมู่บ้านแฮด ขอนแก่น ของ สุเกสณี สุภธีระ และ มันทนา สามารถ (2527)
- 4) ประวัติศาสตร์หมู่บ้าน : บ้านคำม่วง ของ จุฬพพร โชติช่วงนิรันดร์ (2529)
- 5) ประวัติศาสตร์หมู่บ้าน : บ้านโปโล ของ จุฬพพร โชติช่วงนิรันดร์ (2527)
- 6) ประวัติศาสตร์หมู่บ้าน : บ้านบ่อบุญ ตำบลไถ่คำ อำเภอนานาจเจริญ จังหวัดอุบลราชธานี ของ จุฬพพร โชติช่วงนิรันดร์ (2529)
- 7) ประวัติศาสตร์หมู่บ้าน : บ้านถิ่น ตำบลบ้านถิ่น อำเภอโนนสัง จังหวัดอุดรธานี ของ วราภรณ์ พันธุ์วงศ์ล้อม (2526)

งานวิจัยประวัติศาสตร์หมู่บ้านทั้ง 7 เรื่องนั้นศึกษาการเปลี่ยนแปลงของหมู่บ้านตั้งแต่ตั้งหมู่บ้านจนถึงปัจจุบันซึ่งแม้ว่าจะศึกษาในพื้นที่ซึ่งแตกต่างกันใน 3 จังหวัด ซึ่งอยู่คนละส่วนของภาคอีสาน แต่ได้ผลสรุปที่คล้ายคลึงกันว่า ปัจจัยที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญคือ (1) การเพิ่มขึ้นของประชากร ทำให้เกิดการขยายพื้นที่เพาะปลูก และบางทีก็ทำให้ครัวเรือนบางส่วนต้องอพยพไปตั้งถิ่นฐานหรือชุมชนใหม่ (ในระยะแรก ๆ ที่พื้นที่ตั้งชุมชนใหม่ยังพอมิ) แต่ในระยะหลังครัวเรือนที่มีที่ดินน้อยจะต้องออกไปขายแรงงานนอกภาคเกษตรในเมืองหรือต่างภาคหรือต่างประเทศ (2) การคมนาคมที่ดีขึ้นทำให้เกิดการค้ามากขึ้นเห็นได้ชัดเจนในงานของสุเกสณี สุภธีระ และมันทนา สามารถ ที่ศึกษาบ้านแฮด เมื่อทางรถไฟมาถึงและมีสถานีรถไฟขึ้นที่บ้านแฮด มีคนจากตำบลและอำเภอใกล้เคียงนำสินค้ามาขายที่สถานีรถไฟ จนเกิดเป็นตลาดขึ้นมา ต่อมาเมื่อมีการตัดถนนมิตรภาพ ตลาดดังกล่าวกลับซบเซา เพราะชาวบ้านหันไปใช้ถนนเดินทางไปขอนแก่นสะดวกกว่าใช้รถไฟ ซึ่งวันหนึ่งมีไม่กี่เที่ยว (3) การนำพืชเศรษฐกิจเข้ามาปลูกในหมู่บ้าน โดยเฉพาะปอ ในต้นทศวรรษ 2500 และมันสำปะหลังในปลายทศวรรษ 2510 ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างมากในชุมชนที่ศึกษา ตั้งแต่สภาพป่าถูกทำลายลงเป็นที่ทำไร่ปอและมันสำปะหลังเกิดสภาพดินเค็มในบางพื้นที่ที่เคยปลูกปอและมัน อาหารป่าลดลงอย่างมาก เกิดการจ้างงานแทนการ

ลงแขก เกิดการรับวัฒนธรรมเมือง เนื่องจากเดินทางเข้ามาขายพืชเศรษฐกิจในเมือง ก็ซื้อวิทยุ เสื้อผ้า แม้แต่ด้ายทอผ้าซึ่งเคยปลูกฝ้ายใช้เองก็เลิกไป เกิดอาชีพเดินรถเพื่อบรรทุกคนและสินค้าระหว่างเมืองกับหมู่บ้าน (4) การที่ถนนดีขึ้น ประกอบกับนโยบายส่งเสริมการพัฒนาทำให้มีเจ้าหน้าที่ของรัฐเข้าไปในหมู่บ้านมากขึ้น กำนันผู้ใหญ่บ้านเข้ามาประชุมที่อำเภอบ่อยขึ้นเทคโนโลยีใหม่ ๆ เช่น การใช้ปุ๋ยเคมี การนำพันธุ์พืชเศรษฐกิจใหม่ ๆ มักผ่านกำนันผู้ใหญ่บ้าน หรือไม่ก็พ่อค้า (5) โครงการพัฒนาของรัฐที่เข้าสู่ชุมชน ทำให้ตำแหน่งกำนันผู้ใหญ่บ้านมีความสำคัญมากขึ้น มีผลประโยชน์มากขึ้นและมีความขัดแย้งเพื่อแย่งตำแหน่งมากขึ้นกว่าเดิม

ประวัติศาสตร์หมู่บ้านอีสานกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ ประวัติศาสตร์ของชนบทอีสานนั่นเอง เป็นประวัติศาสตร์ของชาติมาตลอด เพิ่งมาศึกษากันอย่างจริงจังในทศวรรษ 2520 นี้เอง โดยการบุกเบิกของ ดร.ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และ ดร.มรว.อศิน รพีพัฒน์ นักมานุษยวิทยา “ระดับนำ” ของเมืองไทยในปัจจุบัน (สุวิทย์ ชีรสอวดี และปรีชา อุยตระกูล 2536)

1.7.2 ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจหมู่บ้านอีสาน

งานวิจัยในกลุ่มนี้มี 12 เรื่อง 2 ใน 12 เรื่อง เป็นงานวิจัยในภาพรวมประวัติศาสตร์เศรษฐกิจอีสาน ได้แก่ เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต ของ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา เป็นงานวิจัยที่ได้รับการกล่าวขวัญและอ้างอิงอยู่เสมอ ทั้งในวงการประวัติศาสตร์และวงการอื่น เพราะงานชิ้นนี้ใช้เวลาศึกษานานถึง 6 ปี และข้อมูลที่ได้อีกต้องเดินทางไปรวบรวมจากผู้เฒ่าผู้แก่ทั่วทุกภาค ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจอีสานเป็นส่วนหนึ่งของงานชิ้นนี้ ปัจจุบันงานชิ้นนี้ได้รับการตีพิมพ์หลายครั้งและมีการแปลเป็นภาษาญี่ปุ่นด้วย

เรื่องที่สอง วิวัฒนาการเศรษฐกิจหมู่บ้านในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย พ.ศ. 2394-2475 ของประนุช ทรัพย์สาร เป็นวิทยานิพนธ์ อ.ม. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ปี 2524 เป็นงานวิจัยประวัติศาสตร์เศรษฐกิจอีสานแท้ ๆ เล่มแรกครอบคลุมเนื้อหาตั้งแต่ก่อนสนธิสัญญาบาวริงเล็กน้อย จนถึง การเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475

งานวิจัยอีก 8 เรื่อง แต่ละเรื่องศึกษากลุ่มน้ำ ส่วนใหญ่เป็นงานศึกษาวิจัยของอาจารย์มหาวิทยาลัยขอนแก่น หากแบ่งเป็นกลุ่มน้ำจะเป็นงานวิจัยประวัติศาสตร์เศรษฐกิจกลุ่มแม่น้ำชี 3 เรื่อง คือ (1) ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจกลุ่มแม่น้ำชีตั้งแต่ พ.ศ. 2475-2528 ของสุวิทย์ ชีรสอวดี และคณะ ศึกษาพื้นที่จังหวัดชัยภูมิ ขอนแก่น มหาสารคาม ร้อยเอ็ด และยโสธร รวมหมู่บ้านที่ศึกษา 24 หมู่บ้าน นับเป็นงานประวัติศาสตร์เศรษฐกิจกลุ่มน้ำที่ใช้กลุ่มตัวอย่างมากที่สุด และเป็นประวัติศาสตร์เศรษฐกิจเรื่องแรกที่ใช้ให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจระหว่าง 2 ยุค คือ ยุคเก่า เศรษฐกิจแบบเก่าที่ผลิตเพื่อกินเพื่อใช้ กับยุคใหม่หรือยุคพัฒนา ที่ผลิตเพื่อกินและขาย (2) ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจกลุ่มน้ำชีระหว่าง พ.ศ. 2475-2526 ของ ชอบ ดีสวนโคก และคณะ ใช้กรอบการศึกษาแบบเดียวกับที่สุวิทย์ ชีรสอวดี ศึกษาแต่กลุ่มตัวอย่างต่างกัน กล่าวคือ งานของ

ชอบใช้หมู่บ้าน 3 หมู่บ้าน ในจังหวัดร้อยเอ็ด กาฬสินธุ์ และขอนแก่น เป็นกลุ่มตัวอย่างในการศึกษา ซึ่งผลการศึกษาโดยสาระสำคัญแล้วไม่ต่างจากที่ สุวิทย์ ชีรสอวดี ศึกษา (3) ชาวนาเกลือแม่ น้ำชี ของ พรพิไล เลิศวิชา ศึกษาในช่วงใกล้ ๆ กับที่ชอบศึกษา แต่พื้นที่ที่ พรพิไล เลิศวิชา ศึกษา เน้นหนักบริเวณอำเภอเวียงชัย จังหวัดขอนแก่น ผลการศึกษาก็เป็นไปในทำนองเดียวกับที่สุวิทย์ ศึกษาไว้ แต่ภาพของศักยภาพของคนจนเด่นชัดมากในการปรับตัวเพื่อความอยู่รอด **งานวิจัยลุ่มแม่น้ำมูล** 4 เรื่อง คือ (1) การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจบริเวณลุ่มแม่น้ำมูลตอนบน พ.ศ. 2443-2468 ของชุมพล แนวจำปา เป็นวิทยานิพนธ์ อ.ม. จากจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ปี 2528 (2) การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจในชุมชนสองแห่งของจังหวัดอุบลราชธานี ตั้งแต่ศตวรรษ 2470 ถึงปัจจุบันของ สุวิทย์ ชีรสอวดี ปี 2531 (3) การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจในชุมชนลุ่มแม่น้ำมูล ตั้งแต่ พ.ศ. 2475 ถึงปัจจุบัน ของ ชอบ ดีสวนโคก และคณะ ปี 2532 (4) การผลิตข้าวในบริเวณลุ่มแม่น้ำมูลระหว่าง พ.ศ. 2489-2516 ของ ปราณี วรรณปะภา เป็นวิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม 2537 ผลการวิจัย พบว่า การผลิตข้าวในบริเวณลุ่มแม่น้ำมูลหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นต้นมา การผลิตข้าวได้เปลี่ยนจากการผลิตเพื่อบริโภคมาเป็นการผลิตเพื่อขาย เนื่องจากการขยายตัวของระบบเศรษฐกิจแบบเงินตรา ชาวนาจะเพิ่มผลผลิตข้าวด้วยการขยายพื้นที่เพาะปลูกและนำเทคนิคสมัยใหม่มาใช้ เช่น พันธุ์ข้าวเกษตร ปุ๋ย ยาปราบศัตรูพืชที่ดินกลายเป็นสิ่งที่มีราคาสูงขึ้นมาก ชาวนามีความต้องการกรรมสิทธิ์ที่ดินที่มั่นคง การใช้แรงงานเปลี่ยนมาจ้างแทนการลงแขกมากขึ้น รวมทั้งการใช้เครื่องจักรกลมากขึ้น ทำให้การลงทุนสูงขึ้น แต่การทำนาส่วนใหญ่ก็ยังอาศัยน้ำฝนเป็นหลัก ทำให้ผลผลิตไม่ค่อยแน่นอน เช่นเดียวกับราคาก็ขึ้นลงตามปริมาณการผลิตในประเทศและราคาตลาดโลกกับนโยบายของรัฐบาล ผลก็คือชาวนาส่วนใหญ่เป็นหนี้ ยากจนและอดอยาก ผลที่ตามมาคือมีชาวนาต้องไปขายแรงงานทั้งในและนอกภาคเกษตรมากขึ้น และต่อมาได้ไปขายแรงงานถึงในต่างประเทศ **งานวิจัยลุ่มแม่น้ำสงคราม** มีเรื่องเดียว คือ การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจในชุมชนลุ่มแม่น้ำสงคราม ตั้งแต่ พ.ศ. 2475 จนถึงปัจจุบัน ของ สุวิทย์ ชีรสอวดี ปี 2530 งานวิจัยประวัติศาสตร์เศรษฐกิจที่ได้ยึดการศึกษาตามลุ่มแม่น้ำมีหลายเรื่อง คือ ชาวจีนในอำเภอสองแห่งของจังหวัดยโสธร : กรณีศึกษาเปรียบเทียบเฉพาะกรณีของ ดารารัตน์ เมตตาริกานนท์ ปี 2532 งานที่ใช้กรอบในการศึกษาแบบเดียวกัน คือ งานวิจัยของ สุวิทย์ ชีรสอวดี และชอบ ดีสวนโคก รวม 5 เรื่อง แม้ว่าบางเรื่องจะศึกษาในพื้นที่ต่างกันแต่ผลการวิจัยในสาระสำคัญได้ผลในทำนองเดียวกัน (จะแตกต่างกันเฉพาะในรายละเอียด) กล่าวคือ เศรษฐกิจในหมู่บ้านชนบทอีสานในยุคก่อนที่พืชเศรษฐกิจจะเข้ามา มีลักษณะเศรษฐกิจแบบยังชีพ มีการผลิตเพื่อกินใช้ในชุมชนเป็นหลัก การค้ามีอยู่น้อยมาก เพราะความไม่สะดวกในการเดินทางติดต่อกับเมือง อีกทั้งชุมชนพึ่งตนเองได้เป็นส่วนใหญ่ การแลกเปลี่ยนระหว่างหมู่บ้านมีอยู่บ้างเวลาเกิดภัยธรรมชาติ และเวลาขาดแคลนสินค้าบางชนิดที่ชุมชนของตนผลิตไม่ได้ เช่น เกลือ หม้อ ไห โอ่ง

ความสัมพันธ์กับรัฐมีน้อยมาก รัฐมิได้ช่วยในการพัฒนาหมู่บ้านเหมือนในยุคพัฒนา รัฐในยุคเก่ามีแต่ชุดรีดเอาแรงงาน ส่วย และต่อมาเป็นหนี้รัฐชูปการ เริ่มเก็บภาษีจากชุมชน ในยุคพัฒนาตัวการสำคัญที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ คือ การสร้างโครงสร้างพื้นฐานทางเศรษฐกิจ อันได้แก่ ถนน ไฟฟ้า การชลประทาน การนำพืชเศรษฐกิจ มี ปอ มันสำปะหลัง เข้ามาปลูก การเพิ่มขึ้นของประชากรสิ่งเหล่านี้ทำให้เศรษฐกิจของชุมชนเปลี่ยนไปอย่างสิ้นเชิงจากระบบเศรษฐกิจแบบพึ่งตนเอง เป็นเศรษฐกิจแบบพึ่งตลาด เกษตรกรพึ่งตัวเองไม่ได้ต้องพึ่งนายทุนและทางการ

ส่วนงานวิจัยของ ชุมพล แนวจำปา ชี้ให้เห็นว่าการสร้างทางรถไฟของรัฐบาลไทยมายังอีสานเป็นตัวการหนึ่งที่ทำให้เกิดการค้าในเมืองโคราชและชุมชนใกล้เคียงสถานีรถไฟ คนจีนเข้ามาทำการค้าในบริเวณดังกล่าวมากขึ้น ชาวบ้านที่อยู่ใกล้เคียงสถานีรถไฟมีการผลิตเพื่อขายมากขึ้น ส่วนงานวิจัยของ ดารารัตน์ เมตตาริกานนท์ ซึ่งศึกษาคนจีนในสุขาภิบาลอุดร และทรายมูล พบว่าคนจีนที่หลงเหลืออยู่ในสองเขตสุขาภิบาลแม้จะเป็นคนจีนรุ่นลูกหลาน และเหลนมีการแต่งงานกับคนไทยอยู่บ้าง มีการรับเอาวัฒนธรรมไทยเข้าไปมาก แต่ก็ยังคงคุมการค้าสำคัญของเขตดังกล่าวไว้และยังมีการช่วยเหลือเกื้อกูลทางการเงินระหว่างเครือญาติเหมือนเดิม

นอกจากนี้ นิภากร กุลมาศย์ ได้ศึกษาสภาพเศรษฐกิจของชุมชนบัวใหญ่ พ.ศ. 2474-2506 เป็นวิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ ของมหาวิทยาลัยมหาสารคาม ผลการวิจัยพบว่า ชุมชนบัวใหญ่กลายเป็นศูนย์กลางการค้าข้าว ปอ และหมู เพราะเป็นสถานีรถไฟทำให้สะดวกในการขนส่งสู่ตลาดกรุงเทพฯ ตั้งแต่เปิดสถานีรถไฟในปี 2474 ประกอบกับการเข้ามาประกอบธุรกิจของพ่อค้าชาวจีน ทำให้การผลิตข้าวและการเลี้ยงหมูที่เคยผลิตเพื่อยังชีพมาเป็นการผลิตเพื่อการค้า พ่อค้าชาวจีนบางรายค้าข้าวและหมูกับตลาดกรุงเทพฯ มีฉางข้าวและโรงสีตั้งใกล้สถานีรถไฟ ซึ่งมีพ่อค้าชาวจีนและพ่อค้าชาวไทยออกไปรับซื้อข้าว หมู เป็ด ไก่ ทั้งภายในและภายนอกชุมชน นำมาขายให้พ่อค้าในตลาด มีพ่อค้าที่ถนัดค้าวัวควายกับคนภาคกลาง ทำให้เงินตราเข้ามามีบทบาทในวิถีชีวิต หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 นโยบายรัฐบาลในการพัฒนาเศรษฐกิจ ทำให้เศรษฐกิจชุมชนได้เข้าไปเกี่ยวข้องกับตลาดภายนอกมากขึ้น มีการผลิตปอสู่ตลาด นอกจากนั้นพ่อค้าจีนที่บัวใหญ่ได้ขยายกิจการธุรกิจสู่จังหวัดใกล้เคียง ทำโรงอัดปอและโรงสีที่ชัยภูมิ ขอนแก่น โรงเรือนที่ชัยภูมิ ขอนแก่น กาฬสินธุ์ และอุดรธานี แต่เมื่อมีการเปิดถนนมิตรภาพช่วงนครราชสีมา-ขอนแก่นใน พ.ศ. 2506 ทำให้สถานีรถไฟชุมทางบัวใหญ่ลดบทบาทลง เนื่องจากการใช้รถยนต์สะดวกรวดเร็วกว่า ชุมชนที่เคยค้ากับบัวใหญ่ก็หันไปค้ากับชุมชนอื่นที่ถนนผ่าน

1.7.3 การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ การเมือง สังคม และวัฒนธรรม

ผลงานวิจัยที่ศึกษาเป็นระบบ มีกรอบการศึกษาที่แน่นอน คือ กลุ่มของอาจารย์มหาวิทยาลัยขอนแก่น โดยการนำของ ดร.สมศักดิ์ ศรีสันติสุข และคณะ ซึ่งได้วิจัยติดต่อกันมาตั้งแต่ปี 2527 จนถึงปี 2532 มีรายงานการวิจัยออกมา 8 เรื่อง มีหมู่บ้านที่ทีมที่ออกไปศึกษา

9 หมู่บ้าน 7 กลุ่มชาติพันธุ์ โดย 1 หมู่บ้าน คือ บ้านโนนตะแบก (นามสมมติ) จ. ชัยภูมิ เป็นบ้านไทย - ลาว, บ้านนาป่าหนาด จังหวัดเลย เป็นหมู่บ้านไทยดำ, บ้านอัมพวัน และบ้านคำแก่นคูณ จังหวัดนครพนม เป็นบ้านไทยญ้อ, บ้านว่น จังหวัดสุรินทร์ เป็นบ้านไทย-กวย, บ้านขมิ้น จังหวัดศรีสะเกษ เป็นบ้านไทย-เยอ, บ้านกอก จังหวัดกาฬสินธุ์ เป็นบ้านไทย-โซ่, บ้านมหาชัย จังหวัดกาฬสินธุ์ เป็นบ้านภูไทย จะเห็นได้ว่ากลุ่มตัวอย่างที่ศึกษากระจายมากพอสมควร ทั้งอีสานเหนือ อีสานกลาง และอีสานใต้ ยังขาดการศึกษากลุ่มชาติพันธุ์ไทย - โคราชแท้ ๆ (บ้านโนนตะแบกเป็นกลุ่มไทย - ลาว กับไทย - โคราช) กลุ่มชาติพันธุ์กะเลิงในจังหวัดสกลนคร แต่เท่าที่ศึกษาไปแล้วก็นับว่าครอบคลุมกลุ่มชาติพันธุ์ส่วนใหญ่ของอีสานอันที่จริงการศึกษาวิจัย “การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ การเมือง สังคม และวัฒนธรรม” ที่ ดร.สมศักดิ์ ศรีสันติสุข และคณะทำไปแล้วนั้น เป็นงานที่คล้ายคลึงกับงานวิจัย “ประวัติศาสตร์หมู่บ้านอีสาน” ที่นำโดย ดร.มรว.อภิน รพีพัฒน์ ที่ทำมาก่อน เพียงแต่ว่างานของ ดร.สมศักดิ์ ศรีสันติสุข แต่ละพื้นที่ที่ใช้เวลาศึกษามากกว่า และศึกษาโดยใช้กรอบที่เหมือนกันหมดทุกพื้นที่ที่มีเป้าหมายที่ชัดเจนคือ มุ่งศึกษาประวัติความเป็นมาของหมู่บ้าน ศึกษาลักษณะของการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ การเมือง สังคม และวัฒนธรรม รวมทั้งวิเคราะห์ปัจจัยและผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว ในขณะที่งานวิจัยประวัติศาสตร์หมู่บ้านกรอบที่ศึกษาไม่ชัดเจน วิธีการศึกษาและประเด็นการศึกษาแล้วแต่ความถนัดกับภูมิหลังของผู้ศึกษาซึ่งแตกต่างกันมาก งานวิจัยประวัติศาสตร์หมู่บ้าน 7 เรื่องที่กล่าวมาแล้วของ จุฬารัตน์ อดิช่วงนิรันดร์ ซึ่งทำ 3 เรื่อง ทำได้ดีได้ลึกซึ้งกว่าอีก 4 เรื่อง ซึ่งให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างเศรษฐกิจ การเมือง สังคม และวัฒนธรรมที่เปลี่ยนไป ผลการวิจัยของกลุ่ม ดร.สมศักดิ์ ศรีสันติสุข ออกมาคล้ายกับผลการวิจัยของกลุ่มประวัติศาสตร์หมู่บ้านมาก เช่น ด้านเศรษฐกิจ ทุกชุมชนที่ศึกษาเปลี่ยนจากระบบเศรษฐกิจแบบเก่าที่ผลิตเพื่อกินเพื่อใช้มาเป็นแบบการค้ามากขึ้น แต่การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของกลุ่มไทย-ลาวจะเปลี่ยนไปเร็วกว่ากลุ่มชาติพันธุ์อื่น ด้านการเมืองผู้นำ (ผู้ใหญ่บ้าน) จะเปลี่ยนจากตัวแทนของชาวบ้านไปเป็นตัวแทนของรัฐมากกว่า ด้านวัฒนธรรมเปลี่ยนช้ากว่า 2 ด้าน ที่กล่าวมาแล้ว ยังคงใช้ภาษาพื้นเมือง ปัญหาสังคมในชุมชนมีมากขึ้นกว่าเดิม งานวิจัยของกลุ่มล่าสุดคืองานวิจัยของ สุวิทย์ ชีรสอวดี และ ชอบ ดิสนวนโคก เรื่องการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมของหมู่บ้านอีสานเหนือและอีสานกลาง ก่อนและหลังมีแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ งานวิจัยเรื่องนี้เริ่มเก็บข้อมูลตั้งแต่ปี 2528 ถึงพฤษภาคม 2536 ได้ข้อสรุปว่า มีการอพยพจากชุมชนที่ประชากรหนาแน่นไปตั้งถิ่นฐานในบริเวณที่มีประชากรเบาบาง ซึ่งมักอยู่ในพื้นที่สูงกว่าเดิม ส่วนมากจะอพยพจากอีสานกลางไปสู่อีสานเหนือ สภาพเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม ในช่วงก่อนมีแผนพัฒนาเศรษฐกิจ (ก่อน 2504) คล้ายคลึงกันทั้งอีสานเหนือและอีสานกลาง คือ เป็นแบบพึ่งตนเอง พึ่งธรรมชาติ และพึ่งสิ่งเหนือธรรมชาติ การแลกเปลี่ยน

ค้าขายกับเมืองมีน้อยมาก เพราะชุมชนพึ่งตนเองได้เป็นส่วนใหญ่และการคมนาคมไม่สะดวก ความสัมพันธ์กับรัฐเป็นไปในลักษณะที่รัฐศรัทธาชุมชน โดยเอาภาษีส่วย ต่อมาก็เอาภาษีรัชูปการ ภาษีศึกษาพลี และเกณฑ์แรงงานจากชุมชนขณะเดียวกันก็ครอบงำทางวัฒนธรรม โดยการบังคับให้คนในชุมชนอีสานเรียนหนังสือไทยภาคกลาง การกระทำของรัฐดังกล่าวทำให้เกิดกบฏ โสกา พลตรี ขึ้นที่บ้านสาวะถี จังหวัดขอนแก่น ในปี 2483 ซึ่งก็ถูกทางการปราบปรามลงได้ การเปลี่ยนแปลงชุมชนได้เกิดขึ้นอย่างรวดเร็วหลังปี 2504 เมื่อประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 1 ปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงมี 4 ปัจจัย คือ (1) การเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วของประชากร (2) นโยบายของรัฐและอิทธิพลของทุนนิยม (พืชเศรษฐกิจก็อยู่ในข้อนี้) (3) การรับเทคโนโลยีการเกษตรสมัยใหม่ (4) การพัฒนาระบบคมนาคมและข้อมูลข่าวสาร ผลของการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวทำให้เกิดการขยายพื้นที่เพาะปลูกเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว เกษตรกรต้องพึ่งรัฐและนายทุนมากขึ้น ทั้งด้านการตลาด เงินทุน ข้อมูลข่าวสารและเทคโนโลยี เกษตรกรมีเครื่องอำนวยความสะดวกสบายมากขึ้น เช่น พัดลม ตู้เย็น โทรทัศน์ จักรยานยนต์ แต่ก็มีหนี้สินมากขึ้น เกษตรกรส่วนใหญ่ล้มเหลวในอาชีพเกษตรกรรม จึงหันไปทำอาชีพนอกภาค เกษตรมากขึ้น ด้านสังคมวัฒนธรรมยังมีการพูดภาษาถิ่น และเคารพผู้อาวุโสเหมือนเดิม ยังเลื่อมใสศรัทธา ยังเชื่อในกรรมเก่า นรก สวรรค์ แต่ปัญหาสังคมในชุมชนมากขึ้นกว่าเดิม

งานวิจัยอื่น ๆ ที่อยู่ในกลุ่มนี้ บางเรื่องวิจัยเฉพาะการเปลี่ยนแปลงหรือปัจจัยต่อการเปลี่ยนแปลงบางอย่าง เช่น วิจัยการเปลี่ยนแปลงอันเนื่องมาจากถนน ของ เลิศ บรรเลงเสนาะ (2517) การเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินและอาชีพของชุมชนบ้านเมืองหลัก ของ สุวิทย์ ชีรสอวาท และคณะ (2535) การเปลี่ยนแปลงอาชีพของชาวชนบท ของ สมศักดิ์ ศรีสันติสุข และคณะ (2535) กฎหมายอีสานฉบับต่าง ๆ รูปแบบและการพัฒนา ของ อรรถ นันทจักร (2531) เป็นต้น

1.7.4 การคงอยู่ของชุมชนหมู่บ้าน

การคงอยู่ของชุมชนเป็นสิ่งสำคัญมาก เพราะชุมชนเป็นสถาบันชีวิตของชาวบ้านมาแต่ดั้งเดิม ลองนึกดูว่าถ้าไม่มีชุมชน ชาวบ้านก็ไร้ที่ดิน ไร้บ้าน ไร้ญาติ ไร้งาน ไม่มีชุมชนก็ไม่มีวัฒนธรรม ไร้ชีวิตสังคม ชีวิตเขาสลายไป ในสังคมไทยเราไม่เหมือนในทางตะวันตก ซึ่งเมื่อเขาเปลี่ยนเป็นสังคมอุตสาหกรรมก็มีการแปรรูปชุมชนเป็นรูปแบบอย่างอื่นมารองรับ แต่ของเราเมื่อชุมชนหมู่บ้านสลายไปก็ไม่มีสิ่งใดมาทดแทน ทำให้ชาวบ้านมีความยากลำบากอยู่มาก เพราะฉะนั้นการคงอยู่ของหมู่บ้านมีความสำคัญมาก ลักษณะการคงอยู่ของชุมชนหมู่บ้านในเวลาที่ยาวนาน มีลักษณะ 3 ประการ คือ (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา 2529)

1. แรงเกาะเกี่ยวภายในชุมชน คนไทยเป็นชาติที่มีน้ำใจ คุณลักษณะพิเศษนี้เป็นเรื่องที่มีอยู่ในวัฒนธรรมของเรามาเป็นเวลายาวนาน โดยคงลักษณะความเป็นชุมชนบุพกาลหมู่บ้านเอาไว้และระบบนั้นก็ต่อเนื่องมา ในอดีตทางการผลิตการเข้าครอบครองที่ดินต้องผ่านการเข้าเป็น

สมาชิกของชุมชน เราต้องเป็นญาติหรือต้องมีความสัมพันธ์กับคนในหมู่บ้าน เราจึงจะเข้าไปทำการผลิตในที่นั้นได้ มีการช่วยเหลือกันระดับหมู่บ้านที่ชัดเจน ทางด้านการทำนา เกี่ยวข้าว นวดข้าว หักถดถอม จับปลา ค้าขาย ของเหล่านี้มีการทำร่วมกันระดับหมู่บ้าน ซึ่งทำให้ความคงตัวของหมู่บ้านหรือแรงเกาะเกี่ยวภายในมีสูง ทางด้านสังคม การปลูกเรือน แต่งงาน งานศพ ทำบุญ บวชนาค การป้องกันอันตรายต่าง ๆ เหล่านี้ก็เป็นการทำร่วมกัน

2. การคงอยู่ของทรัพยากรที่อุดมสมบูรณ์เป็นเวลาอันยาวนาน ผู้เฒ่าผู้แก่ในชนบทมักจะพูดกันถึงความอุดมสมบูรณ์ในชนบท เช่นว่า ถ้าเผื่อจะกินแกงปลาตำน้ำพริกไว้ก่อนได้เลยแล้วค่อยไปจับปลามา แม้ในปัจจุบันความอุดมสมบูรณ์นี้กำลังจะหมดไป แต่ในประเทศไทยเราก้ใช้เวลานานกว่าที่จะเริ่มเกิดปัญหานี้ไม่เหมือนบางประเทศ เช่น ในลาตินอเมริกา ที่ปัญหาการสูญเสียที่ดินและปัญหาการไม่มีทรัพยากรธรรมชาติรองรับชุมชน เป็นปัญหาหนัก

3. รัฐศักดินาหรือรัฐเจ้าขุนมูลนายของเรา ไม่ได้เข้าไปจัดการในหมู่บ้านเหมือนเจ้าขุนมูลนายในยุโรป ที่ไปตั้งคฤหาสน์และเป็นเจ้าของที่ดิน ประเทศไทยเพียงแต่ไปเอาทรัพยากรในหมู่บ้านออกมา แต่ปล่อยให้หมู่บ้านคงไว้เช่นเดิม เช่นเดียวกับระบบทุนนิยมที่เกิดขึ้นจากภายนอก ไม่ได้เกิดขึ้นภายใน เพียงถ่ายเททรัพยากรจากหมู่บ้าน หมู่บ้านจะคงอยู่อย่างไรก็ได้

ทั้ง 3 ข้อ ที่กล่าวมา เป็นการคงอยู่ของชุมชนหมู่บ้าน ในช่วงยาวนานของประวัติศาสตร์ไทย การพัฒนาชุมชนควรเน้นเรื่องการพึ่งพาตนเองได้ของชุมชน ให้ชุมชนได้ทำอะไรโยงโยกันภายในชุมชนเองมากขึ้น แทนที่จะแนะนำให้ชุมชนพึ่งแต่ภายนอก เพราะสิ่งนี้จะสอดคล้องกับทรัพยากร และเป็นสิ่งที่ชุมชนจะควบคุมได้

บทที่ 2

อีสานใต้ในอดีต

2.1 สภาพภูมิศาสตร์

2.1.1 ที่ตั้ง

ภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนใต้ ตั้งอยู่ในบริเวณตอนใต้ของภาคอีสาน ประกอบด้วย 5 จังหวัด คือ จังหวัดนครราชสีมา บุรีรัมย์ สุรินทร์ ศรีสะเกษ และอุบลราชธานี ในปัจจุบัน มีพื้นที่ประมาณ 41,678,728 ไร่ หรือประมาณร้อยละ 36 ของพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ตั้งอยู่บริเวณแอ่งโคราช อาณาเขตของอีสานใต้ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกสุดของประเทศไทยทางด้าน ทิศตะวันตกจดแม่น้ำโขง ต่อเขตแดนประเทศลาว ด้านทิศใต้จดเทือกเขาพนมดงรักต่อเขตแดน เขมร ด้านทิศตะวันตกจดจังหวัดลพบุรี นครนายก และสระบุรี ส่วนด้านทิศเหนือจดจังหวัด ชัยภูมิ ร้อยเอ็ด ยโสธร อำนาจเจริญ มหาสารคามและขอนแก่น รายละเอียดในแผนภาพที่ 2.1

แผนภาพที่ 2.1 แผนที่ที่ตั้งภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนใต้

2.1.2 ทิวเขาที่สำคัญของภาคอีสานใต้

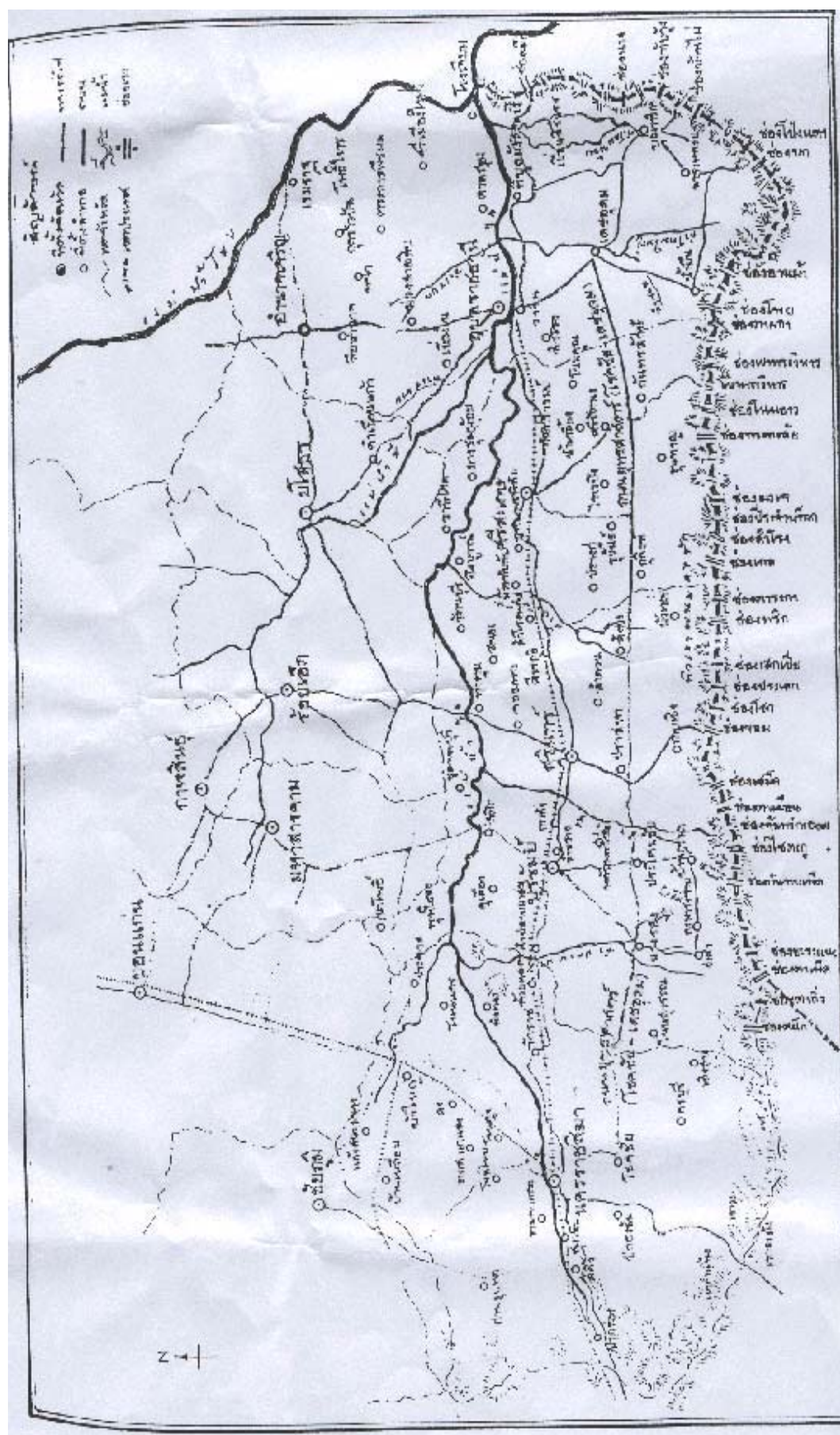
ทิวเขาที่สำคัญทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนใต้มี 2 ทิวเขา คือ ทิวเขาสันกำแพง และ ทิวเขาพนมดงรัก

ทิวเขาสันกำแพง เป็นทิวเขาที่เริ่มจากเขาเขียว อำเภอเมือง จังหวัดนครนายก ผ่านเขตปกครองอำเภอปากช่อง ปักธงชัย ครบุรี จังหวัดนครราชสีมา อำเภอนางรอง จังหวัดบุรีรัมย์ ไปสุดทิวเขาที่ช่องตะโก มีความยาว 185 กิโลเมตร มีลูกเขาและช่องเขาที่สำคัญ ดังนี้ เขาแหลมเขาโป่งฉนวน เขากำแพง เขาละมั่ง และช่องตะโก ซึ่งเป็นแหล่งกำเนิดของสาขาแม่น้ำมูลมากมาย เช่น ลำตะคอง ลำพระเพลิง ลำปลายมาศ ลำมูล ลำนางรอง

ทิวเขาพนมดงรัก เป็นทิวเขาที่เริ่มจากช่องตะโก ซึ่งเป็นเส้นแบ่งเขตระหว่างอำเภอนางรอง จังหวัดบุรีรัมย์ กับอำเภอตาพระยา และอำเภออรัญประเทศ ยาวไปทางตะวันออกเป็นเส้นแบ่งเขตแดนไทย-กัมพูชา ทอดยาวไปจนถึงปากแม่น้ำมูลฝั่งขวาในเขตจังหวัดอุบลราชธานี ซึ่งเป็นเส้นแบ่งเขตไทยกับลาว รวมยาว 544 กิโลเมตร ทิวเขาพนมดงรักมีช่องเขาและลูกเขาที่สำคัญหลายแห่ง ดังนี้ ช่องบะระณะ ช่องตาเพ็ด ช่องกันทบเพ็ด ช่องไช้ตะกู ช่องตาหมื่น ช่องเสม็ด ช่องกรง ช่องแหว ช่องกันเทิง ช่องตาเล้ง ช่องโค่นแก้ว ช่องปลดต่าง ช่องวะยี่ ช่องจอม ช่องโชค ช่องเสกเยี่ย ช่องกูน ช่องพริก ช่องตารการ ช่องเกล ช่องลำโรง ช่องเปรี้ยจ้ามือก ช่องหัวเสา ช่องเม้งจา ช่องพระพลัย ช่องโนนอาว ช่องบก ช่องเขาพระวิหาร เทพพนมแม่ไก่ เขาพนมดงรัก เขาพรหมวิหาร และเขาดงรัก ซึ่งเป็นแหล่งกำเนิดของสาขาแม่น้ำมูลมากมาย เช่น ลำชีน้อย ห้วยทับทัน ห้วยสำราญ ห้วยขยุง ลำโดมใหญ่ ลำโดมน้อย เป็นต้น

2.1.3 แม่น้ำที่สำคัญของอีสานใต้

แม่น้ำมูลเป็นแม่น้ำหลักของอีสานใต้ ยาว 641 กิโลเมตร เกิดจากลำน้ำเล็กที่เกิดจากเทือกเขาตองพระยาเย็น เทือกเขาสันกำแพง และเทือกเขาพนมดงรัก ไหลจากทิศใต้ขึ้นไปทางทิศเหนือ ผ่านท้องที่อำเภอปักธงชัย จักราช โนนสูง พิมาย ชุมพวง แล้ววกไปทางทิศตะวันออกเข้าเขตจังหวัดบุรีรัมย์ ผ่านอำเภอพุทไธสง สตึก เข้าเขตจังหวัดสุรินทร์ผ่านอำเภอชุมพลบุรี ท่าตูม รัตนบุรี เข้าเขตจังหวัดศรีสะเกษผ่านอำเภอรามันไปสกล อำเภอเมือง กันทรารมย์ เข้าเขตจังหวัดอุบลราชธานีผ่านอำเภอเมือง วารินชำราบ พิบูลมังสาหาร และไหลลงสู่แม่น้ำโขงที่อำเภอโขงเจียม สาขาสำคัญของแม่น้ำมูล คือ แม่น้ำชี ลำชี ลำตะคอง ลำเชียงไกร ลำแะ ลำพระเพลิง ลำมูลบน ลำนางรอง ลำพลับพลา ลำเสียว ลำสะเทต ลำเซบาย ลำเซบก ห้วยทับทัน ห้วยขยุง ห้วยสำราญ ลำโดมใหญ่ ลำโดมน้อย ลุ่มแม่น้ำมูลเป็นที่ราบที่กว้างใหญ่ที่สุดของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ กินพื้นที่ 70,100 ตารางกิโลเมตร หรือประมาณร้อยละ 41.5 ของพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เป็นเขตที่ปลูกข้าวมากที่สุดของประเทศและเป็นแหล่งผลิตข้าวหอมมะลิที่มากที่สุดในคุณภาพดีที่สุดในโลก

แผนที่ 2.2 แผนที่พื้นที่สถานี

แหล่งเก็บกักน้ำขนาดใหญ่ที่มีอยู่แล้ว ได้แก่ เขื่อนลำนางรอง จังหวัดบุรีรัมย์ และเขื่อนสิรินธร จังหวัดอุบลราชธานี เขื่อนลำนางรองพื้นที่ของจังหวัดนครราชสีมา ซึ่งอำนวยการประโยชน์ให้แก่ประชาชนในพื้นที่ได้มาก ส่วนอ่างเก็บน้ำขนาดกลางและขนาดเล็กแม้จะมีอยู่เป็นจำนวนมากแต่ก็ยังไม่ทั่วถึงและยังไม่สามารถอำนวยการประโยชน์ให้ประชาชนได้อย่างจริงจัง ทั้งนี้เพราะขาดระบบคลองส่งน้ำที่มีประสิทธิภาพ ประกอบกับประชาชนขาดความเข้าใจในการนำน้ำเข้ามาใช้ให้เป็นประโยชน์สูงสุด ในฤดูฝนอิทธิพลจากพายุโซนร้อนพัดพาดผ่านจากทิศตะวันออกสู่ทิศตะวันตกและอิทธิพลจากของความชุ่มชื้นของป่าไม้ที่อุดมสมบูรณ์กว่าพื้นที่อื่นของภาคแต่การขาดแหล่งเก็บน้ำที่มีประสิทธิภาพ ผลผลิตทางการเกษตรที่ได้รับจึงลดต่ำลงในฤดูหนาว และฤดูร้อนประชาชนจะประกอบอาชีพเกษตรกรรมเฉพาะในฤดูฝนเท่านั้น

2.2 กลุ่มชาติพันธุ์เดิมในอีสานใต้

เดิมพื้นที่อีสานใต้นี้เมื่อก่อนจุลศักราชได้ 1,000 ปี (พ.ศ. 2181) ก็เป็นทำเลป่าดง ซึ่งเป็นที่อยู่อาศัยของพวกคนป่า อันสืบเชื้อสายมาแต่ขอม ต่อมาเรียกกันว่าพวกข่า ลัวะ กวย พื้นที่ภูมิประเทศบางแห่งก็เป็นที่ราบ บางแห่งก็เป็นที่ดอนมีป่าไม้ประปราย ส่วนใหญ่ทำการเกษตรไม่เต็มที่ดังที่ เจมส์แมคคาร์ซี (พระวิภาควรรด) เจ้ากรมแผนที่คนแรกในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ออกเดินทางออกไปกับกองทหาร ประมาณ พ.ศ. 2427 เพื่อปราบโจรจีนฮ่อเข้ามาปล้นสะดมหัวเมืองชายแดนด้านตะวันออกเฉียงเหนือ และเพื่อทำแผนที่รายทางในภูมิภาคจากสระบุรีไปจนถึงหนองคาย ว่า....

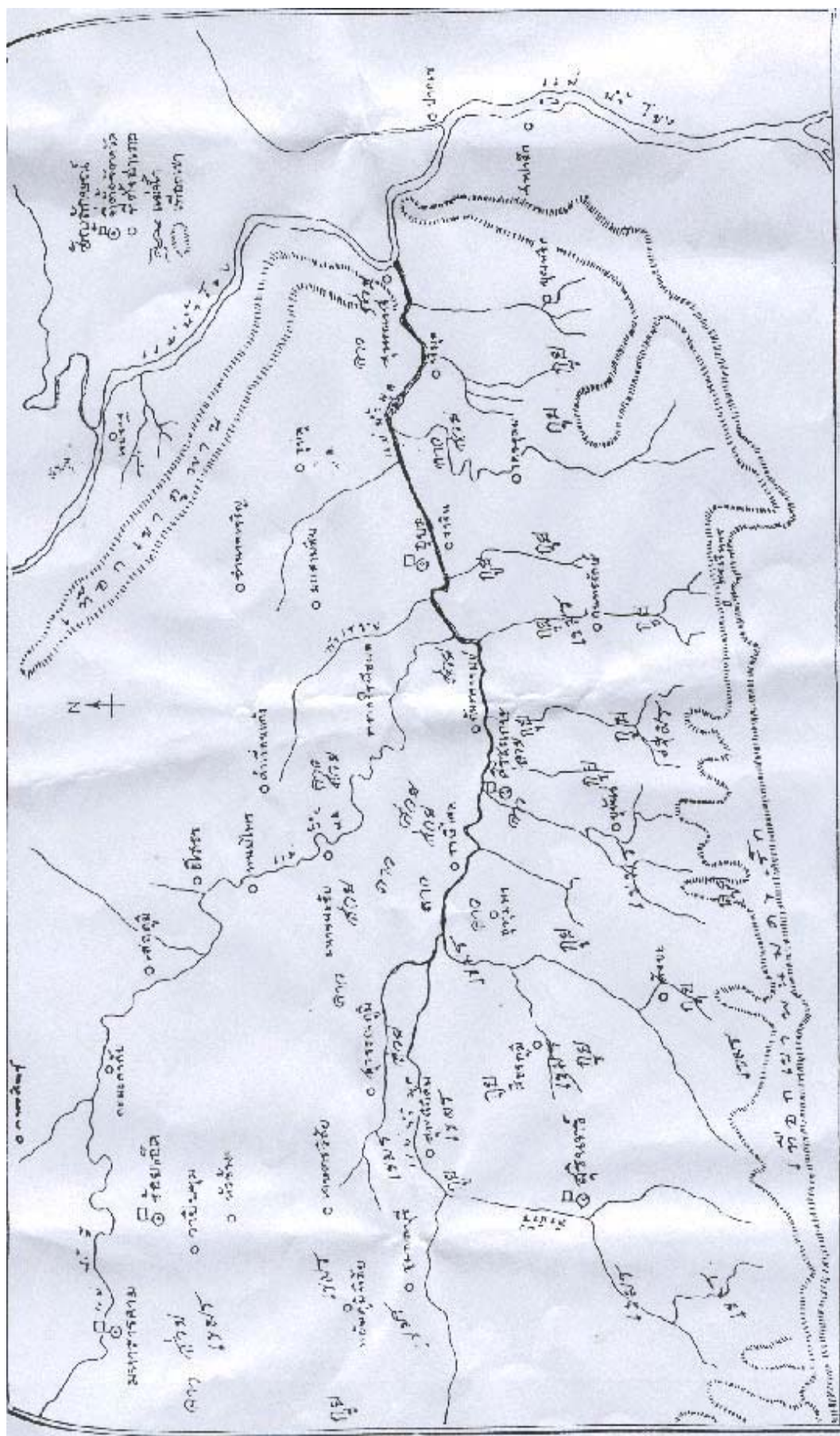
“.....ภูมิทัศน์โดยชอบก็แลดูงามตา เมื่อยามรุ่งสางเรามาถึงทุ่งหญ้ากว้างมีหมูไม้ใหญ่ขึ้นเป็นกระจุกประปราย ที่ขอบฟ้าเป็นแนวป่าทึบ ที่ใดเป็นหมู่บ้านก็แลเห็นต้นหมากพร้าวมะพร้าวสูงระหง ยิ่งเดินต่อไปป่านั้นก็ค่อยโปร่งกลายเป็นทุ่งราบและมีต้นผลไม้ขึ้นเป็นหมู ความเป็นแหล่งที่เหมาะสมสำหรับล่าสัตว์อย่างยิ่ง เพราะตามบึงบางแห่งนั้นมีนกนานาชนิด ควายที่เห็นมีผู้บอกว่า เป็นควายป่า.....”

ส่วนความเป็นมาของผู้คนในบริเวณอีสานใต้ที่ปรากฏหลักฐานพบว่า ได้มีผู้คนได้เข้ามาตั้งหลักแหล่งเป็นชุมชนมานานแล้ว จากหลักฐานตำแหน่งที่ตั้งของชุมชนโบราณของการถ่ายทางอากาศของทิวา สุภจรรยา และผ่องศรี อนาสิน พบว่ามีชุมชนโบราณระดับหมู่บ้านอยู่ทั่วไปในภาคอีสาน ที่ปรากฏบริเวณอีสานใต้ก็มีอยู่หลายแหล่ง อาทิ ชุมชนโบราณที่บ้านไพรขลา ตำบลไพรขลา อำเภอชุมพลบุรี จังหวัดสุรินทร์ ชุมชนโบราณที่บ้านแดก ตำบลแดก อำเภอสหัสขันธ์ จังหวัดกาฬสินธุ์ ชุมชนโบราณที่บ้านก้านเหลือง ตำบลขามใหญ่ อำเภอ

เมืองอุบลราชธานี ปรากฏว่าภาษาชนเผ่าสืบลมมีลายเชือกทาบลายเขียนสี และลายเส้นภาษาชนเหล่านี้อาจใช้ในประเพณีการฝังศพครั้งที่ 2 อันแสดงว่าชุมชนต่าง ๆ ที่อยู่ในบริเวณใกล้เคียงกันนี้ได้มีการยอมรับขนบธรรมเนียมประเพณีบางอย่างร่วมกัน (คณะกรรมการจัดทำหนังสืออุบลราชธานี 2535)

ชุมชนบ้านเมืองบริเวณอีสานใต้ได้พัฒนาเพิ่มขึ้นอีกระดับหนึ่งโดยชุมชนในแถบนี้ได้ถูกรอบงำภายใต้อารยธรรมจากภายนอกเข้ามาประปนที่บ่งชี้ให้เห็นชัดคือ การยอมรับหลักการทางศาสนาความเชื่อที่เป็นพุทธศาสนา และพราหมณ์ ซึ่งพุทธศาสนาในบริเวณอีสานใต้นี้ได้มีความสัมพันธ์กับศิลปกรรมแบบทวารวดีในบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ส่วนศาสนาพราหมณ์ฮินดูได้รับจากอาณาจักรเจนละ และขอมเมืองพระนคร ทางด้านอักษรภาษานั้นก็รับมาพร้อมกับการเผยแพร่ศาสนาและความเชื่อดังเช่นอักษรปัลลวะ (พุทธศตวรรษที่ 12-16) เช่น ที่ปราสาทภูมิโปน ตำบลม อำเภอสังขะ จังหวัดสุรินทร์ ทองเหลือง บุญพร้อม ได้ศึกษาพบว่ามีการริเริ่มหลายชิ้นหลายหลักเป็นอักษรปัลลวะอายุอยู่ในพุทธศตวรรษที่ 12 โดยเฉพาะจารึก สร.11 ซึ่งเป็นสาขาศิลปะแบบเขมรที่เก่าแก่ที่สุดในประเทศไทยที่สร้างในสมัยเจนละตอนต้น (ทองเหลือง บุญพร้อม 2536) นอกจากนี้ยังมีอักษรขอมโบราณหรืออักษรขอมสมัยพระนคร (พุทธศตวรรษที่ 16-18) เช่น ปราสาทหินวัดสระกำแพงใหญ่ อำเภออุทุมพรพิสัย จังหวัดศรีสะเกษ มีจารึกภาษาขอม 23 บรรทัด (รัช ปุณโณทก 2532) ต่อมาชุมชนไต - ลาว กระจายตั้งถิ่นฐานริมฝั่งโขงประเทศลาวและทางอีสานระยะแรก ๆ ชุมชนบ้านเมืองตั้งอยู่ทางแอ่งสกลนครก่อนแล้วจึงขยายเข้าสู่แอ่งโคราช ที่สำคัญได้แก่เมืองท่ง (เมืองสุวรรณภูมิ) เมืองร้อยเอ็ด ชุมชนที่ห้วยแจะแหม และคอนมดแดง ภายหลังคืออุบลราชธานี ในขณะเดียวกันอาณาจักรกัมพูชาเสื่อมลง เมื่อสิ้นพุทธศตวรรษที่ 18 บริเวณเขตลุ่มน้ำมูลตอนบน ซึ่งมีพินัยเป็นศูนย์กลางก็ลดความสำคัญลงด้วย มีการขยายตัวของรัฐในลุ่มน้ำเจ้าพระยา เช่น อโยธยา และสุวรรณภูมิ เข้าไปครอบงำจนเกิดกลุ่มของชาวไทยโคราชขึ้นมาแล้วต่อมาสร้างเมืองนครราชสีมาขึ้นเป็นเมืองสำคัญ

อย่างไรก็ตามตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 22 - 23 ลงมานั้นก็มีกลุ่มชนกลุ่มใหญ่ ๆ เคลื่อนย้ายจากบ้านเมืองต่าง ๆ เข้าตั้งหลักแหล่งในภาคอีสานใต้กันอยู่เรื่อย ๆ ไม่ใช่เฉพาะพวกลาวหรือล้านช้างแต่เพียงพวกเดียว ยังมีพวกชาติอื่น ๆ ด้วย เช่น พวกกูย หรือส่วย ซึ่งเป็นพวกที่จับช้างเลี้ยงช้าง และพวกเขมรอีกหลายกลุ่ม เข้ามาตั้งหลักแหล่งแถบอีสานใต้จนถึงช่วงกรุงรัตนโกสินทร์ ช่วงรัชกาลที่ 3 - 4 นับถึงปัจจุบันดินแดนอีสานใต้ทั้งหมดมีชนกลุ่มใหญ่ ๆ อาศัยอยู่คือ พวกเขมร ลาว กูย และไทยโคราช (ศรีศักร วัลลิโภดม 2532) รายละเอียดชุมชนเผ่ากูย เขมร และลาวในอีสานใต้ ดังแผนภาพที่ 2.3

แผนที่บริเวณชุมชนเผ่ากูย เหมร และลาวในอีสานใต้

1.3 ประชากร

อีสานใต้มีเนื้อที่ทั้งหมด 41,678,728 ไร่ เป็นเขตพื้นที่ที่มีประชากรหนาแน่นมาก มีประชากรคิดเป็น 1 ใน 3 ของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ โดยมีประชากรทั้งหมด จำนวน 8,628,857 คน เพิ่มขึ้นจากปี 2522 ร้อยละ 32 รายละเอียดในตารางที่ 2.4

ตารางที่ 2.4 การแบ่งเขตการปกครอง และประชากรในภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนใต้

จังหวัด	เนื้อที่ไร่	อำเภอและกิ่งอำเภอ	ตำบล	หมู่บ้าน	อบต.	ประชากร	
						2544	2522
1. นครราชสีมา	12,808,728	25	281	3,186	281	2,546,311	1,886,192
2. บุรีรัมย์	6,451,178	23	189	2,212	189	1,488,278	1,107,818
3. สุรินทร์	5,077,531	17	159	2,030	159	1,383,156	1,001,075
4. ศรีสะเกษ	5,524,985	22	204	2,399	204	1,443,766	1,066,287
5. อุบลราชธานี	11,816,306	25	219	2,502	219	1,767,346	1,429,128
รวม	41,678,728	145	1,052	12,329	1,052	8,628,857	6,490,500

ที่มา : สมุดรายนานสถิติจังหวัด พ.ศ. 2544

2.4 สภาพเศรษฐกิจ

อาชีพของประชาชนภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนใต้ส่วนใหญ่ทำนา ทำไร่ เลี้ยงไหมและเลี้ยงสัตว์ พืชเศรษฐกิจที่สำคัญได้แก่ ข้าว ปอ ข้าวโพด มันสำปะหลัง ในด้านรายได้เฉลี่ยต่อหัวภาคตะวันออกเฉียงเหนือต่ำที่สุด

โครงสร้างการผลิตของภาคอีสาน ร้อยละ 39.1 เป็นการผลิตทางการเกษตร โดยเฉพาะส่วนใหญ่เป็นการกสิกรรมถึงร้อยละ 32.6 ส่วนการปศุสัตว์ การประมงและป่าไม้มีสัดส่วนเพียงร้อยละ 5.6 0.7 และ 0.2 ตามลำดับ การผลิตนอกภาคเกษตร ซึ่งมีสัดส่วนสูงถึงร้อยละ 61.9 นั้น ที่สำคัญได้แก่การค้าส่งค้าปลีก ซึ่งมีสัดส่วนร้อยละ 21.3 การบริการ และการอุตสาหกรรม มีสัดส่วนร้อยละ 8.9 และ 7.1 รวม 3 สาขานี้เป็นสัดส่วนร้อยละ 37.3 ใกล้เคียงกับสัดส่วนทางการเกษตร ส่วนสาขาการผลิตอื่น ๆ ที่เหลือได้แก่เหมืองแร่ การคมนาคมขนส่ง การก่อสร้าง ไฟฟ้าและประปา ธนาคาร และการประกันภัย ที่อยู่อาศัย การบริหาร และการป้องกันประเทศ รวมแล้วมีสัดส่วนร้อยละ 23.6 ของมูลค่าการผลิตของภาค

ด้านการเกษตร ส่วนใหญ่เป็นกสิกรรม มีพืชหลักที่สำคัญเพียง 5 ชนิด คือ ข้าว มันสำปะหลัง ข้าวโพด อ้อย และปอ การปลูกพืชดังกล่าวส่วนใหญ่ต้องอาศัยดินฟ้าอากาศ ภาคอีสานได้ด้านการเกษตร พื้นที่การเกษตรส่วนใหญ่ยังต้องอาศัยน้ำฝนเป็นสำคัญ แต่ภาวะ การตกของฝนในภาคนี้มีคามไม่แน่นอน ส่วนใหญ่ฝนมักจะทิ้งช่วงการตกต้องฤดูกาลเพาะปลูก โดยจะไปตกหนักตอนปลายฤดูเพาะปลูก เป็นระยะสั้น ๆ เป็นประจำเกือบทุกปีทำให้ผลผลิตทางการเกษตรที่ได้มีปริมาณไม่แน่นอนและส่งผลกระทบต่อผลผลิตและรายได้ส่วนรวม ทำให้รายได้ส่วนรวมไม่แน่นอนตามไปด้วย นอกจากนี้ปัญหาเรื่องน้ำซึ่งต้องอาศัยน้ำฝนเป็นส่วนใหญ่แล้วยังมีปัญหาดินขาดความอุดมสมบูรณ์ และดินเค็ม ปัญหาเกษตรกรขาดความรู้ในการทำการเกษตรที่ถูกวิธี ขาดเงินทุนที่จะพัฒนาที่ดินของตนเอง ปัญหาเหล่านี้ทำให้ผลผลิตต่อไร่อยู่ในเกณฑ์ต่ำ ประชากรส่วนใหญ่ที่มีอาชีพการเกษตรตกอยู่ในฐานะยากจน และมีรายได้เฉลี่ยต่อคน ต่อปีต่ำกว่าภาคอื่น ๆ ของประเทศ

2.5 วัฒนธรรม ประเพณี และความเชื่อ

อีสานได้มีวัฒนธรรมเจริญรุ่งเรืองมาเป็นเวลานาน มีการผสมผสานกันระหว่างวัฒนธรรมหลายกระแส ทั้งวัฒนธรรมเขมร วัฒนธรรมไทยลาว โดยได้รับอิทธิพลทางด้านความเชื่อทั้งจากศาสนาพุทธและศาสนาฮินดู อีกทั้งยังคงเป็นที่ยึดอาศัยของผู้คนหลายเชื้อชาติได้แก่ ไทยกวย ไทยเขมร ไทยลาว และไทยโคราช แต่ผู้คนหลากหลายเชื้อชาติทั้งหมดนี้ได้หล่อหลอมจิตใจอย่างกลมกลืนให้เป็นวัฒนธรรมอันหนึ่งอันเดียวกัน วัฒนธรรมของคนอีสานสร้างคนให้เป็นคน สร้างให้คนละจากความโลภ ความโกรธ ความหลง ให้คนทำคุณงามความดี เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อกัน มีฮีตมียกอยู่เรียกว่าฮีตสิบสองคองสิบสี่ ฮีตสิบสองของคนอีสานว่าไว้ตามลักษณะสิบสองเดือน แต่ละเดือนมีงานประเพณีของมันเองอยู่ กฎเกณฑ์กติกาสังคมอีสานวางไว้แต่สังคมบรรพบุรุษมา

เดือนอ้าย ให้เสียลานเฮ็ดป่าแดก ให้ลงแขกเกี่ยวข้าวมนต์พระเจ้าเข้ากรรม

เดือนยี่ บ่ายเอาคนหลาวขนเงินเข้า โสมลานรวมใหญ่ม้างแล้วดีฟาดฟุ้ง เป็นกุ่มแล้วก่อนบุญเหลือจากนั้นให้ขนขึ้นใส่เย็บ

เดือนสาม ให้เอาบุญเฮือน ให้เอาบุญสู่ขวัญข้าว บุญประทายข้าวเปลือก เพิ่งมาจะก็เข้าบูรณเว้าฮีดคอง

เดือนสี่ ให้เอาบุญพระเวส ตั้งศาลอุปคุตรเพียงตา ทำบุญหาคนตายย้ายให้ถึงท่าน

เดือนห้า ยามสงกรานต์เดือนห้าให้ฮอดสงพ่อแม่ แหนางสงกรานต์ สรงน้ำพระประธานบายศรีพระผู้เฒ่า โบราณเว้าฮีดคอง

เดือนหก วิชาขาบอกไว้ บั้งไฟใหญ่ถวญถน แห่บวชแห่พระหม่อมขนั้นสำเร็จเจ้ายาชา
ยาคุเฒ่า ได้เหนื่อยาคุใหญ่ ยาคุพระลูกแก้ว พระหลักคำ

เดือนเจ็ด ให้เอนบุญเบิกบ้านปิดเป่าภัยพิบัติ ดอกหลักปีหลักเดือน บวงสรวงมเหศักดิ์
หลักเมืองทั่วแดนตาคุ้ม (หลาย ๆ คนใส่ ตุ่มบ้านตุมเมือง) เตรียมตักกล้าไถหุดนาเฮ็ดไธ

เดือนแปด เตรียมเอาผ้ากาสาเทียนรูปไปฟังธรรมทุกคำเช้า เอาผ้าอาบน้าฝนไปถวายพระ

เดือนเก้า อันว่าปฐพีพื้นมีคุณอันอนเก ประดับดินบอกเบื่องบุญให้ส่งถึงเอนบุญ

ข้าวประดับดิน

แผ่นดินมีคุณอนันต์เอนก ถึงเดือนเก้า ปลุกข้าวก็ได้กิน ปลุกหญ้าก็ได้กินเลยทำบุญ
ข้าวประดับดิน ทำแล้วเอาข้าวไปฝังเป็นการให้อาหารแก่ดิน พุดทุกวันนี้คือเอาฝุ่นไปใส่ดิน เอา
ปุ๋ยใส่ดิน แต่ไม่ใช่ปุ๋ยเคมี

เดือนสิบ ถึงเดือนสิบมาสอดแล้วให้เอนบุญข้าวสาก ฟังเทศน์ลำพำพร้อมถวญผ้า
หมู่สงฆ์ล้ากาดำ ลำสินชัย ลำสังข์ทอง ลำหอมสุ ลำการเกษ เช่น ลำกาดำ “บัดนี้จะกล่าวถึงกาดำ
น้อย...” เทศน์ลำเดือนสิบ บุญข้าวสาก

เดือนสิบเอ็ด ให้สานกระเปียด กรอกน้ำมัน ฝั้นฝ้าย ช่วยดินกาบูชาพระยาภาเยือก ตัก
บาตรเทโว กวนข้าวทิพย์พำพร้อมถวญผ้าห่มหนาว

เดือนสิบสอง ให้เอนบุญข้าวเฒ่า นำกฐินไปทานทอดฮิตสิบสองกองโบราณกล่าวเว้าตัวเจ้า
ให้ลำน้า

นอกจากนั้นยังบัญญัติคองสิบสี่ไว้อีก คองสิบสี่มีดังนี้

หนึ่ง ผลผลิตได้ให้เอาไปทำทานก่อน เอาไปวัดก่อน

สอง ล้อมรั้วบ้าน บ้านหมายถึงหมู่บ้าน ไม่ใช่เรือน ล้อมรั้วบ้านหมายถึงความสามัคคี
กลมเกลียวเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ล้อมไว้หมดบ้าน (หมู่บ้าน) ไม่ให้ต่างคนต่างอยู่

สาม ล้างดินแล้วจึงขึ้นเรือน

สี่ ตาสั่งเจ้าอย่าได้โลภโลภ ให้อยู่ในปัจจัยสี่ ให้พอดี อย่าได้โลภ

ห้า สมมาผิวเมยถึงวันศีลห้า เหมือนที่พระผู้น้อยไปขอขมาพระผู้ใหญ่ คือ การขอขมา
โทษกันและกันระหว่างผิวเมยลูก

หก สมมาก่อนเส้าผิงไฟให้ขอโทษ ไฟเปรียบเสมือนสิ่งทีบริสุทธิ

เจ็ด ทำความสะอาดเรียบร้อยแล้วจึงเข้าบ่อนอน เดี๋ยวนี้คนไม่รู้ฮิตเกาคองหลัง กินแล้ว
ตอนเย็นหมกไว้ก่อน แชน้ำไว้เกิดโรคเกิดภัย ทำความสะอาด ล้างถ้วยชาม ทาแป้งแต่งตัว หวี
ผม แล้วจึงเข้านอน

แปด ลูกแต่เช้าเตรียมตักบาตรอาหาร

เก้า ยามพระสงฆ์เดินมาอย่าเหยียบเงาให้หนีเว็น

ลิป ของทานนั้นอ้างเป็นเดนหรือเศษ เงี้ยกินให้หลีกเว้นให้สิดเกิดมี
 ลิบเอ็ด ให้เจ้าเก็บดอกไม้มาลาและเทียนรูป ไปฟังธรรมทุกค่ำเช้ายามพระเจ้าเข้ากรรม
 ลิบสอง อย่าร่วมเพศยามเมื่อวันสิด วันสำคัญให้หลีกไกลละเว้น
 ลิบสาม ถึงเดือนห้าให้ขอขมาพ่อแม่ ทั้งเฒ่าแก่เพื่อนบ้านมาร้ายสิดหลีกไกล
 ลิบสี่ ให้เจ้าได้สมมาหมู่เทวดา ในครัวเรือนให้สูงเฮื่องเหลื่องเรื่อง ไฟผู้ทำตนได้ตามสิด
 ลิบสองคองลิปสี่ บุญหากมีมากล้นเพราะคนสู้สิดคอง

มรดกอันล้ำค่าในบริเวณอีสานใต้ที่ตกทอดสู่ลูกหลานในปัจจุบัน เช่น ปราสาทหินและศาสนสถานเทวาลัยที่ยิ่งใหญ่สวยงามที่สุดในยุคเดียวกัน คือ ปราสาทหินพนมรุ้ง ปราสาทศีขรภูมิ ปราสาทสระกำแพงใหญ่ ปราสาทหินพิมาย ปราสาทเมืองต่ำ เป็นต้น ด้านชุมชนโบราณเคยเป็นที่ตั้งของชุมชนที่อาศัยกันอยู่อย่างหนาแน่นประมาณ 1,000 - 2,000 ปี ปัจจุบันสามารถพิจารณาได้จากคูน้ำ คันดินล้อมรอบเป็นทรงกลมตามหมู่บ้านต่าง ๆ ในเขตลุ่มแม่น้ำมูล

ด้านภาษา - วรรณกรรม มีประชากรพูดภาษาหลายภาษาผสมผสานกันแม้แต่หมู่บ้านเดียวกันก็พูดทั้งภาษาเขมร กูย ลาว และไทยโคราช ภาษาเหล่านี้ได้ตกมาสู่ลูกหลาน พิจารณาได้จากภาษาพูดประจำวันที่ใช้อยู่ในปัจจุบันและมีการจารึกในแผ่นศิลา ด้านขนบธรรมเนียมประเพณีบริเวณอีสานใต้เป็นเขตที่มีขนบธรรมเนียมประเพณีมากมาย คือการละเล่น การแสดงพื้นบ้าน พิจารณาได้จากงานประเพณีขึ้นเขาพนมรุ้ง

ประเพณีหมกรรมว่าอีสาน ประเพณีบุญบั้งไฟ แห่เทียนพรรษา และประเพณีแข่งขันเรือยาวประจำปี เป็นต้น นอกจากนี้สถาบันการศึกษามีการจัดกิจกรรมแสดงเพื่อชี้ให้เห็นลักษณะวัฒนธรรมโดยเฉพาะสถาบันราชภัฏบุรีรัมย์ สุรินทร์และอุบลราชธานี มีศูนย์วัฒนธรรมอีสานใต้เพื่ออนุรักษ์ส่งเสริมพัฒนาและเผยแพร่วัฒนธรรมประเพณีพื้นบ้านของท้องถิ่นโดยการนำเสนอในรูปแบบต่าง ๆ เพื่อให้คนในท้องถิ่นได้เกิดความรัก ความภาคภูมิใจในวัฒนธรรมประเพณีท้องถิ่น โดยการอาศัยศิลปวัฒนธรรม ประเพณีเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจ

สิ่งที่สะท้อนให้เห็นวิถีชีวิตของชาวบ้านเป็นอย่างดี ได้แก่ การแสดงพื้นบ้านมีหมอลำเจริ่ง กันตรึม เพลงโคราช วัฒนธรรมทางหัตถกรรมพื้นบ้าน เช่น การทำบายศรี การทอผ้าสาวไหม การแกะสลักเครื่องเงิน เครื่องทองเหลือง และแกะสลักหิน เป็นต้น

หมอลำ การแสดงที่เป็นประเพณีการบันเทิงที่สำคัญของเมืองอุบล จนเมืองอุบลได้ชื่อว่า เป็น “เมืองหมอลำ” มีบันทึกไว้ว่าหมอลำคุณ (ชาย) และหมอลำจอมศรี (หญิง) ได้รับการบันทึกลงแผ่นเสียงเป็นครั้งแรกของประเทศไทย (ธิดา สาระยา 2536) หมอลำทองมาก จันทะลือ ได้รับยกย่องเป็นศิลปินแห่งชาติเมื่อ พ.ศ. 2529 หมอลำเคน ดาเหลา ชาวอุบล ได้รับการยกย่องเป็นศิลปินแห่งชาติอีกคนหนึ่งในปี พ.ศ. 2534

ปัจจุบันมีผู้รวบรวมรายชื่อคณะหมอลำได้ประมาณ 300 คณะแล้ว บางคณะได้สร้างผลงานเพลงเป็นที่รู้จักกันดี เช่น วงดนตรีเพชรพินทอง หัวหน้าวงคือ นพดล ดวงพร ซึ่งได้รับความยกย่องว่าสามารถประยุกต์ศิลปะการแสดงพื้นบ้านให้เข้ากับสมัยนิยม เช่น ใช้พิณ และใช้พิธีกรพูดภาษาท้องถิ่นอีสาน พ.ศ. 2532 วงดนตรีเพชรพินทองจึงได้รับยกย่องให้มีผลงานดีเด่นด้านวัฒนธรรม

ประเพณีแห่เทียนพรรษา

ตามประวัติมีอยู่ว่าเดิมชาวเมืองอุบลไม่มีการหล่อเทียนแห่เทียนเช่นปัจจุบัน ชาวบ้านฟันเทียนไปถวายพระหรือหาน้ำมันเครื่องไทยทาน และผ้าอาบฝนไปถวายพระ

การแห่เทียนเป็นวัฒนธรรมกรุงเทพฯ ซึ่งให้ทำขึ้นแทนแห่บังไฟ การทำเทียนได้พัฒนาตามลำดับ ช่างฝีมือได้ตกแต่งเทียนและประดับฐานต้นเทียนให้สวยงาม จนกระทั่งผู้คนเริ่มเห็นความสำคัญในการทำและแห่เทียนพรรษา ทางจังหวัดได้ส่งเสริมให้งานเข้าพรรษาเป็นงานประจำปี ตั้งแต่หลังปี พ.ศ.2495 ประเพณีการแห่เทียนพรรษาได้ก่อเกิดช่างฝีมือของเมืองอุบลหลายคนด้วยกัน เช่น นายโพธิ์ ส่งศรี นายสวน คุณผล นายอารี สิ้นสวัสดิ์ นายประดับ ก้อนแก้ว นายคำหมา แสงงาม นายอุส่าห์และนายสมัย จันทรวิจิตร ส่วนการทำต้นเทียนนั้นก็ยังมีทั้งแบบพิมพ์และแบบแกะสลัก (ธิดา สาระยา 2536)

งานบุญบังไฟ

งานบุญบังไฟเป็นประเพณีเก่าในอีสานสองกองสิบสี่ เป็นพิธีกรรมสำคัญ นิยมกันในหมู่พวกไทย - ลาว เรียก บุญบังไฟ นับเป็นพิธีกรรมในสังคมเกษตร เพื่อขอฝนเรียกร่องให้ฝนคลบนาคาฝนตกต้องตามฤดูกาล ในการประกอบพิธีกรรมมีการแห่สัญลักษณ์ที่หมายถึงความสัมพันธ์ระหว่างฟ้ากับดิน เพศหญิงกับเพศชาย อันจะก่อเกิดเป็นพลังแห่งชีวิตและความอุดมสมบูรณ์ เช่น ไห้ว และแห่บังไฟไปยังศาลผีปู่ตา คือผีบรรพบุรุษ และเทพารักษ์ประจำหมู่บ้าน

จึงเห็นได้ว่างานแห่บังไฟซึ่งเป็นงานประเพณีเดือนหกหรือเดือนเจ็ดนั้นเดิมไม่ใช่ประเพณีในพระพุทธศาสนา แต่ภายหลังได้แปรเปลี่ยนเป็นงานบุญในลักษณะของพุทธศาสนาชัดเจนขึ้น แม้จะมีการจัดขบวนบังไฟแห่ไปบวงสรวงศาลหลักเมือง ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นที่สถิตเจ้าแม่หลักเมืองเป็นดวงวิญญาณของเจ้านายพื้นเมืองอีสาน ส่วนการเล่นประกอบพิธีแห่บังไฟในปัจจุบันคือการ “รำทำ” และ “เซิ้ง” (ธิดา สาระยา 2536)

2.6 กลุ่มชาติพันธุ์บริเวณอีสานใต้

กลุ่มชาติพันธุ์บริเวณอีสานใต้ แบ่งเป็น 4 กลุ่มใหญ่ คือ กูย เขมร ลาว และไทย-โคราช มีรายละเอียดดังนี้

กลุ่มชาติพันธุ์กูย กูย (กูยหรือส่วย) ได้ปรากฏหลักฐานทางประวัติศาสตร์สมัยกรุงศรีอยุธยา คือเริ่มตั้งแต่แผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช อันเป็นยุคที่ชาวกูยอพยพจากฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงมาสู่ฝั่งขวา ได้มีกลุ่มชาวกูยในแขวงอัตปือแสนปางที่อยู่ในฝั่งซ้ายลุ่มแม่น้ำโขงในแคว้นจำปาศักดิ์ของประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวปัจจุบัน (จิตร ภูมิศักดิ์ 2540) การอพยพข้ามแม่น้ำโขงมาสู่ฝั่งขวานั้นเป็นดั่งที่อุดมสมบูรณ์กว้างใหญ่ไพศาลปราศจากผู้คนเข้ายึดครองทำกิน มีสัตว์ป่าชุกชุม เช่น มีช้างป่าจำนวนมาก

ในช่วงปลายกรุงศรีอยุธยานี้มีนายช้าง เช่น เจียงปุม, เจียงปัด, เจียงมะ, เจียงขัน ได้อพยพเข้ามาสู่ดินแดนอีสานใต้ ภายหลังกลุ่มหัวหน้าชาวกูยได้รับความดีความชอบได้เป็นเจ้าเมืองเพราะได้จัดหาของป่า เช่น ช้าง, ม้า, แก่นสน, ยางขน, ปีกนก, งาช้าง, จี๊ผึ้ง, ครั่ง, หวาย ฯลฯ ไปให้ทางราชกรที่กรุงศรีอยุธยาปีละครั้ง จนเผ่ากูยเหล่านี้ จึงถูกเรียกว่า “พวกส่งส่วย” พวก “ส่วย” ในสมัยกรุงศรีอยุธยามีการจัดการปกครองแบ่งเอาพวกบรรพบุรุษเป็นนาย “มูลนาย” พลเมืองทั่วไปเป็นไพร่ มี “ไพร่หลวง” “ไพร่สมและ ไพร่ส่วย” พวกกูยเหล่านี้จึงถูกเรียกว่า “ส่วย” ทั้ง ๆ ที่พวกเขายังยืนยันตัวเขาเองว่า “กูย” อยู่ตราบนานทุกวันนี้ (จิตร ภูมิศักดิ์ 2540)

กูยไม่ใช่คนป่าเถื่อน จากตำนานกล่าวว่า ชาวกูยเมืองอัตปือแสนปางในอดีตเป็นกลุ่มทหารเอกของขุนเจือง กษัตริย์ผู้ครองแคว้นล้านช้างในอาณาจักรลาวหรือละว้า เป็นผู้เชี่ยวชาญในการจับช้างป่ามาฝึกใช้งาน ฝึกทำการรบด้วยกองทัพช้าง เป็นหน่วยรบพิเศษที่มีอานุภาพเหนือชั้นกว่าหน่วยรบอื่นในสมรภูมิของยุคนั้น เป็นที่เกรงขามของข้าศึกเมื่อขุนเจืองสิ้นอำนาจกษัตริย์ราชวงศ์อื่นจึงครอบครอง ทหารของขุนเจืองจึงถูกเบียดเบียนรังแก จนเผ่ากูยผู้รักอิสระและหยิ่งในศักดิ์ศรีจึงปลื้มด้วยอพยพโยกย้ายแสวงหาความอิสระแก่ตัวเอง ประกอบกับฝูงช้างป่าทางฝั่งซ้ายมีจำนวนลดลงและช้างป่าบริเวณฝั่งขวาแม่น้ำโขงยังมีมากซึ่งยังเป็นดั่งกว้างใหญ่ กูยทางฝั่งซ้ายจึงโยกย้ายมาครองความเป็นใหญ่ในฝั่งขวาในเวลาต่อมา การอพยพมีกันหลายระลอกและเป็นระยะเวลาห่างกันหลายปี โดยใช้ทิวเขาพนมดงรักเป็นที่อยู่อาศัย ปักหลักตั้งเป็นกลุ่ม ตั้งเป็นหมู่บ้านชาวกูยตามเส้นทางเคลื่อนย้ายอพยพตั้งแต่เขตตอนใต้แม่น้ำมูลจรดทิวเขาพนมดงรักในท้องที่จังหวัดอุบลราชธานี เข้าสู่จังหวัดศรีสะเกษ สุรินทร์ บุรีรัมย์ จนถึงจังหวัดนครราชสีมา

ปัจจุบันกลุ่มชนชาวกูยที่ตั้งหมู่บ้านอยู่ห่างออกไปจากเขตเมืองยังคงรักษาวัฒนธรรมชาวกูยทางด้านภาษาและวิถีชีวิตความเป็นอยู่ไว้ได้ เช่น หมู่บ้านชาวกูยในท้องที่อำเภอสังขะ, อำเภอศีขรภูมิ, อำเภอลำโรงทาย, อำเภอท่าตูม จังหวัดสุรินทร์ อำเภอปรางค์กู่ จังหวัดศรีสะเกษ เป็นต้น

กลุ่มชนชาวกูยเหล่านี้ได้เพิ่มประชากรมากขึ้นก็ได้อพยพไปหาที่ทำกินใหม่ในจังหวัดบุรีรัมย์ ซึ่งชาวบ้านเรียกว่า “จีโอะตะไม” แปลว่าหมู่บ้านใหม่ เช่น ชาวกูยที่บ้านหนองบัวเจ้าป่า ตำบลนิคมอำเภอสตึก ได้อพยพไปจากบ้านกระโพ ตำบลท่าตูม จังหวัดสุรินทร์ เพื่อจัดหาพื้นที่ในการเลี้ยงช้างบ้าน เพราะเป็นทำเลเหมาะสมในการเลี้ยงช้าง ซึ่งมีทั้งป่า ป่าบุง ป่าทาม มีน้ำพอเพียงในการเลี้ยงช้างตลอดปี หรือชาวกูยที่บ้านหนองมะเขือ ตำบลไพศาล อำเภอประโคนชัย และบ้านหนองบอน ต. บ้านยาง อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์ อพยพไปจากบ้านแตล อำเภอศีขรภูมิจังหวัดสุรินทร์ เพราะที่บ้านเก่า (บ้านแตล) พื้นที่ทำกินน้อย ครอบครัวยิ่งเพิ่มจำนวน จึงพากันอพยพไปหาที่ทำกินใหม่ในบริเวณที่ยังเป็นป่าไม่มีใครจับจองทำกิน เหตุผลดังกล่าวทำให้ชาวกูยได้ขยายพื้นที่ไปทั่วในอีสานตอนใต้ โดยเฉพาะบริเวณใกล้พื้นที่เขาพนมดงรัก (โยคี โพธิสาร 2540, สัมภาษณ์)

ปัจจุบันหมู่บ้านชาวกูยได้ตั้งบ้านเรือนอาศัยอยู่ร่วมกับกลุ่มชาวเขมร ลาว มีการผสมผสานกลมกลืนทางวัฒนธรรมมีคุณค่าต่อวิถีชีวิตการอยู่ร่วมกันเป็นอย่างดี เช่น ประเพณีเช่นสรงสาลปูตานอกจากนี้มีสถาบันทางการศึกษาหรือโรงเรียน, วัด ชาวบ้านมีกิจกรรมร่วมกันจึงเป็นการเปิดโอกาสหล่อหลอมวัฒนธรรมเป็นหนึ่งเดียวในหมู่บ้าน โดยเฉพาะเรื่องน้ำใจร่วมมือกับการพัฒนาหมู่บ้านด้วยกัน

กลุ่มชาติพันธุ์ไทย-โคราช ชาวโคราชเป็นชนกลุ่มหนึ่งที่มีความสัมพันธ์กับผู้คนบริเวณทิวเขาพนมดงรักมาตั้งแต่อดีต และมีการถ่ายทอดความรู้วิถีชีวิตต่อกัน เมืองนครราชสีมาปรากฏชื่อครั้งแรกในกฎหมายเทียรบาล ชื่อนี้มาจากคำว่า นคร - ราช - สีมา หมายถึง นครที่เป็นชายขอบของราชอาณาจักร (สยาม) แต่ปากชาวบ้านเรียกสั้น ๆ ว่า “ครราช” (อ่านว่า คอนราด) แล้วเพี้ยนเป็นโคราช (สายพิน แก้วงามประเสริฐ 2538)

คราวกรมหมื่นเทพพิพิธรวบรวมผู้คนจากหัวเมืองชายทะเลตะวันออกมีจันทบุรี, ระยอง, ชลบุรี, ปราจีนบุรี และนครนายก เป็นกำลังสำคัญให้ขึ้นไป “ตั้งหลัก” อยู่เมืองนครราชสีมา และเมืองพิมาย ครั้งหลังกรุงแตกยังมี “เจ้าเก่า” จากกรุงศรีอยุธยาหนีพม่าขึ้นไปตั้งหลักแหล่งเพิ่มเติมอยู่ด้วยอีกมากพวกนี้ไม่ใช่ลาว “แต่เป็นไทยสยามภาคกลาง” เมื่อสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีปราบ “ก๊กเจ้าพิมาย” แล้ว ก็ไม่ได้กวาดต้อนผู้คนเหล่านี้ลงมากรุงธนบุรี พวกนี้ได้ปักหลักอยู่ที่นั่นแล้วกลายเป็นบรรพบุรุษกลุ่มใหญ่ของคนโคราชปัจจุบัน คนพวกนี้แหละได้ผสมผสานกลมกลืนกับคนท้องถิ่นที่มีมาแต่ดั้งเดิม (ซึ่งน่าสงสัยว่าเป็นแบบกรุงศรีอยุธยาสมัยสมเด็จพระนารายณ์ฯ นั่นเอง) แล้วเกิดประเพณีใหม่กลายเป็น “วัฒนธรรมโคราช” เช่น “สำเนียงโคราช” กระเด็ดไปทางสำเนียงชายทะเลตะวันออกแถบระยองและจันทบุรี แม้ผู้คนแถบปราจีนบุรี นครนายกเมื่อสัก 50 ปี มาแล้วก็พูดสำเนียงเก่าแบบ “ยานคาง” ไม่ต่างจากสำเนียงโคราชนัก “เพลงโคราช” ก็ฉันทลักษณ์ และลีลาเดียวกับเพลงพาดควาย, เพลงฉ่อย, (ไม่ใช่ลำตัดที่เพิ่งเกิดสมัยรัชกาลที่ 5) นอกจากนั้นยังมีประเพณีอื่น ๆ

อีก เช่น กินข้าวเจ้า, เกี้ยวหมาก, ตัดผมเกเรียน, นุ่งโจงกระเบน และมีศิลปสถาปัตยกรรมทำวัดวาอารามแบบอยุธยาภาคกลาง (สายพิน แก้วงามประเสริฐ 2538)

กลุ่มชาติพันธุ์เขมร เขมรเป็นกลุ่มชนที่พูดภาษาเขมร ตั้งภูมิลำเนาในพื้นที่จังหวัดบุรีรัมย์, สุรินทร์ และศรีสะเกษ ในจังหวัดบุรีรัมย์มีประชากรที่พูดภาษาเขมรมากได้แก่ อำเภอบัวชุม, อำเภอกระสัง และบางส่วนของอำเภอของอำเภอสตึก, นางรอง, บ้านกรวด, ละหานทราย, อำเภอปะคำ, อำเภอคูเมือง และอำเภอลำปลายมาศ

อิทธิพลทางการเมืองและวัฒนธรรมด้านต่าง ๆ ของเขมรได้ปรากฏชัดในช่วงพุทธศตวรรษที่ 16 - 18 ที่ขยายบทบาทเข้าสู่บริเวณอีสาน เช่น สมัยพระเจ้าสุริยวงษ์ที่ 1 (พ.ศ. 1545 - 1593) พระเจ้าสุริยวงษ์ที่ 2 (พ.ศ. 1656 - 1693) และพระเจ้าชัยวงษ์ที่ 7 (พ.ศ. 1724 - ประมาณ พ.ศ. 1761) เป็นสมัยที่ชาวเขมรได้เข้ามาอยู่ในเขตอีสานและได้สร้างวัฒนธรรมโบราณสถานในพื้นที่จังหวัดบุรีรัมย์ ได้แก่ ปราสาทเขาพนมรุ้ง ปราสาทเมืองต่ำ หลังพุทธศตวรรษที่ 18 ไทยได้ตั้งเมืองสุโขทัยเป็นราชธานี ขอมได้เสื่อมอำนาจลง อาณาจักรไทยได้แผ่อำนาจลงไปบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่าง และได้ตั้งราชธานีใหม่ที่กรุงศรีอยุธยาแล้วขยายอำนาจเข้าสู่อีสาน พื้นที่อีสานตอนใต้ก็ได้หลุดพ้นจากอำนาจของเขมร แต่ตกอยู่ภายใต้อำนาจของกรุงศรีอยุธยา ทั้งนี้ให้เมือง พิมาย (นครราชสีมา) (บรรณ สวันตรัจ 2517) ควบคุมดูแลหัวเมืองบริเวณอีสานใต้ ได้แก่ เมืองสุรินทร์ เมืองรัตนบุรี เมืองสังขะ และเมืองขุขันธ์ โดยให้เจ้าเมืองนั้น ๆ เป็นผู้ควบคุมดูแลความเรียบร้อย จัดการปกครองในลักษณะเดียวกับกรุงศรีอยุธยาให้มีทำเนียบขุนนางเป็น ขุน, หลวง, พระ, เป็นต้น

ชาวเขมรที่เข้ามาอยู่ในอีสานใต้ได้ใช้วัฒนธรรมเผยแพร่กับกลุ่มชาวกูย โดยเฉพาะวัฒนธรรมทางภาษาพูด ส่งผลให้ชาวกูยที่มีความสัมพันธ์กับชาวเขมรได้หันมาพูดภาษาเขมรแทนภาษากูย เช่น ที่เมืองสุรินทร์ทั้งผู้นำชาวกูยและชาวบ้านได้เปลี่ยนมาพูดภาษาเขมรแทน นอกจากนี้ชาวกูยใช้ภาษาเขมรเมื่อมีชาวเขมรเข้ามาผูกสัมพันธ์ระหว่างหมู่บ้าน ในวิถีชีวิตประจำวัน เนื่องจากภาษาเขมรเป็นภาษาที่มีลายลักษณ์อักษรจึงเป็นวัฒนธรรมที่แข็งแกร่งกว่าวัฒนธรรมภาษากูย ซึ่งภาษากูยมีเฉพาะภาษาพูดอย่างเดียว อย่างไรก็ตามภาษาเขมรที่เป็นภาษาเขียนก็ไม่แพร่ขยายออกไปกับชาวบ้าน ส่วนมากผู้เรียนที่มีโอกาสเรียนได้แก่ ผู้นำชาวบ้าน โดยเน้นที่หลักการประกอบอาชีพตามบรรพบุรุษที่เคยปฏิบัติกันมา พระสงฆ์ผู้นำทางศาสนาได้เรียนรู้เพื่อเอาหลักธรรมไปสอนให้แก่ชาวบ้าน (พระครูโชติวัตรวิมล (หลวงปู่แฮม) 2538)

ในสมัยรัชกาลที่ 5 รัฐบาลได้จัดการศึกษาของไทยให้เป็นแบบใหม่ตามแนวคิดจากประเทศตะวันตก เป็นการจัดการศึกษาอย่างเป็นทางการ รัฐบาลมีหน้าที่โดยตรงในการวางระบบการศึกษาเพื่อฝึกอบรมคนเข้ารับราชการ และขยายโอกาสทางการศึกษาแก่ประชาชนทั้งในกรุงเทพฯ และหัวเมือง

ให้มีความเข้าใจในการเป็นพลเมืองที่ดีให้มีความจงรักภักดีต่อชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ การมอบหน้าที่ให้แก่พระสงฆ์เป็นผู้ให้การศึกษา จึงเป็นนโยบายที่ดีและเหมาะสมในขณะนั้น เพราะพระสงฆ์เป็นผู้นำทางศาสนา และเป็นผู้ให้ความรู้ในภาษาไทย และปรีดีธรรมและเป็นผู้นำชุมชน โดยอาศัยวัดเป็นโรงเรียน และอาศัยพระเป็นครู (สมาคมประวัติศาสตร์ในพระราชูปถัมภ์สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ)

ผลกระทบที่ชาวบ้านได้รับการศึกษาครั้งนี้ยังมีพระสงฆ์เป็นผู้นำชุมชนอยู่โดยทำหน้าที่เป็นครูให้ความรู้ตามที่รัฐกำหนดหลักสูตรให้ ประชาชนได้เรียนรู้เพื่อรับใช้ทางราชการ มีการเรียนการสอนวิชาภาษาไทย บทบาทการจัดการเรียนการสอนภาษาเขมรได้ลดลง จัดให้มีโรงเรียนสอนภาษาไทยอย่างเดียว ดังเอกสารกองจดหมายเหตุที่กล่าวว่า

“...ในเรื่องภาษาเขมรสอบสวนได้ความว่า วิชาหนังสือขอมสูญแล้ว ไม่มีใครเรียน และไม่มีที่เรียน เพราะโรงเรียนสอนภาษาไทยอย่างเดียว เวลานี้มีแต่คนแก่ ๆ เท่านั้นที่รู้หนังสือขอม ได้เพียงนี้ก็เห็นว่าในทางการปกครองที่จะให้เกิดสำนึกเป็นคนไทยนับว่าได้ทำไปได้มากแล้ว...” (กองจดหมายเหตุแห่งชาติ สบ 2.47/69 รายงานตรวจราชการมณฑลอีสาน และนครราชสีมา 9 ธันวาคม 2469)

อย่างไรก็ตามชาวไทยเขมรที่มีถิ่นฐานอยู่ในเขตอีสานใต้ ในท้องที่จังหวัดบุรีรัมย์ สุรินทร์ และศรีสะเกษ มีภาษาพูดเป็นของตนเองที่แตกต่างจากภาษาพูดของชาวเขมรกัมพูชา เพราะเขมรกัมพูชาส่วนใหญ่เขาใช้ภาษาราชการที่เต็มไปด้วยคำศัพท์ที่ชาวอีสานได้ฟังไม่รู้เรื่อง การออกอากาศวิทยุกระจายเสียงภาคภาษาเขมรของสถานีประเทศไทยจึงไม่มีผลอะไรมากนัก ภาษาเขมรในเขตอีสานใต้พอจะพูดกันรู้เรื่องบ้างก็เป็นภาษาพูดกัมพูชาเมืองเสียมราฐ พระตะบอง (สวน บุษทอง 2540, สัมภาษณ์)

ชาวเขมรทั่วไปตั้งบ้านเรือนอยู่เป็นหมู่เป็นพวกอยู่ภายใต้การปกครองของรัฐบาลไทยและยอมปฏิบัติตามกฎหมายไทยเหมือนกับคนไทยทั้งหลาย ปัจจุบันชาวเขมรสามารถพูดภาษาไทยและสามารถผสมผสานวิถีชีวิตความเป็นอยู่ร่วมกับกลุ่มชาวไทยกูย ไทยลาว ไทยโคราช และชาวจีนได้เป็นอย่างดี มีการนับถือศาสนาพุทธเป็นหลัก เช่นเดียวกับชาวไทยทั่วไป พร้อมกันนั้นก็เคารพนับถือผี ผีสาง เทวดา เทพเจ้า และวิญญาณบรรพบุรุษ ที่เรียกว่า “โดนตา” ตาคือ ปู่ตา และมีการเล่นโดนตาคือ พิธีกรรมเกี่ยวกับเซ่นผีปู่ตา คำว่า โดน แปลว่า ย่า ยาย หรือเป็นคำเรียกผู้หญิงที่มีอายุมาก เมื่อรวมคำว่า “โดนตา” คือวันสำหรับปู่ย่า ตายาย แต่หมายถึง พ่อแม่ ญาติ พี่น้องที่ล่วงลับไปแล้วทุกคนด้วย กิจกรรมที่ปฏิบัติเมื่อวันขึ้น 14 ค่ำเดือน 10 ก็จะมีการเซ่นไหว้กันทั่วทุกครัวเรือนจะยากดีมีจนอย่างไรก็ต้องดิ้นรนหาข้าวของมาเซ่นไหว้ให้ได้ เพราะมีความเชื่อกันว่าในวันนี้ดวงวิญญาณของผู้ที่ล่วงลับไปแล้วจะได้รับการปลดปล่อยให้มาคอยรับเครื่องสังเวยจากลูกหลานหรือญาติ

พี่น้องที่ยังมีชีวิตอยู่อุทิศไปให้ และก่อนนี้สองวันมีพิธีชักบังสกุลอัฐิผู้ล่วงลับไปแล้วเพื่ออุทิศส่วนกุศลไปให้ ถ้าครอบครัวใดไม่ทำดวงวิญญาณของปู่ย่า ตายาย หรือญาติพี่น้องที่ล่วงลับไปแล้วของครอบครัวนั้นก็จะไม่ได้รับเครื่องเซ่นสังเวยต้องอดหยากปากแห่งทนต์ทุกขันธ์เป็นแรมปี

อาจกล่าวได้ว่าไทยเขมรในอีสานได้ด้านวัฒนธรรม ประเพณีและความเชื่อได้บ่งบอกถึงอิทธิพลทางความเชื่อในการนับถือผีที่สอดคล้องกับสภาพพื้นที่ทางธรรมชาติสิ่งที่ปรากฏให้เห็นชัดคือ การมีศาลปู่ตาประจำหนองน้ำเพราะน้ำมีความสำคัญต่อวิถีชีวิตประจำวันที่ช่วยเหลือเลี้ยงชีวิตอันเป็นจุดกำเนิดปัจจัยสี่ได้แก่ที่อยู่อาศัย, อาหาร, เครื่องนุ่งห่ม และยารักษาโรค ผีป่า ผีน้ำ จึงเป็นภาพที่ปรากฏและสะท้อนออกมาว่าเป็นผู้คุ้มครองชีวิตและสังคมของชาวบ้าน ด้านศาสนาพราหมณ์ก็เป็นประเพณีหนึ่งที่ชาวไทยเขมรได้ถือปฏิบัติกันมาจนถึงปัจจุบัน ประเพณีนี้ได้ผสมผสานกับชีวิตส่วนมากได้แก่ การเกิด การเจ็บป่วย การอุปสมบท และการตาย สะท้อนให้เห็นว่าไทยเขมรอีสานได้ ได้ถือปฏิบัติวัฒนธรรมเก่า ๆ อันมีค่าแล้วปฏิบัติสืบต่อ ๆ กันมา ส่วนอิทธิพลทางด้านศาสนาพุทธถือว่าไทยเขมรได้ปรับปรุงชีวิตความเป็นอยู่ให้สอดคล้องกับประเพณีเก่าได้เป็นอย่างดีเพราะไทยเขมรศรัทธาการอุปสมบทเป็นอย่างดี

กลุ่มชาติพันธุ์ลาว

กลุ่มไทยลาว ตั้งภูมิลำเนากระจายอยู่ทั่วไปในภาคอีสาน ในบริเวณอีสานใต้มีจำนวนมากในจังหวัดอุบลราชธานี และจังหวัดศรีสะเกษ (ยกเว้นอำเภอปรางค์กู่พุดกษากูย) สุรินทร์ที่อำเภอรัตนบุรี นครราชสีมาที่อำเภอบัวใหญ่, อำเภอสูงเนิน อำเภอปักธงชัย บุรีรัมย์ที่อำเภอพุทไธสง ปัจจุบันนี้ได้มีกลุ่มไทยลาวอพยพเข้าไปทำมาหากินและตั้งหลักฐานอยู่ร่วมกับกลุ่มไทยกูย ไทยเขมร และไทยโคราชเกือบทั่วทุกอำเภอของจังหวัดต่าง ๆ ในอีสานใต้หมดแล้ว

ผู้คนชาวลาวในภาคอีสานส่วนมากเคลื่อนย้ายเข้ามาตั้งหลักแหล่งด้วยเหตุผลทางเศรษฐกิจการเมือง บ้างก็แสวงหาความอุดมสมบูรณ์แห่งใหม่ บ้างก็ลี้ภัยทางการเมือง บ้างก็ได้รับการสนับสนุนหรือชักชวนจากกรุงเทพฯ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงรัชกาลที่ 3 เมื่อทำสงครามกับเวียงจันทน์และญวน และให้เข้ามาตั้งหลักแหล่งใหม่ในอีสาน (ศิลปวัฒนธรรม 2530)

ปัจจุบันยังพบว่าชาวไทยลาวที่อพยพมาจากอำเภอนูญทริกจังหวัดอุบลราชธานีตั้งถิ่นฐานอาศัยอยู่ที่บ้านปลื้มพัฒนา อำเภอปะคำ จังหวัดบุรีรัมย์ อพยพจากอำเภอศีขรภูมิ จังหวัดสุรินทร์ มาตั้งถิ่นฐานในอำเภอนางรอง จังหวัดบุรีรัมย์ สาเหตุอพยพเพราะสมาชิกครอบครัวเพิ่มขึ้นทำให้มีที่ทำกินน้อยจึงต้องอพยพไปหาที่อุดมสมบูรณ์และตั้งครอบครัวใหม่

การตั้งหมู่บ้านของชาวไทยลาวนิยมตั้งหมู่บ้านเป็นกลุ่มบนที่ดอน เรียกตามภาษาถิ่นว่า โนน ประกอบอาชีพทำนาเป็นสำคัญ อาศัยอยู่ใกล้หนองน้ำหรือลำน้ำที่มีน้ำสำหรับบริโภคที่อยู่ห่าง

ไกลจากหมู่บ้านไม่มากนัก มีป่าละเมาะสาธารณะของชุมชน ซึ่งเป็นที่ปล่อยสัตว์เลี้ยง วัว ควาย ในฤดูทำนา และเป็นแหล่งจัดหาของป่ามาบริโภค เช่น พืช ผัก เป็นต้น

การสร้างบ้านเรือนเพื่อเป็นที่อยู่อาศัย โดยทั่วไปบ้านของชาวไทยลาวมีได้ทุนสูงเพื่อทำกิจกรรมได้แก่ เก็บเครื่องมือทำนา ทอผ้า เป็นคอกวัว คอกควายส่วนหนึ่ง เป็นที่พักผ่อนส่วนหนึ่งบนบ้านมีห้องนอนสำหรับหัวหน้าครอบครัว มีห้องสำหรับลูกสาว ห้องโถงสำหรับรับแขกและเป็นที่พักผ่อนของลูกชายก็ได้ มีการต่อบ้านออกไปเป็นครัวหรือทำอาหารได้ทุนบ้าน สำหรับยุงนางสร้างไว้ไม่ห่างไกลจากบ้าน ยุงนางหรือเล่าใส่ข้าวเปลือกมักเป็นได้ทุนโล่งสูงเป็นที่นั่งพักผ่อน เก็บเครื่องใช้การเกษตร สามารถเป็นที่เก็บเกี่ยวได้ดี บริเวณรายรอบบ้านมีสวนหม่อน ผักสวนครัว เป็นที่อาศัยของสัตว์เลี้ยงมีเป็ด ไก่ หรือเก็บฟางเพื่อไว้เป็นอาหารวัว ควายไว้กินในฤดูทำนา

สถาบันของหมู่บ้านมีวัดซึ่งตั้งภายในบ้าน หรือไม่ไกลจากหมู่บ้าน พระภิกษุกับชาวบ้านจะมีกิจกรรมร่วมกันอย่างใกล้ชิดทั้ง 12 เดือน พระภิกษุของชาวบ้านจะเป็นผู้นำทางวิญญาณยังทำหน้าที่เป็นผู้นำทางพิธีกรรมด้านประเพณีเป็นกิจกรรมทางพุทธศาสนา หรือความเชื่อเกี่ยวกับเรื่องผี กิจกรรมเกี่ยวกับงานมงคลต่าง ๆ เช่น ขึ้นบ้านใหม่ ทำบุญวันเกิด การอุปสมบท สถาบันที่สำคัญของหมู่บ้านอีกอย่างหนึ่งคือ ศาลปู่ตา มักตั้งอยู่ตามริมหนองน้ำใกล้ต้นไม้ใหญ่ หรือทางเข้าหมู่บ้าน ชาวบ้านมีกิจกรรม เฒ่าจ๋าเป็นผู้นำในพิธีกรรม แต่ปัจจุบันได้ลดบทบาทของเฒ่าจ๋า ถ้าเป็นพิธีกรรมของโคตรตระกูลชาวบ้านบนบานกันเองมักกล่าวถึงธรรมชาติได้ช่วยอำนวยความสะดวก หรือถ้าเจ็บป่วยก็ขอให้หายป่วยไข้โดยเร็ว สถาบันที่กล่าวมานี้ชาวลาวไม่แตกต่างจาก ชาวลาวในพื้นที่อื่น ๆ

อาหารของชาวลาวในบริเวณอีสานใต้ ไม่แตกต่างกับจังหวัดอื่น ๆ มีการรับประทานข้าวเหนียว ข้าวเจ้าเป็นบางครั้ง กับข้าวมีปลาจ่อม ปลาร้า มีแปรรูปเป็นปลาร้าบอง แจ่วบอง ปั่นอาหารอื่น ๆ มี ลาบ ก้อย เนื้อย่าง ส้มตำ เดิมอาหารได้จากป่าใกล้หมู่บ้าน เช่น หน่อไม้ กบ เขียด ปู ปลา เห็ด ผักที่เกิดขึ้นในป่า ปัจจุบันสภาพป่ากลายเป็นนา สัตว์ป่า และพืชผักได้หมดตามไปกับธรรมชาติไปด้วย ชาวบ้านหันไปรับประทานอาหารที่ซื้อมาจากตลาด มีก๊วยเตี๋ยว ขนม เนื้อสัตว์ ผักต่าง ๆ เครื่องเทศ น้ำแข็ง เหล้า น้ำอัดลม ทุกอย่างได้มาจากตลาด ชาวบ้านนิยมไปซื้ออาหารจากตลาดเพิ่มขึ้นทุกหมู่บ้าน

ด้านประเพณีของไทยลาวในอีสานใต้ ที่เกี่ยวกับชีวิต เช่น ประเพณีทำบุญวันเกิด ประเพณีทำบุญและรักษาคณไข่ ประเพณีอุปสมบท ประเพณีทำบุญอุทิศให้แก่ผู้ตาย ที่เกี่ยวกับการละเล่นได้แก่ หมอลำ ทำบุญบั้งไฟ การทำบุญเทศน์มหาชาติ การทำบุญข้าวประดับดิน การทำบุญออกพรรษา เข้าพรรษา ประเพณีฮีตสิบสอง ประเพณีทอดผ้าป่า ทอดกฐิน บายศรีสู่ขวัญ ประเพณีลอยกระทง และประเพณีสงกรานต์

ประเพณีเหล่านี้มีประโยชน์เพราะเป็นเรื่องของการแสดงออกทางน้ำใจ เป็นพลังแห่งความคิด ก่อให้เกิดความสามัคคีในหมู่บ้าน ทำให้ความสัมพันธ์ภายในหมู่บ้านคุ้นเคยต่อกัน ส่งผลดีทางด้านเศรษฐกิจชุมชน การจัดกลุ่มกิจกรรม ตลอดทั้งด้านการปกครอง การละเล่น และประเพณี ยังสะท้อนถึงการพัฒนาทางด้านความคิดและจิตใจ เช่น หมอลำคู่ หมอลำหมู่ ปัจจุบันมีการพัฒนาเครื่องประกอบการละเล่นมาเป็นเครื่องดนตรี มีกลองชุด ออร์แกน กีตาร์ ได้วิวัฒนาการเป็นหมอลำซิ่ง เป็นต้น

บทที่ 3

เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านอีสานใต้ในอดีต

3.1 โครงสร้างการผลิตและพฤติกรรมการผลิต

อาชีพของประชาชนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนใต้ส่วนใหญ่ทำนา ทำไร่ เลี้ยงสัตว์ และเลี้ยงไหม นอกจากนี้ยังประกอบอาชีพอุตสาหกรรมในครัวเรือน ได้แก่ การทอผ้า งานหัตถกรรมต่าง ๆ

พืชเศรษฐกิจที่สำคัญ คือ ข้าว ปอ ข้าวโพด มันสำปะหลัง และอ้อย

3.1.1 หมู่บ้านทำนา การทำนามีการทำทั่วไปในอีสานใต้เดิมในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สองถึงก่อนใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 1 ทำนาแบบพอกินพอใช้ แต่ปัจจุบันมีการทำเพื่อขาย ลักษณะพื้นที่การทำนาแตกต่างกันไปสภาพภูมิศาสตร์

1) **นาทามที่น้ำท่วม** เป็นการทำนาบริเวณริมฝั่งแม่น้ำมูล หรือสาขาของแม่น้ำมูล พื้นที่นาทามเป็นเขตต่อระหว่างด้านที่เป็นลำนํากับพื้นที่ทุ่ง สังเกตได้จากพันธุ์ไม้ที่มีความแตกต่างกันอย่างเห็นได้ชัด คือพื้นที่ทุ่งจะมีป่าไม้โปร่งจำพวกต้นหว้า สะแบง ส่วนพื้นที่ทามจะมีไม้ลักษณะเป็นพืชทนน้ำ เช่น ไม้หัวลิง ฝ้ายน้ำ มะกอกน้ำ กล้วยน้ำ สะเดา ซึ่งเป็นไม้ทนน้ำจะอยู่ในน้ำขณะน้ำมูลหลากท่วมในช่วงเดือน สิงหาคม - กันยายน ราว 60 วัน บางทีชาวบ้านเรียกไม้พวกนี้ว่า ไม้ครึ่งบกครึ่งน้ำ

สภาพพื้นที่นาทาม มีลักษณะที่ราบลูกฟูกสลับกันไป บางแห่งลุ่มมากก็จะกลายเป็นหนองน้ำ ดินทามเป็นดินดีเป็นดินเหนียวปนดินร่วน บางแห่งเป็นดินทราย เป็นพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์ เป็นที่น้ำท่วมทุกปี แม่น้ำนำธาตุอาหารพืชมาสะสมไว้ทุกปี ดังนั้นชาวบ้านจึงเข้ามาบุกเบิกนาทามมาเป็นเวลากว่า 100 ปี

พันธุ์ข้าวที่ปลูกในนาทามต้องมีลักษณะพิเศษเพราะเป็นที่น้ำท่วม การปลูกข้าวจะเริ่มเดือนมีนาคม - เมษายน และเก็บเกี่ยวก่อนมีน้ำท่วมราวเดือนสิงหาคม - กันยายน ดังนั้นข้าวนาทามเป็นข้าวอายุสั้นราว 90 วัน เป็นข้าวเหนียว พันธุ์พื้นเมืองได้แก่ข้าวขาว ,อีแดงน้อย, อีน้อยนาแซง (ปัจจุบันไม่มีแล้ว) และอีโป๊ะ มีการปลูกข้าวเจ้าเหมือนกันแต่น้อยได้แก่พันธุ์ดอกไม้ ซึ่งมักจะดำบริเวณสายร่องน้ำลำมูล ซึ่งมีน้ำขังตลอดปี การทำนาในสายร่องน้ำนี้เรียกว่า “นาแซง” ตกกล้า

หลังจากทำนาปี ราวเดือนมกราคม - กุมภาพันธ์ เริ่มดำปลายกุมภาพันธ์ เกี่ยวราวพฤษภาคม ที่สำคัญไม่ต้องใส่ปุ๋ย (ประνομ เชาว์พลรัง 2541, สัมภาษณ์)

ด้วยสภาพดินที่อุดมสมบูรณ์ “ข้าวนาทาม” จึงเป็นนาที่ ลงทุนได้ผลผลิตมาก เพราะอาศัยความอุดมสมบูรณ์ของดินและน้ำตามธรรมชาติเป็นหลัก คุณนัยนา หวายนาค มูลนิธิประสานความร่วมมือพัฒนาทุ่งกุลาร้องไห้ กล่าวว่า จะได้ผลผลิตราว 80-100 ถัง/ไร่ ถ้าเป็นปีแล้งจะได้ 40-50 ถัง/ไร่ ซึ่งเท่ากับการทำนาทุ่งในปีที่ฝนดี แต่นาทามเป็นนาที่คาดหวังไม่ได้แน่นอน ถ้าน้ำไม่ท่วมมากก็ได้กิน ถ้าท่วมก็เสียไปเลย

ในสมัยโบราณ ชาวบ้านพึ่งพิงข้าวนาทามเป็นหลักโดยไม่ทำข้าวนาทุ่งหรือนาปีเลยก็มี แม้ว่าในปัจจุบันความต้องการเชิงเศรษฐกิจมีมากขึ้นจึงมีการบุกเบิกพื้นที่ทุ่งทำการผลิตเพื่อขาย แต่นาทามก็ยังมืออยู่และเป็นนาเพื่อการบริโภคเช่นเดิม หมู่บ้านลุ่มน้ำมูลแต่ละครัวเรือนมีผลผลิตนาทามราว 30% และนาทุ่ง 70% แต่ข้าวจากนาทาม ราว 70% ของข้าวที่บริโภคในครัวเรือนทั้งหมด (นัยนา หวายนาค 2537)

1.2 นาทุ่ง เป็นนาบริเวณใกล้ทางรถไฟสายนครราชสีมา - อุบลราชธานี (เปิดให้ประชาชนใช้บริการที่สถานีรถไฟนครราชสีมา 2443, สุรินทร์ 2469, อุบลราชธานี 2473) หลังจากตัดเส้นทางรถไฟแล้ว ปรากฏว่ายังมีป่าโปร่งไม้เต็งรัง บางท้องที่ได้มีการหักร้างถางพงทำเป็นไร่เป็นนาบ้างแล้ว โดยมากที่นาอยู่ใกล้ ๆ หมู่บ้าน เช่นที่บ้านลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์ บริเวณใกล้เมืองสุรินทร์มีท้องนาเพิ่มมากขึ้นตั้งแต่บริเวณจังหวัดสุรินทร์ ศรีสะเกษ อุบลราชธานีมีการถางป่าทำนาแต่ชาวบ้านคงไม่ใหญ่ทั้งไว้ให้ตายเอง

การทำนาของชาวบ้านได้เปลี่ยนจากการเผาฟางข้าว ยังไม่ใช้ปุ๋ยวิทยาศาสตร์เป็นการทำนาอาศัยน้ำฝนจากธรรมชาติ ผลผลิตที่ได้เป็นข้าวชนิดไม่ดีเพราะเมล็ดลีบเล็ก อันเกิดจากสาเหตุฝนฟ้าตกไม่ถูกต้องตามฤดูกาล ซึ่งเป็นฝนทิ้งช่วง เช่นตกตอนต้นฤดูกับปลายฤดู พันธุ์ข้าวที่ปลูกทางจังหวัดศรีสะเกษและอุบลราชธานีเป็นข้าวเหนียวมากกว่าข้าวเจ้าเพราะชาวบ้านยังนิยมกินข้าวเหนียว ช่วงระยะเวลาที่เปิดเดินรถไฟในระยะแรกนั้นทางจังหวัดนครราชสีมาได้เก็บค่านาเพราะราษฎรมีรายได้จากการทำนาเพิ่มสูงขึ้น โดยขายให้แก่พ่อค้ารับซื้อข้าวตามริมทางรถไฟ

การคมนาคมที่สะดวกทำให้พื้นที่ริมทางรถไฟเปลี่ยนแปลงจากสภาพป่าธรรมชาติกลายเป็นทุ่งนา และมีคันไถยืนต้นอยู่ตามทุ่งนาบ้าง เหตุนี้เองทำให้สภาพพื้นที่ริมทางรถไฟในอีสานใต้เป็นบริเวณทำนามากกว่านาทามและมีการทำนาป่าตามบริเวณเทือกเขาพนมดงรัก

ฤดูทำนาของชาวนาหมู่บ้านอีสานใต้ เริ่มต้นเมื่อมีฝนตกราวเดือนพฤษภาคม ชาวนาไถและตกกล้าไถตามแหล่งที่มีน้ำ ปรกติฝนตกชุกในเดือนมิถุนายน ชาวนาจะไถแปรดินให้ละเอียดพอน้ำฝนขังน้ำก็รีบปักดำกล้า นาหว่านมีการทำน้อย ส่วนมากจะทำนาดำเกือบทั้งสิ้น ส่วน

พันธุ์ข้าวที่รัฐบาลได้ขายออกไปถึงชานาบังแล้วถ้าเป็นข้าวเจ้ามีพันธุ์ “เหลืองใหญ่” และ “เหลืองอ่อน” ส่วนพันธุ์พื้นเมืองมีคุณภาพระดับต่ำ หักป่น ขนาดเมล็ดข้าวสารเล็ก น้ำหนักน้อย แต่พันธุ์พื้นเมืองนี้มีความทนทานอากาศแล้งให้ผลพอควร แม้จะเป็นดินทราย ชานานิยมปลูกกัน ชื่อพันธุ์ข้าวมีหลายพันธุ์ที่พบเห็นคือ “เสนียดเซาะ” “ละลองกษัตริย์” ซึ่งเป็นพันธุ์ข้าวเจ้าและชื่อ “ปองแอ่ว” “มะมวย” เป็นพันธุ์ข้าวเหนียว ข้าวเหล่านี้ปลูกในที่ดินดี ๆ ได้กว่า 30 ถังต่อไร่ และในที่ดินเลวได้ผลไร่ละกว่า 10 ถัง การเก็บเกี่ยวเริ่มปลายเดือนพฤศจิกายนเป็นข้าวเบาอายุสั้น ในพื้นที่จังหวัดสุรินทร์ บุรีรัมย์ และนครราชสีมาส่วนมากเป็นข้าวหนักซึ่งเป็นพันธุ์ข้าวเจ้า ระยะเวลาเกี่ยวส่วนใหญ่เสร็จสิ้นในปลายเดือนมกราคม

เกี่ยวกับเรื่องปุ๋ยก่อนมีแผนพัฒนาเศรษฐกิจ ฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2524) ชานารู้จักใช้ปุ๋ยคอกใส่ในแปลงตกกล้า แต่ปัจจุบันไม่มีปุ๋ยคอกมากพอจะใส่ลงในนา การใช้ปุ๋ยวิทยาศาสตร์จึงเข้ามาแทนที่

การเก็บเกี่ยวเมื่อเกี่ยวเสร็จชานาไม่ยอมขายข้าวเปลือกเขาจะเก็บไว้ในเล้าหรือยุ้งฉาง เก็บเอาไว้เพื่อบริโภคมากกว่าขาย เวลาขายเขาจะขายคราวละเล็กน้อย หรือเท่าที่จำเป็น เช่นถ้าต้องการเงิน 50 บาท ก็ตวงข้าวเปลือกไปขายเพียง 5 กระเชอเท่านั้น (พ.ศ. 2502 ราคาข้าวกระเชอละ 10 บาท) ชานาเก็บข้าวไว้เป็นสมบัติแทนตัวเงินและบ่อยครั้งที่ใช้ข้าวเปลือกแลกสิ่งของอุปโภคบริโภคโดยตรง ส่วนข้าวสำหรับทำพันธุ์ ชานารู้จักคัดเลือกไว้ทำพันธุ์ โดยใส่กระสอบเก็บไว้ต่างหาก

ข้าวสารที่ใช้บริโภคในครัวเรือนพบว่าชานา ตำ สี่ ซ้อมกินเองเป็นส่วนมาก จะนำข้าวเปลือกไปจ้างโรงสีเป็นข้าวสารในบางกรณีที่ต้องใช้ข้าวสารมาก ๆ เฉพาะงานเลี้ยงงานบุญ และยังปรากฏว่ามีโรงสีเล็กในตำบลของอีสานได้ทำการสีไม่คิดเป็นตัวเงิน แต่คิดเอาเป็นข้าวสาร เช่น เอาข้าวเปลือกมาสี 4 กระเชอ (ประมาณ 20 ก.ก.) จะได้ข้าวสารกลับไปครึ่งกระเชอพร้อมด้วยรำอีกเล็กน้อย แล้วผู้นำข้าวมาสีต้องตักข้าวสารให้เป็นค่าสี 1 ขัน (ประมาณเกือบ 1 ลิตร) ตามนัยนี้คำนวณประมาณได้ว่าสีข้าวเปลือกหนึ่งเกวียนจะต้องเสียค่าสีเป็นข้าวสารถึงเกือบ 50 ลิตร หรือเท่ากับข้าวสารสองถังครึ่ง นับว่าโรงสีเล็กเหล่านี้ได้รับผลประโยชน์มาก (กรมการข้าว กระทรวงเกษตร 2503)

พืชที่ชานาปลูกยังเป็นลักษณะปลูกพืชแบบผสมผสาน (Mix Farming) ซึ่งชาวอีสานได้ใช้เวลาวางจากการทำนามีการปลูกผัก เช่น หอม, กระเทียม หมากร มะพร้าว หม่อน ยาสูบ สับปะรดเป็นการทำเพื่อใช้บริโภคเอง หรือแลกเปลี่ยนกันในท้องถิ่นเล็ก ๆ น้อย เท่านั้น อีกอย่างที่พบเห็นคือใช้โค่นดินจอมปลวกในท้องนาทำเป็นสวนผัก ซึ่งทำพร้อมกันไปได้โดยไม่ต้องรอนาวาง วิธีทำจุดดินเป็นร่องเป็นวงกลมตามรูปจอมปลวกหลายร่องเป็นชั้น ๆ ลดหลั่นกันขึ้นไปจนถึงยอดแล้วแต่ขนาดพื้นที่แล้วพรวนดินในร่องนั้นเพาะปลูกผัก กล่าวกันว่าดินจอมปลวกเป็นดินมีปุ๋ยดี

เหมาะสำหรับการปลูกผัก แต่วิธีการเพาะปลูกเช่นนี้ทำกันเพียงเล็กน้อย (กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. สบ. 2.47/69 รายงานตรวจราชการมณฑลอีสานและนครราชสีมา 9 ธันวาคม พ.ศ. 2469)

สภาพของนาหลังจากเสร็จการเก็บเกี่ยวแล้วก็หมายถึงการขาดฝนขาดน้ำยากที่จะปลูกพืชอื่นใดลงในนาให้เป็นผล อีกประการหนึ่งที่นาที่บ้านอาศัย ส่วนมากอยู่ห่างไกลกัน เพราะบ้านจะต้องมาปลูกอยู่รวมกันเป็นหมู่เป็นกลุ่ม ตามประเพณีที่ญาติพี่น้องจะอยู่รวม ๆ กัน ซึ่งการอยู่ใกล้ ๆ กันรวมเป็นหมู่ ไม่ต่างคนต่างอยู่ มีคุณประโยชน์หลายอย่างได้แก่การปกครองของผู้ใหญ่บ้าน กำหนและการป้องกันโจรผู้ร้ายปล้นสดมภ์ บ้านและนาห่างไกลกันจึงไม่มีใครมีโอกาสพลิกพื้นดินนาเพื่อปลูกพืชเล็ก ๆ น้อย ๆ ภายหลังเก็บเกี่ยวข้าวเสร็จ ถ้าปลูกก็มักถูกผู้อื่นลักขโมย

การทอผ้าเป็นงานที่นิยมทำทั่วไปของชาวนา จุดประสงค์เพื่อทอผ้าใช้ในครอบครัวมีการทอผ้าฝ้าย ผ้าไหม เวลาที่ใช้ทอใช้เวลาว่างจากทำนา แต่ทำในฤดูแล้งมากกว่าฤดูอื่น สีส้อมผ้า ได้แก่ สีแดงใช้น้ำครั่ง, สีดำใช้มะเกลือ สีน้ำเงินใช้คราม ซึ่งปลูกเอง หมักเอง สีเหลืองใช้ขมิ้น เป็นต้น (กองจดหมายเหตุแห่งชาติ สบ. 2.47/69 รายงานตรวจราชการมณฑลอีสานและนครราชสีมา 9 ธันวาคม พ.ศ. 2469)

ปัจจุบันบริเวณนาทุ่งได้เปลี่ยนเทคโนโลยีในการทำนาจากจอบ เสียม ไถคราด มาเป็นรถไถ มีเครื่องสูบน้ำ ใช้ปุ๋ยวิทยาศาสตร์ ใส่ยาฆ่าศัตรูพืช พันธุ์ข้าวพื้นเมืองได้ลดลง หันมาใช้ข้าวพันธุ์เกษตร เริ่มนิยมทำนาหว่านแทนนาดำ ส่วนการทำสวนปลูกพริก หอม กระเทียม ชาวบ้าน ได้ลดความสำคัญลงแล้วหันไปขายแรงงานในเมืองหลังจากว่างจากการทำนา ชีวิตชาวนานิยมซื้อสิ่งของมาบริโภคมากกว่าผลิตเพื่อบริโภคเอง

1.3 นาป่า เป็นนาที่อยู่บริเวณเทือกเขาพนมดงรัก หรือเป็นพื้นที่ของอำเภอชายแดนไทย เขมร และลาว ตั้งแต่อำเภอเสิงสาง จังหวัดนครราชสีมา อำเภอปะคำ จังหวัดบุรีรัมย์ อำเภอกาบเชิง จังหวัดสุรินทร์ อำเภอกันทรลักษ์ จังหวัดศรีสะเกษ อำเภอน้ำยืน, อำเภอนาจะหลวย, อำเภอโขงเจียม และ อำเภอกุดข้าวปุ้น จังหวัดอุบลราชธานี ชาวบ้านใช้ที่ลุ่มซึ่งสลับที่ดอนเป็นที่ทำนา ในน่ายังมีต้นไม้หรือพุ่มไม้อยู่มาก เป็นลักษณะที่แตกต่างจากนาทุ่งริมทางรถไฟ พื้นที่นาลาดเอียงไปสู่ลุ่มน้ำมูล การใช้ประโยชน์ในการทำนาเพื่อขายเป็นระยะเวลา 40 กว่าปีมานี้ หรือช่วงมีแผนพัฒนาเศรษฐกิจ ชาวบ้านที่ทำนาบริเวณป่านี้นับเก็บไว้กินมากกว่าขาย แต่พืชที่เขปลูกเพื่อขายหรือพืชเศรษฐกิจมี ปอ, มันสำปะหลัง, อ้อย และข้าวโพด ปัจจุบันปรากฏว่าบริเวณนาปามีประชากรเพิ่มมากขึ้นเพราะเป็นพื้นที่มีป่าธรรมชาติ ชาวบ้านมาจากหมู่บ้านริมทางรถไฟ หมู่บ้านริมแม่น้ำมูล และอีสานตอนกลาง หมู่บ้านหนึ่ง ๆ อาจพูดภาษาส่วย ภาษาเขมร และภาษาลาว เช่น บ้านปลื้มพัฒนา อำเภอปะคำ จังหวัดบุรีรัมย์ บ้านแฉะมุด อำเภอกาบเชิง จังหวัดสุรินทร์ บ้านจันทา อำเภอน้ำยืน จังหวัดอุบลราชธานี

พื้นที่ทำนาได้ขยายมากขึ้นที่ดอนซึ่งมีดินไม่มาก ชาวบ้านตัดต้นไม้เล็กหรือไม้พุ่มออกก่อน และสงวนต้นไม้ใหญ่เอาไว้ ก่อนทำนาชาวบ้านใช้พื้นที่ทำไร่ป่อ หรือ มันสำปะหลัง 3 - 6 ปี แล้วปรับดินใช้ทำนา เครื่องมือบุกเบิกมี จอบ เสียม มีด พันธุ์ข้าวที่ปลูกบริเวณนาป่านี้นี้มีทั้งข้าวเจ้าและข้าวเหนียว แต่ปัจจุบันนิยมปลูกข้าวหอมมะลิกันมาก เพราะทางราชการเสนอแนะว่าเหมาะสมกับลักษณะภูมิประเทศและตลาดมีความต้องการสูง สามารถนำไปขายได้ตลอดเวลา

การใช้เทคโนโลยีในการผลิตข้าวบริเวณนาป่า ปัจจุบันได้เปลี่ยนเป็นรถไถ มีการทำนาคำและนาหว่าน แต่ส่วนมากทำนาคำ ชาวบ้านกล่าวว่า ทำนาคำได้ดีกว่า ผลผลิตได้มาก การดูแลง่ายมีการใส่ปุ๋ยวิทยาศาสตร์น้อยแต่ได้ผลผลิตดี ส่วนนาหว่านนั่นต้องดูแลต้นข้าวอยู่เสมอและใส่ปุ๋ยมากมีฝนตกดีจึงจะได้ผลผลิตมาก

ศัตรูที่ทำลายข้าวในนาหมักเปิดป่า ปูนา หนู ปูนาทำลายต้นข้าวมากเวลาฝนตกไม่ตรงตามฤดูกาล บริเวณมุกกันนาที่มีน้ำเล็กน้อยปูนาได้กัดทำลายต้นข้าวจนเกิดความเสียหาย หนูนา เป็นศัตรูทำลายรวงข้าวที่สุกเพื่อใช้เป็นอาหารหรือทำลายรวงข้าวทำให้รวงข้าวถูกทำลาย บางทีนาแห้งไม่มีน้ำหนูเข้าไปทำรูเป็นที่อยู่อาศัยทำให้รากข้าวในดินเสียหาย และกอข้าวเกิดความเสียหายเฉาแห้งตาย นกเป็ดป่าก็เป็นสัตว์ประเภทหนึ่งที่คอยทำลายรวงข้าว ชาวนาที่ดูแลไร่นาดีย่อมได้ผลผลิตดีขึ้น ทุกวันนี้มีการใส่ปุ๋ยวิทยาศาสตร์ในนาป่าเช่นเดียวกับนาทุ่งและยังใช้ยาฆ่าหญ้าซึ่งเป็นยาทำลายวัชพืชไม่ให้ต้นหญ้าแย่งอาหารในดินจากต้นข้าวแต่ยาฆ่าหญ้าได้เป็นอุปสรรคเพราะเข้าไปทำลายระบบนิเวศธรรมชาติให้เกิดความเสียหายตามมา

อาจกล่าวได้ว่าการทำนาในบริเวณอีสานใต้ เดิมมีการผลิตเพื่อกินเพื่อใช้ในพิธีกรรมความเชื่อตามประเพณีของชาวบ้าน ต่อมารัฐตัดทางรถไฟเข้าสู่อีสานใต้ สภาพภูมิศาสตร์สภาพวิถีชีวิตได้เปลี่ยนแปลงไป เช่น เทคโนโลยีการเกษตรได้เปลี่ยนจาก จอบ เสียม มีด ไถคราดหันมาใช้เทคโนโลยีการเกษตรสมัยใหม่แทน โดยไปหาซื้อตามอำเภอหรือในเมือง เช่น รถไถ รถนวด ปุ๋ย ยาปราบศัตรูพืช เป็นต้น ปัจจุบันชาวบ้านมีจุดประสงค์ผลิตเพื่อขายเป็นสำคัญ

3.1.2 หมู่บ้านทำไร่

หมู่บ้านอีสานใต้เริ่มมีการทำไร่เพาะปลูกพืชเมื่อมีการตั้งถิ่นฐานเป็นหมู่บ้าน เช่น บ้านภูมิซอล ตำบลเสาธงชัย อำเภอกันทรลักษ์ จังหวัดศรีสะเกษ (พ.ศ. 2500) บ้านน้ำเย็น ตำบลน้ำเย็น อำเภอน้ำเย็น จังหวัดอุบลราชธานี (พ.ศ. 2500) บ้านจรัส ตำบลจรัส อำเภอกาบเชิง จังหวัดสุรินทร์ (พ.ศ. 2500) เป็นต้น การเพาะปลูกจากการบริโภคสู่เพื่อการค้า พืชที่ทำรายได้หลักนอกเหนือจากข้าวคือ พืชไร่อย่างเช่น ข้าวโพด หอมแดง หอมขาว (กระเทียม) หัวผักกาดหวาน หม่อน ปอแก้ว มันสำปะหลัง อ้อย และไม้ยูคาลิปตัส ฯลฯ

การเพาะปลูกพืชไร่เริ่มจากบริเวณรอบ ๆ บ้าน เพราะการตั้งบ้านเรือนของอีสานใต้ต้องเลือกทำเลบริเวณที่น้ำท่วมไม่ถึงในฤดูฝน พืชไร่เป็นพืชที่อาศัยน้ำน้อยอยู่บริเวณที่สูงหรืออีสานใต้เรียกว่า “โนน” ต่อมามีการขยายพื้นที่การเพาะปลูกสู่การถางไร่เหมือนคำกล่าวที่ว่า “ปอมาป่าพัง” เพราะพืชไร่มีความจำเป็นต้องใช้บริเวณพื้นที่จำนวนมากเพื่อการเพาะปลูกโดยมีตลาดเป็นตัวกำกับ พืชไร่กลายเป็นสินค้า หรือพืชไร่เรียกว่า พืชป่า เป็นสินค้าออกอย่างเช่น ข้าวถือว่าเป็นราชินีแห่งท้องถื่น ส่วนปอถือว่าเป็นราชาแห่งขุนเขา อย่างไรก็ตามพืชไร่ยังต้องอาศัยพื้นที่เพาะปลูกบริเวณที่มีดินดี คือ บริเวณที่มีจอมปลวกอย่างเช่น หอมแดง กระเทียม หัวผักกาดหวาน อ้อย บางชนิดชอบที่สูงหรือเป็นเนิน โกล ได้แก่ หม่อน ไม้ยูคาลิปตัส เป็นต้น

พืชที่หมู่บ้านอีสานใต้ปลูกในอดีตปลูกเพื่อการบริโภคก่อน เพราะเป็นการประกันความมั่นคง ความมั่นใจว่าไม่อดตาย หรืออดยาก ต่อมามีการเคลื่อนย้ายไปสู่บริเวณที่ปลูกพืชไร่ได้ดีในเขตอีสานใต้มี 2 บริเวณ คือ บริเวณมีโนนสูงสลับบริเวณที่ราบลุ่มราษีไศล (ทุ่งกุลาร้องไห้) กับบริเวณเนินคูขนนกับแนวเทือกเขาพนมดงรัก จากจังหวัดบุรีรัมย์จรดจังหวัดอุบลราชธานี เป็นเขตพืชไร่ เป็นที่ทราบกันดีว่าเศรษฐกิจของอีสานจากท้องทุ่ง ท้องไร่กลายเป็นเงินตราเมื่อสงครามโลกครั้งที่สองยุติลง พืชไร่เป็นพืชที่มีการขยายการเพาะปลูกมากหลังแผนพัฒนาเศรษฐกิจฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2504 - 2509) เริ่มจากปอแก้ว ปี พ.ศ. 2510 ข้าวโพด พ.ศ. 2515 อ้อย พ.ศ. 2515 มันสำปะหลัง ปี พ.ศ. 2517

กล่าวคือ สำหรับพืชไร่จะเห็นการขยายตัวอย่างเห็นได้ชัดตั้งแต่ ปี พ.ศ. 2505 เป็นต้นมา และขยายตัวอย่างรวดเร็วในช่วง 5 ปี ระหว่าง 2513 - 2518 พืชที่ปลูกมากมี 6 รายการคือ ปอแก้ว ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ มันสำปะหลัง อ้อย ยาสูบ และฝ้าย ส่วนอีสานใต้ยาสูบและฝ้ายไม่นิยมเพาะปลูกเป็นพืชไร่อย่างเช่นอีสานตอนเหนือ เพราะภูมิอากาศ สภาพของดินมีส่วนสำคัญมากต่อการเจริญเติบโตและความอุดมสมบูรณ์มีรสชาดเป็นที่ต้องการของตลาด แต่มีหอมแดง กระเทียม นาแกว (หัวมันแกว) เป็นพืชไร่ที่สำคัญโดยเฉพาะอีสานใต้บริเวณจังหวัดศรีสะเกษ ส่วนสุรินทร์มีการปลูกผักกาดหวาน เป็นต้น

ส่วนพืชไร่ที่สำคัญในเขตพื้นที่อีสานใต้ที่สำคัญมีดังนี้

1) ปอแก้ว

ปอแก้วเริ่มปลูกตั้งแต่ปี พ.ศ. 2503 เป็นต้นมา พื้นที่ปลูกเกือบทั้งหมดอยู่ในภาคอีสาน แล้วขยายตัวเพิ่มขึ้นเกือบเท่าตัวใน ปี พ.ศ. 2509/10 อย่างไรก็ตามพื้นที่อีสานใต้ก็ยังเป็นพื้นที่ที่ปลูกปอแก้วมากที่สุด โดยจังหวัดที่ปลูกมาก คือ นครราชสีมา อุบลราชธานี ศรีสะเกษ บุรีรัมย์ และสุรินทร์ ตามลำดับ

กระบวนการผลิตปอมีความยุ่งยากมาก เริ่มตั้งแต่เตรียมดินจนได้ปอลอกออกมาแช่น้ำไว้จนเน่าจึงจะลอกได้ คนลอกจะต้องทนเปียกน้ำเน่าเกือบทั้งวัน ลอกเสร็จก็ต้องนำไปล้างน้ำให้สะอาด จะต้องทนดมกลิ่นปอเน่าจนกว่าจะลอกและล้างน้ำเสร็จ บางคนลอกจนมือเน่า บางคนมีเม็ดเป็นตุ่มขึ้นเต็มตัวเพราะแช่อยู่ในน้ำเน่าหลายวัน

การผลิตปอเริ่มมีปริมาณมากช่วงปี 2504-2541 ทำให้หมู่บ้านแถบชายแดนกลายเป็นชุมทางสินค้าป่า มีการรับซื้อปอ มันสำปะหลัง เกิดลานมัน ลานปอแก้ว หมู่บ้านเขตชายแดนอย่างเช่น โนนดินแดง อำเภอสะพานทราย จังหวัดบุรีรัมย์ บ้านจรัส อำเภอบัวเชด และบ้านณรงค์ อำเภอสรีณรงค์ จังหวัดสุรินทร์ บ้านพิมาย อำเภอปรังคัง จังหวัดศรีสะเกษ บ้านน้ำขุ่น อำเภอน้ำยืน จังหวัดอุบลราชธานี ตลอดแนวเทือกเขาพนมดงรัก มีการผลิตปอจากหมู่บ้านสู่อำเภอ ทำให้อำเภอที่อยู่รอบเส้นทางสายยุทธศาสตร์โชคชัย-เดชอุดม กลับเป็นเมืองขึ้นมา เช่น อำเภอกันทรลักษ์ และอำเภออุษันธุ์ จังหวัดศรีสะเกษ อำเภอสังขะ และอำเภอปราสาท จังหวัดสุรินทร์ อำเภอประโคนชัย และอำเภอนางรอง จังหวัดบุรีรัมย์ กลายเป็นเมืองส่งสินค้าป่าสู่เมืองใหญ่ คือ บริเวณจังหวัดนครราชสีมา การขนส่งตามแนวทางรถยนต์ไม่ต้องเปลี่ยนถ่ายสินค้าส่งผลให้กิจการรถบรรทุก 10 ล้อ มีบทบาทเข้ามาแทนที่รถไฟ และช่วงนี้มีการนำเทคโนโลยีการผลิตปอมาใช้ กล่าวคือแทนที่จะใช้ปอแช่น้ำทั้งต้น ก็เปลี่ยนกรรมวิธีการผลิตมาเป็นการทุบปอให้ละเอียดแล้วจึงเอาไปแช่น้ำ วิธีนี้ทำให้ปอเกิดการเน่าเสียได้เร็วขึ้น ไม่ต้องแช่ปอนานหลายวัน

ตลาดการจำหน่ายปอแก้ว ปอนำไปขายยังโรงงานทอกระสอบในประเทศและเป็นการทดแทนการนำเข้าปอแก้วจากประเทศอินเดีย ปากีสถาน ราคาปอแก้วจึงขึ้นอยู่กับตลาดต่างประเทศ เพราะช่วงนั้นยังไม่มีการผลิตสินค้าประเภทพลาสติกมาใช้แทนผลิตภัณฑ์จากปอแก้ว เช่น กระสอบข้าว วิธีการจำหน่ายปอแก้วมีหลายวิธี มีการให้เงินไปมัดจำก่อน เวลาเก็บเกี่ยวแล้วก็มีการหักลบกลบหนี้ หรือซื้อขายตามราคาขอปอในช่วงนั้นแล้วแต่ ตามอำเภอชายแดนมีโรงงานคัดเกรดปอ วิธีการคัดปอโดยการดูเส้นใยของปอแก้ว ความยาว สี และขนาดปอแก้วก่อนจะมีเครื่องอัดปอเป็นแท่ง ๆ บรรจุทุกโดยรถยนต์นำไปสู่ตลาดต่อไป ทำให้มีการใช้แรงงานเพิ่มขึ้น ทำให้มีโรงงานคัดปอในอำเภอตามแนวชายแดนริมเส้นทางโชคชัย-เดชอุดม รถบรรทุก 10 ล้อ มีบทบาทเข้ามาแทนที่รถไฟ ทำให้มีปมน้ำมันเกิดขึ้นตามเส้นทางโชคชัย-เดชอุดม อำเภอที่เคยเจริญตามเส้นทางรถไฟกลับลดน้อยถอยลง มีการเคลื่อนย้ายทุนในรูปของผู้ซื้อปอแก้ว แรงงานชาวบ้านโยกย้ายบ้านเรือนออกไปจับจองที่ดินตามป่าสงวนแห่งชาติตามแนวริมทางโชคชัย-เดชอุดม เกิดมีหมู่บ้านตามแนวชายป่า ส่วนมากกลุ่มลาวจะอพยพไปมากกว่าอาศัยเป็นนักต่อสู้ และมีความร่วมมือกันดีกว่าเขมรและส่วย ประกอบกับกลุ่มลาวจะปรับตัวเข้ากับเจ้าหน้าที่ได้ดีกว่า

โรงงานคัดเลือกปอมีตามอำเภอชายแดนดังที่กล่าวมา มากจนกระทั่งมีการไหลเวียนของเงินตรามาก ธนาคารพาณิชย์ขยายสาขาสู่อำเภอตามแนวชายแดนเพราะว่าบริเวณนี้มีสาขานาคารตั้งมากแสดงว่าฐานะทางเศรษฐกิจดี

การผลิตลดลงเรื่อย ๆ เนื่องจากปลูกซ้ำในที่เดิมติดต่อกันหลายปี ทำให้คุณภาพดินเสื่อมลง ผลผลิตลดลง ประกอบกับการขยายพื้นที่เพาะปลูกเริ่มมีข้อจำกัด พื้นที่เพาะปลูกไม่สามารถขยายได้ ดังนั้นเกษตรกรจึงเน้นการใช้ปุ๋ยเคมี ทำให้ต้นทุนการผลิตสูงขึ้นในขณะที่ราคาขึ้นลงไม่แน่นอน ตลาดเป็นของผู้ซื้อ เพราะเป็นพืชที่กินไม่ได้ เมื่อมีการขนย้ายมาจำหน่ายจำเป็นต้องขายเสมือน “ผีมาสู่ป่าช้าแล้วต้องเผา” บางหมู่บ้านจึงหันมาปลูกพืชไร่อื่นทดแทนการปลูกปอแก้ว

2) มั่นสำปะหลัง

การปลูกมันสำปะหลังไม่ต้องดูแลรักษาเหมือนพืชไร่อื่น ดินไม่ดีก็ปลูกขึ้น และทนแล้งกว่าพืชไร่โดยทั่วไป เมื่อปลูกครบ 8 เดือนก็ขุดขายได้ถ้าราคาดี ถ้าราคาไม่ดีก็ไม่ขุดรอให้ได้ราคาค่อยขุดขายจนถึงอายุ 2 ปี

พื้นที่อีสานใต้เริ่มปลูกมันสำปะหลังตั้งแต่ปี พ.ศ. 2512-18 เป็นต้นมา โดยเริ่มเข้ามาปลูกแทนที่การปลูกปอ อีกอย่างมันสำปะหลังยังมีพันธุ์ที่สามารถนำมาเป็นอาหาร รับประทานได้อีกด้วย ภายหลังยังขายได้ราคาดีกว่าปอแก้ว และไม่มีกลิ่นรบกวนเวลาเก็บเกี่ยวผลผลิต

พื้นที่ที่มีการปลูกมันสำปะหลังมากที่สุดในเขตอีสานใต้อยู่ในพื้นที่จังหวัดนครราชสีมา โดยเฉพาะในพื้นที่อำเภอพิมายและชุมพวง และจังหวัดบุรีรัมย์

3) ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์

ข้าวโพดเดิมเป็นการปลูกเพื่อการบริโภค โดยเฉพาะพันธุ์ที่เรียกว่า “ข้าวโพดเทียน” หรือ พันธุ์พื้นเมือง ผลผลิตต่อปีจะค่อนข้างน้อย เพราะเมล็ดไม่ค่อยเต็มฟักข้าวโพด ต่อมา มีการนำพันธุ์ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์เป็นพืชพาณิชย์ที่เข้ามาช่วงเดียวกับปอแก้ว แต่การขยายตัวช้ากว่า เพราะการปลูกข้าวโพดต้องดูแลรักษา มีการฉีดยา ไม่เหมือนการปลูกปอและมันสำปะหลัง ปลูกเสร็จก็รอการเก็บเกี่ยว ซึ่งชาวบ้านนิยมมากกว่าหากมีการให้เลือก การปลูกเริ่มมีการปลูกมากในช่วงปี พ.ศ. 2515-2516 (สุวิทย์ ชีรสวัสดิ์ 2540)

พันธุ์ของข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ ชาวบ้านภูเงินกล่าวว่าพันธุ์ส่วนมากมาจากบริษัทจำหน่ายและนำมาขายพร้อมกับแนะนำปุ๋ย มีนักวิชาการมาเยี่ยมแนะนำพันธุ์ข้าวโพด บางทีพาไปดูงานและให้ความรู้หากนำพันธุ์ของบริษัทไปปลูก

สำหรับพื้นที่ปลูกไร่ข้าวโพดอยู่รอบ ๆ บ้านที่เป็นดินร่วนหรือข้าวโพดชอบดินภูเขาไฟหรือดินที่สลายจากหินปูน ข้าวโพดเป็นพืชอายุสั้นเพียง 3 เดือน ก็เก็บเกี่ยวได้ ข้าวโพดต้องการแร่ธาตุในดินสูง การปลูกข้าวโพดชาวบ้านมีความเชื่อว่าควรปลูกในช่วงเดือนหงายเพราะผลผลิตจะดีกว่าการปลูกในช่วงข้างแรมหรือเดือนมืด

ตลาดการรับซื้อข้าวโพด เป็นการกำหนดราคาจากพ่อค้าคนกลาง เมื่อพ่อค้าคนกลางซื้อข้าวโพดเลี้ยงสัตว์แล้วนำไปเก็บไว้ที่เรียกว่าไซโล เพื่อมิให้เกิดเชื้อรา การทำไซโลของชาวบ้านต้องลงทุนค่อนข้างสูง ต่อมาการปลูกข้าวโพดเริ่มมีการนำเทคโนโลยีมาใช้คือรถไถนามาปลูกข้าวโพด เครื่องกะเทาะเมล็ดข้าวโพดออกจากชัง เพื่อนำไปขายทำให้ได้ราคาดีกว่าราคาหนึ่ง ตลาดของชาวบ้านคือตลาดในอำเภอ รวมทั้งมีพ่อค้าคนกลางนำรถมาซื้อข้าวโพดที่หมู่บ้านแล้วทยอยส่งให้พ่อค้าส่งออกเพื่อส่งไปจำหน่ายยังตลาดต่างประเทศต่อไป (ประสิทธิ์ ทองงอก 2541, สัมภาษณ์)

อีสานได้มีพื้นที่ที่ปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์มาก คือ จังหวัดศรีสะเกษ แลบบริเวณ อำเภอกันทรลักษณ์ อำเภอขุขันธ์ อำเภอภูสิงห์ อำเภอขุนหาญ หรือแถบเชิงเขาพนมดงรัก ส่วนจังหวัดอื่นๆ ในอีสานใต้ที่ปลูกมากรองลงมาคือ จังหวัดอุบลราชธานี บุรีรัมย์ และสุรินทร์ ตามลำดับ

4) อ้อย

อ้อยเป็นพืชพาณิชย์ที่มีการปลูกมาก่อนปี พ.ศ. 2501 การขยายตัวของการปลูกอ้อยช้ำมาก เมื่อเปรียบเทียบกับข้าวโพด ปอแก้ว และมันสำปะหลัง ซึ่งเข้ามาทีหลัง การขยายตัวของอ้อยเป็นไปไ้ยาก เพราะข้อจำกัดในเรื่องดินและเพราะสาเหตุการเคลื่อนย้ายแรงงานชาวบ้านในอีสานใต้ โดยเฉพาะกลุ่มวัฒนธรรมส่วย (กูย) นิยมไปรับจ้างตัดอ้อยที่ชลบุรี ช่วงเสร็จจากการทำนาข้าวแล้วไปตัดอ้อย การไปตัดอ้อยโดยการรับเงินของโรงงานก่อนหรือไปตัดอ้อยเสร็จแล้วจึงรับเงินค่าตัดอ้อย เป็นวงจรของชีวิตการไปตัดอ้อยหากรับเงินมาแล้วไม่สามารถไปไ้ก็ต้องหาตัวแทนไปทำงานแทนหรือเงินกลายเป็นเงินดอกของโรงงาน การหาคนงานทำให้เกิดนายทุนแรงงานตัดอ้อยเกิดขึ้นในหมู่บ้าน ทำให้การปลูกอ้อยในเขตอีสานใต้ไม่ค่อยขยายตัว อีกประการหนึ่ง ตลาดรับซื้ออ้อยมีจำกัด และมีโรงงานน้ำตาลอ้อยน้อย เริ่มจากการสร้างโรงงานน้ำตาลที่กุมภวาปี จังหวัดอุดรธานีใน ปี พ.ศ. 2480 โรงงานน้ำตาลที่ อำเภอสตึก จังหวัดบุรีรัมย์ จังหวัดขอนแก่น ชัยภูมิ มุกดาหาร นับถึงปี พ.ศ. 2529 ภาคอีสานมีโรงงานน้ำตาลเพียง 6 โรง พอมาถึงปี พ.ศ. 2537 ภาคอีสานมีโรงงานน้ำตาลเพียง 8 โรง (สุวิทย์ ชีรสาควัตติ 2540)

การปลูกอ้อยบริเวณอีสานใต้ปลูกมากที่ จังหวัดบุรีรัมย์ แลบบริเวณ อำเภอสตึก อำเภอ บ้านกรวด ละหารทราย ส่วนจังหวัดสุรินทร์ ศรีสะเกษ อุบลราชธานีมีปลูกบ้างไม่หนาแน่น

การปลูกอ้อยมีไม่มากนักในอีสานใต้โดยดูจากการตั้งโรงงาน การตัดอ้อยในปัจจุบันเริ่มมีการนำเครื่องตัดอ้อยมาใช้ในการตัดอ้อยและอีกประการหนึ่งชาวบ้านที่ไปรับจ้างตัดอ้อยที่มีอายุอยู่ในช่วง 50 ปี เริ่มจะกลับมาอยู่ประจำไม่เดินทางไปตัดอ้อยที่ชลบุรี ทำให้มีเวลาในการทำไร่อ้อย เพราะโดยส่วนใหญ่แล้วชาวบ้านอีสานใต้มักเป็นคนรักถิ่นฐาน โดยเฉพาะชาวเขมรไม่ค่อยนิยมไปตัดอ้อยมากเท่าส่วย (กูย) ชาวไทยเขมรไม่นิยมการเคลื่อนย้ายถิ่นฐาน การประกอบอาชีพมักจะอยู่เป็นที่มากกว่า

5) หอมแดง และกระเทียม

หอมแดง และหอมขาว (กระเทียม) มีการเพาะปลูกโดยทั่วไปตามบริเวณรอบหมู่บ้าน บริเวณที่ปลูกมากคือที่จังหวัดศรีสะเกษ ปลูกบริเวณที่ราบลุ่มรายีไศล หรือที่ราบลุ่มแม่น้ำมูลตอนล่าง ดินเป็นดินร่วนปนทราย มีแหล่งน้ำบริบูรณ์ การปลูกหอมพบมากบริเวณอำเภอ ยางชุมน้อย อำเภอรายีไศล พื้นที่เป็นแนวรอยต่อกับที่ราบลุ่มทุ่งกุลาร้องไห้มีป่าโปร่งสลับ พื้นที่ปลูกหอมแดง (2,690 ไร่) กระเทียม (2,222 ไร่) ราคาหอมดีช่วงปี พ.ศ. 2522

หอมแดงมีพันธุ์พื้นเมืองหัวเล็กขยายพันธุ์ได้น้อยกว่าพันธุ์ที่ชาวบ้านนำพันธุ์มาจาก ภาคเหนือ เช่น จากจังหวัดลำพูน เรียกว่าหอมใหญ่ เพราะแบ่งแยกปลูกได้มากหรือเรียกว่าพันธุ์ปรับปรุง

การปลูกหอมใช้เวลา 65-90 วัน หากเป็นหอมใหญ่ 90-120 วัน หอมพันธุ์จากลำพูน ใช้เวลา 60-70 วัน ความแตกต่างหอมลำพูนหัวเดียว แต่หัวหอมพันธุ์พื้นเมืองหัวออกลักษณะไม่กลม พันธุ์พื้นเมืองแตกกลีบไม่เต็ม (ภูวนิตย์ ชินวงศ์ 2540, สัมภาษณ์)

3.1.3 หมู่บ้านทอผ้า

การทอผ้าเป็นอาชีพดั้งเดิมของชาวบ้านอีสานใต้ การทอผ้าเริ่มจากการทอผ้าเพื่อใช้ในครอบครัวมาเป็นสินค้า เมื่อเศรษฐกิจรุ่งเรืองมีการท่องเที่ยว นักท่องเที่ยวโดยเฉพาะชนชั้นกลาง เมื่อเริ่มมีการส่งเสริมการท่องเที่ยวช่วงปี พ.ศ. 2518 - 2527 สินค้าผ้าหรือผ้าที่ทอจากมือกลายเป็นของฝากจากต่างจังหวัด

การทอผ้าต้องอาศัยการเลี้ยงไหมปลูกต้นหม่อน ต้นหม่อนต้องปลูกบริเวณที่สูงน้ำไม่ท่วม ปลูกในช่วงฤดูฝน และต้องใส่ปุ๋ย หม่อนแต่เดิมเป็นหม่อนพันธุ์พื้นเมืองมีใบเล็กต่อมากรมส่งเสริมการเกษตรได้นำพันธุ์หม่อนไหมใบใหญ่กว่าเดิมมาปลูกทำให้ได้ผลผลิตเพิ่มขึ้น การเลี้ยงไหมเดิมเป็นพันธุ์พื้นเมืองต่อมากรมวิชาการเกษตรนำมาส่งเสริมพันธุ์ใหม่ ได้ไหมสวยและยาวมีน้ำหนัก ราคาดีเป็นที่ต้องการของตลาด

การเลี้ยงไหมส่วนมากทำช่วงเวลากการทำงานเสร็จแล้ว เพราะเป็นช่วงที่ต้นหม่อนเจริญเติบโต ออกใบ ชาวบ้านที่ว่างจากการทำงานก็หาพันธุ์ไหมมาเลี้ยง การเลี้ยงไหมมีการคิดเคล็ดหลายอย่างแล้วแต่เผ่าพันธุ์อย่างเช่น ชาวส่วย (กูย) ต้องใส่แหวนที่ทำจากขนของช้างนำไฟรมเช่น ผลผลิตจะได้มาก ส่วนชาวเขมรการเลี้ยงไหมมีข้อห้ามเวลาไปดูการเลี้ยงไหมห้ามบอกว่าสวยงามต้องบอกในทางตรงกันข้ามหรือดูเฉย ๆ หากกระทำอาจนำไปสู่การตายของตัวไหมโดยไม่ทราบสาเหตุ การเลี้ยงไหมมี 2 ระยะ ระยะที่ 1 ตัวอ่อน ต้องคอยดูแลอย่างดี ต้องนำใบหม่อนมาตัดหรือสับละเอียดให้ตัวไหม 2 เวลา ช่วงเช้าและช่วงเย็น แล้วก็เก็บกากหม่อนไปใส่สวนหม่อนเพื่อทำเป็นปุ๋ย แยกตัวไหมเมื่อเติบโตไปใส่กระดังขยายต่อไป บางพวกยังนิยมไปขอจิ๋วของหลวงพ่อกุมาหม่มกระดังเลี้ยงไหมเพื่อเป็นสิริมงคลอีกด้วย

ชุมชนที่มีการทอผ้าไหมในเขตอีสานใต้ อย่างเช่น จังหวัดบุรีรัมย์ บ้านโพธิ์ จังหวัดสุรินทร์ บ้านเขว บ้านสวาย บ้านจันทม จังหวัดศรีสะเกษ บ้านไทรบึง จังหวัดอุบลราชธานี บ้านน้ำเย็น บ้านปะอาว เป็นต้น

เทคโนโลยีการทอผ้าไหมภายหลังปี พ.ศ. 2540 เริ่มมีการนำกี่หรือเครื่องทอผ้ามาใช้เรียกว่า กี่กระตุก ทอได้จำนวนมาก การเลี้ยงไหมหากมีปริมาณมากก็ทำเป็นโรงสำหรับเลี้ยงไหมแทนการใช้ กระด้งเลี้ยงไหม ลวดลายมีการใช้สีเคมีแทนการใช้เปลือกไม้หรือสีจากธรรมชาติ ส่วนลวดลายก็คง เป็นไปตามเผ่าพันธุ์ความเชื่อในเขตอีสานใต้ เช่น ผ้าส่วย (ญะ) เน้นโทนน้ำตาลดำเพราะเป็นสีประจำ เผ่า เขมรเป็นสีสด เช่น มะขาม สีชมพู มีการผูกมัด (เรียกว่าผ้ามัดหมี่) เป็นลวดลายต่าง ๆ ตาม แต่ละตลาดต้องการ ส่วนของลวดลายนั้นเหมือนที่ราบทางตอนเหนือ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นสีแปลกตาดูทันสมัยกว่า

3.1.4 หมู่บ้านปั่นหม้อ

การปั่นหม้อดั้งเดิมเป็นอาชีพของชาวอีสานใต้ เช่นเดียวกับอาชีพอื่น ๆ ของชาวอีสาน การปั่นหม้อมักจะต้องตั้งบ้านเรือนอยู่บริเวณริมแม่น้ำเพราะต้องอาศัยดินเป็นวัตถุดิบในการปั่นคือ ดิน ฟังแม่น้ำ เช่นกรณีชาวบ้านตะโก ตำบลสัมปอ อำเภอรามไศล จังหวัดศรีสะเกษเป็นตัวอย่างของ หมู่บ้านหนึ่งในเขตอีสานใต้ที่มีการปั่นหม้อ เช่นเดียวกับบ้านท่าไห จังหวัดอุบลราชธานี

บ้านตะโกอาศัยดินบริเวณลุ่มแม่น้ำมูลเป็นวัตถุดิบ การปั่นหม้อดินของหมู่บ้านมีลักษณะ ดังนี้

1. หลังเสร็จจากการประกอบอาชีพการทำนาแล้วหันมาปั่นหม้อขาย การปั่นใช้แรงงานใน ครอบครัวเป็นหลัก

2. ปั่นหม้อเป็นอาชีพเพราะไม่มีที่นาเป็นของตัวเองหรือมีใจรักจะประกอบอาชีพปั่นหม้อ นายบรรหาร ทองสิทธิ ราษฎรบ้านตะโกกล่าวว่าเดิมพวกตนมีถิ่นฐานบ้านช่องอยู่ที่ อำเภอฟิมา จังหวัดนครราชสีมา เป็นลูกหลานของท่านท้าวสุรนารี (ย่าโม) อพยพมาทางเรือมาตาม ลำแม่น้ำมูล ตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบันอายุรวมได้ 100 ปีเศษ โดยแยกย้ายกันออกไปตั้งหมู่บ้าน อย่างเช่น ที่จังหวัดมหาสารคาม สุรินทร์ และศรีสะเกษ เป็นชาวโคราชโดยแท้ เริ่มแรกมาตั้งบ้านเรือนที่ บ้านตะโกมีประมาณ 14 ครอบครัว นอกจากนี้ยังกล่าวเพิ่มเติมอีกว่าเป็นอาชีพที่สามารถทำได้ทุก ฤดูกาล ต่อมา มีการประกอบอาชีพการเกษตรเสริมอีกแรงหนึ่งด้วย (นายบรรหาร ทองสิทธิ 2541, สัมภาษณ์)

การผลิตหม้อของชาวบ้านตะโก การปั่นหม้ออย่างเป็นอาชีพอย่างจริงจังมีอยู่ประมาณ 15 ครอบครัว ช่วงเวลาการผลิตคือช่วงเดือนธันวาคมถึงเดือนพฤษภาคมของทุกปี ปัจจุบันมีโรงเผา ประจำหมู่บ้านที่ได้รับการอนุเคราะห์จากทางราชการ ทำให้มีการผลิตได้ตลอดปี

ลักษณะการผลิตมีอยู่ 2 ลักษณะ คือ

1. การผลิตตามลักษณะแบบเก่า หรือแบบเตาผี ชาวบ้านส่วนใหญ่ยังคงใช้วิธีการแบบเก่า เพราะเป็นความชำนาญที่ทำมาช้านานจนเกิดความเคยชินและสะดวกไม่ต้องมีกรรมวิธีการมากมาย
 2. ลักษณะการผลิตแบบใช้เตาเผา เป็นลักษณะที่พัฒนารูปแบบปรับปรุงมาจากเตาเผาผี เพื่อให้ได้คุณภาพของสินค้าเป็นแบบมาตรฐานเดียวกันได้ และตลาดยอมรับเพราะคงทนใช้ได้ยาวนาน
- ผลิตภัณฑ์ที่นิยมทำกันขึ้น คือ โอ่งน้ำ ที่ใช้บรรจุน้ำดื่ม มีอยู่ 3 ขนาดด้วยกันคือ ขนาดใหญ่ ขนาดกลาง และขนาดเล็ก

การจำหน่ายเครื่องปั้นดินเผาบ้านตะโกมี 2 วิธี คือ

1. มีพ่อค้ามารับซื้อเครื่องปั้นดินเผาเพื่อเอาไปจำหน่ายเอง
2. บรรทุกรถไปจำหน่ายเองหรือวางไว้บริเวณบ้านรอลูกค้ามาซื้อหรือพ่อค้าคนกลางมาซื้อไปจำหน่าย

3.1.5 หมู่บ้านทำประมง

พื้นที่บริเวณอีสานใต้มีแม่น้ำมูลเป็นแม่น้ำสำคัญที่สุด โดยเฉพาะในพื้นที่จังหวัดอุบลราชธานี มีน้ำมากตลอดปีสามารถเดินเรือได้ตั้งแต่เมืองอุบลราชธานีจนถึงอำเภอพิบูลมังสาหาร แม่น้ำมูลไหลลงสู่แม่น้ำโขงที่บ้านเวินบึก อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี จึงปรากฏหมู่บ้านประมงเป็นอาชีพหลักในจังหวัดอุบลราชธานี เช่น บ้านทัพไทย ตำบลแจระแม อำเภอเมืองอุบลราชธานี บ้านเวินบึก ตำบลโขงเจียม อำเภอโขงเจียม (นายจรูญ ใจคำ 2541, สัมภาษณ์)

บ้านทัพไทยตั้งอยู่ริมแม่น้ำมูลทิศตะวันตกเมืองอุบลราชธานี ชาวบ้านอพยพจากบ้านบึงกาแซว เมื่อราว พ.ศ.2442 เพราะต้องการหาที่นาทำกิน แต่การทำนาค่าทุกปีมักถูกน้ำท่วมข้าวเสียหายมาก ทั้งนี้บริเวณรายรอบบ้านบึงกาแซวมีลักษณะเป็นที่ลุ่ม ฝนตกหนักเกิดน้ำท่วมอยู่เสมอ ดังนั้นชาวบ้านจึงทำการประกอบอาชีพทำการประมงเป็นหลักเพื่อหาปลาไว้รับประทานในครัวเรือน ส่วนที่เหลือนำไปแลกเปลี่ยนข้าวและสินค้าอื่นกับหมู่บ้านอื่น โดยเฉพาะนำปลาไปขายหรือไปแลกเปลี่ยนที่เมืองอุบลราชธานี ทำให้ชาวบ้านสามารถมีรายได้ดีและมีอาหารรับประทานประจำวันจากการนำปลาไปขายหรือแลกเปลี่ยนสิ่งของในตลาดเมืองอุบลราชธานี

เรือหาปลาทำจากไม้ตะเคียน ไม้พยุม เมื่อ 50 ปีก่อน (พ.ศ. 2470) ชาวบ้านริมแม่น้ำมูลใช้ต้นไม้มาก่อขึ้นเองตามธรรมชาติบริเวณแม่น้ำมูล ชาวบ้านทำเรือเอง ใช้มีด ขวาน ตัดชุดเจาะต้นไม้มาก่อเป็นเรือ ใช้ไฟเผาบริเวณท้องเรือ ถ้าเรือรั่วไหลก็บ่งด้วยน้ำมันยาง ชาวบ้านตัดต้นไม้อื่นๆ ทำให้ไม้มาก่อทำเรือหมดไปจึงต้องไปหาเรือในท้องที่เมืองอำนาจเจริญ (ชวน แนวจำปา 2541, สัมภาษณ์) เมื่อก่อนเรือลำหนึ่งราคา 100-170 บาท นอกจากนี้ยังไปซื้อถึง

อำเภอโขงเจียม อำเภอพิบูลมังสาหารซื้อแล้วพายเรือกลับบ้านลงตามสาขาแม่น้ำมูล และในแม่น้ำมูล เรือลำหนึ่ง ยาว 7-8 เมตร กว้าง 1.20 เมตร สามารถบรรทุกคนได้ 7-8 คน บางบ้านมีเรือหาปลาถึง 2-3 ลำ ถ้าเรือชำรุดหรือรั่วน้ำเข้าในลำเรือชาวบ้านสามารถซ่อมเองได้

เครื่องมือจับปลาที่สำคัญคือ อวนลาก ส่วนเครื่องมือจับปลาแบบเดิมก็ยังใช้กันอยู่อย่างแพร่หลายได้แก่ ตาข่าย แห ไซ ลอบ ฝือก ถัง เบ็ด และสุ่ม เป็นต้น แม้จำนวนปลาที่จับได้จะลดลง แต่ก็ชดเชยโดยราคาปลาที่สูงขึ้น ดังตารางเปรียบเทียบราคาในปี พ.ศ. 2520 และ 2540

ปัจจุบันปลาขายได้ราคาดี แต่ชาวประมงหาปลาได้น้อย ชาวบ้านจึงหันมาใช้วิธีเลี้ยงปลาในกระชังริมฝั่งแม่น้ำมูล และมีบางรายขุดเป็นสระน้ำริมแม่น้ำมูลเพื่อประโยชน์ในการเลี้ยงปลา ที่บ้านทัพไทยเลี้ยงครั้งแรกในปี 2535 ถึงปี 2541 มีผู้เลี้ยงปลาจำนวน 5 ครอบครัว ปลาที่เลี้ยงได้แก่ ปลานิล ปลาไน ปลาสร้อย ปลาดุก ปลาตะเพียน และปลาเทโพ

การประมงที่บ้านเวินบึก ตำบลโขงเจียม อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี มีลักษณะแตกต่างกันอยู่บ้าง ทางด้านภูมิประเทศที่ตั้งของหมู่บ้านเวินบึกอยู่ริมฝั่งแม่น้ำโขง เป็นบริเวณปากมูลไหลลงสู่แม่น้ำโขง เป็นหมู่บ้านชายแดนฝั่งตรงกันข้ามเป็นภูเขียงและภูเขียงในแขวงจำปาสัก ประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ส่วนที่ตั้งของบ้านเวินบึกเป็นหนึ่งในเทือกเขาพนมดงรัก มีภูเขาเตี้ย ๆ สลับกับลำห้วย ในอดีตชาวบ้านเวินบึกมีแหล่งอาหารอันอุดมสมบูรณ์เพราะปลาในแม่น้ำโขงมีมาก และมีอาหารจากป่าธรรมชาติมากมาย ชาวบ้านเวินบึกนี้เดิมอาศัยอยู่ในประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว แล้วมาก่อตั้งหมู่บ้านประมาณพุทธศักราช 2457 เป็นเผ่าข้าหรือบรรพบุรุษหรือส่วย เหตุที่อพยพมาอยู่ฝั่งไทยเพราะไม่พอใจกับการเก็บภาษีของฝรั่งเศสในเรื่องการส่งส่วย (นายอุดร แก้วใส 2540, สัมภาษณ์)

จากลักษณะที่ตั้งของหมู่บ้านที่อยู่ใกล้ปากมูลไหลลงสู่แม่น้ำโขงเช่นนี้ทำให้มีปลาชุกชุมเดิมมีปลาบึก บริเวณที่เป็นเวินหมายถึงจุดที่มีน้ำวนกลับ ดังนั้นการตั้งชื่อหมู่บ้านจึงตั้งชื่อว่าเวินบึก น่าจะมีปลาขนาดใหญ่จำนวนมากมาอาศัยอยู่บริเวณนี้ ปลาที่จับได้ที่บ้านเวินบึกจึงมีน้ำหนักมากกว่าหมู่บ้านประมงในริมฝั่งแม่น้ำมูล และที่บ้านเวินบึกสมัยแต่ก่อนมักจะมีพิธีเช่นสรงยกรุกก่อนที่จะลงเรือจับปลาในแม่น้ำโขง เมื่อก่อนการจับปลาเพื่อบริโภคในครัวเรือน และนำไปแลกข้าวเปลือกกับหมู่บ้านอื่น ๆ ทั้งฝั่งประเทศไทยและประเทศลาว ต่อมามีการจับปลาเพื่อขาย ใน 1 ปี สามารถจับปลาออกขายได้ 10,000-20,000 บาท ซึ่งจะจับปลาได้มากในเดือน 7 และเดือน 8 ปลาที่ขายได้ตกกิโลกรัมละ 80-100 บาท ตลาดขายส่งไปที่ วารินชำราบ , อุบลราชธานี , พิบูลมังสาหาร

อาจกล่าวได้ว่าบริเวณอีสานตอนใต้มีหมู่บ้านที่ประกอบอาชีพประมงมีเฉพาะบริเวณลุ่มแม่น้ำมูลจังหวัดอุบลราชธานีและแม่น้ำโขงเพราะเป็นบริเวณที่มีน้ำตลอดปี ส่วนหมู่บ้านที่อยู่ห่าง

ออกไปจากแม่น้ำมูลจะทำการประกอบอาชีพทำนาเป็นหลัก และจับปลาบ้างหลังจากทำนาตามห้วยหนองเพื่อเป็นอาหารเป็นครั้งคราว

นอกจากนี้ยังมีหมู่บ้านที่ทำอาชีพรองอีกหลายอาชีพ เช่น ทำนาบัว เพาะเห็ดนางฟ้า ทำรองเท้าน้ำ ทำทองเหลือง ทำสวนผลไม้ ทำตู้ และทำไร่นาสวนผสม เป็นต้น

ปัจจุบันพฤติกรรมการผลิตของชาวนาในพื้นที่อีสานใต้ได้เปลี่ยนไปจากเดิมเทคโนโลยีการผลิตได้เปลี่ยนจากการใช้จอบ เสียม ไถ คราด หันมาใช้ การไถ เครื่องสูบน้ำ ใช้ปุ๋ยวิทยาศาสตร์ ใช้ยาฆ่าแมลง พันธุ์ข้าวพื้นเมืองเดิมลดลงแล้ว หันมาใช้ข้าวพันธุ์ที่ได้รับการส่งเสริมจากกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมการผลิตเช่นที่กล่าวมานี้พบเห็นการเปลี่ยนแปลงที่เป็นไปอย่างรวดเร็วในช่วง 10-15 ปีที่ผ่านมาหรือการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมการผลิตเป็นไปอย่างรวดเร็วนับตั้งแต่ช่วงของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 6 เป็นต้นมาอันเป็นผลสืบเนื่องจากการลดลงของความอุดมสมบูรณ์ทางธรรมชาติในพื้นที่อีสานใต้ การปรับเปลี่ยนพฤติกรรมดำรงชีวิต และการแข่งขันในด้านต่าง ๆ อันเป็นผลจากการรุกเข้าไปอย่างขนาดใหญ่ของระบบทุนนิยม

ในเรื่องการทำนาชาวนานิยมหันมาทำนาหว่านแทนนาดำกันมากขึ้นเพราะประหยัดเวลาส่วนการทำพืชสวน เช่น การปลูกพริก หอม กระเทียม ชาวนาลดความสำคัญลงโดยหันไปขายแรงงานในเมืองแทนหลังจากว่างจากฤดูทำนาชีวิตชาวนานิยมซื้อสิ่งของทั้งสินค้าเกษตร พวกอาหารต่าง ๆ และสินค้าจากเมือง มากกว่าการผลิตเพื่อบริโภคเอง เพราะสินค้าจากตลาดในเมืองได้เข้าไปสู่ชุมชนชนบทได้อย่างสะดวกและรวดเร็ว

3.2 การแลกเปลี่ยนระหว่างหมู่บ้าน

หมู่บ้านในอีสานใต้มีกลุ่มวัฒนธรรมใหญ่ ๆ 3 สาย คือ สายจำปาศักดิ์ คือ ส่วย สายนครวัด คือ เขมร และสายเวียงจันทน์ คือ ลาว และยังมีเชื้อซึ่งรวมอยู่ในกลุ่มที่ 1 อีกด้วย

ลักษณะการแลกเปลี่ยนเริ่มจากระบบการผลิตเพื่อการยังชีพเป็นการแลกเปลี่ยนระหว่างชนเผ่าต่าง ๆ โดยอยู่ที่ความพอใจทั้งสองฝ่ายอย่างเช่น การแลกข้าวกับการแลกเกลือหรือเรียกอีกนัยหนึ่งคือระบบน้ำใจมากกว่าคิดเป็นราคาส่งของ มีคำกล่าวว่า “ไม่มีความแห้งแล้งเมื่อเข้าสู่หมู่บ้านอีสาน” หรือ “อีสานไม่แล้งในฤดูฝน” นั่นเอง สินค้าที่ใช้แลกเปลี่ยนขึ้นอยู่กับแหล่งผลิตเป็นสำคัญอย่างเช่นแถบที่ราบลุ่มรายีไสลจะเป็นเขตอุดมสมบูรณ์ของนาข้าวและสวนผักอย่างเช่น หอมแดง หรือหอมขาว (กระเทียม) ส่วนบริเวณเทือกเขาพนมดงรักตามขนานข้างของถนนสายยุทธศาสตร์จะเป็นผลผลิตทางด้านนาข้าวและของป่า บางทีอาจเป็นสวนผลไม้ การแลกเปลี่ยนก็เช่นเดียวกับเขตแรก แต่ก็มีเหตุการณ์บางอย่างส่งผลกระทบต่อแลกเปลี่ยน เช่น ภัยธรรมชาติ การผลิตอาศัยน้ำฝนหรือน้ำท่าเป็นส่วนใหญ่ มีวิธีการดำรงชีวิตของคนในจังหวัดศรีสะเกษใช้วิธีการผูกเสี่ยว ถ้าเป็น

เขมรเรียกว่าเกลอ เพื่อช่วยเหลือเกื้อกูลสืบสานธารน้ำใจ ลักษณะอย่างนี้ยังคงมีอยู่ในปัจจุบันค่อนข้างมาก เป็นเหตุหนึ่งที่ทำให้คนจังหวัดศรีสะเกษขาดความเฝ้ามั่นคงในสัมพันธนอกจากมั่งคั่งในน้ำใจ

การแลกเปลี่ยนเริ่มเปลี่ยนแปลงระยะแรกเมื่อมีการจัดระบบการปกครองเริ่มตั้งแต่ปี พ.ศ. 2434 จนกระทั่งรัฐเริ่มนำเงินมาใช้ครั้งแรกในภาคอีสาน มิใช่อีสานแต่เดิมไม่มีเงินใช้เพียงแต่มีเงินลาดหรืออีสานบอกว่าเงินลาด มีระบบของทางราชการเข้ามาเกี่ยวข้อง กระทั่งเมื่อเส้นทางรถไฟมาถึงจังหวัดศรีสะเกษ ผลผลิตถูกขนส่งโดยรถไฟมุ่งสู่กรุงเทพฯ เมืองเข้ามาอุตสาหกรรม เริ่มเป็นกระบวนการก่อให้เกิดเมืองตามริมทางรถไฟ ข้าวเริ่มเป็นสินค้าออกที่สำคัญ ชาวจีนเริ่มเข้ามามีบทบาทเป็นตัวกลางของการแลกเปลี่ยนซื้อขายเป็นตัวแทนนำสินค้าสู่กรุงเทพฯ บางคนใช้วิธีการเดิมโดยการแลกเปลี่ยนสินค้ากับชาวบ้านอันนำความมั่งคั่งมาสู่ตัวเองสร้างฐานะร่ำรวยได้ในเวลาอันรวดเร็วได้เป็นอย่างดี

ความมั่งคั่งทางน้ำใจของชาวอีสานได้ยังปรากฏอยู่ในช่วงเวลาของชาวบ้านบางกลุ่มอย่างเหนียวแน่นโดยเฉพาะกลุ่มส่วยและเขมร ส่วนกลุ่มลาวมีการปรับเปลี่ยนไปค่อนข้างมากเป็นการค้าแบบเสรีหรือการค้าได้เป็นอย่างดี

ส่วนทางบริเวณเทือกเขาพนมดงรักเมื่อศรีสะเกษมีการค้าระหว่างหมู่บ้านระหว่างเทือกเขาตามช่องที่อยู่ติดต่อกันไปสู่กัมพูชาเป็นการค้าของป่าอย่างเช่น หนังสัตว์ ปลาแดก น้ำผึ้ง กระวาน ช่วงต่อมาเมื่อสินค้ามาตามทางรถไฟช่องต่าง ๆ โดยอาศัยเมืองขุขันธ์ (ศรีสะเกษ) กลายเป็นช่องทางการค้าโคต่าง ๆ การค้าควาย “มีนายฮ้อย” เป็นพ่อค้าคนกลาง เพื่อแลกเปลี่ยนสินค้าสู่อีสานตอนกลาง ตอนบนและลงสู่เขมร การค้าหุคชะงักเมื่อมีกรณีพิพาทดินแดนเขาพระวิหาร ความสัมพันธ์การแลกเปลี่ยนหุคชะงัก กัมพูชาสู่สงครามจนปัจจุบัน

3.3 การเปลี่ยนแปลงของหมู่บ้าน

การเปลี่ยนแปลงของหมู่บ้านอีสานได้ คือ จากเดิมที่ผลิตเพื่อเลี้ยงชีพเท่านั้น เป็นการผลิตเพื่อการขายควบคู่ไปด้วยกัน สินค้าที่เป็นตัวนำสู่การค้าในเขตอีสานได้คือข้าวมีการผลิตอยู่ 2 ชนิด คือ ข้าวเจ้า กับข้าวเหนียว ข้าวเจ้ามีมากบริเวณเมืองนครราชสีมา บุรีรัมย์ สุรินทร์ และศรีสะเกษ ส่วนข้าวเหนียวมีมากบริเวณอุบลราชธานี

เดิมพืชเศรษฐกิจของชาวบ้านเป็นของป่า เพราะมีการเกณฑ์สิ่งของตามระบบไพร่ ศรีสะเกษต้องส่งน้ำรัก (น้ำเกลือ) ซึ่งมีอยู่มากบริเวณอำเภอน้ำเกลี้ยง ศรีสะเกษหรือบริเวณแถบเทือกเขาพนมดงรักตามรอยตะเข็บ ซึ่งมีพืชชนิดนี้ทางราชการต้องการคือ ผลเร็ว ซึ่งเป็นสินค้าลงเรือไปขายต่างประเทศ บริเวณแถบนี้จึงได้ชื่อว่าส่วย อันหมายถึงสิ่งของบรรณาการสู่เมืองหลวง ต่อมาเมื่อการค้าเจริญก้าวหน้าเมื่อมีการนำสนธิสัญญาเบาว์ริง (พ.ศ. 2398) ข้าวกลายเป็นสินค้าการเกณฑ์ของป่า

หรือสินค้าปาลดความสำคัญลงไปเริ่มมีการเกณฑ์ “ควาย” แทนเพราะเป็นแรงงานสำคัญในการทำนาแถบทุ่งรังสิต ตลอดจนมีการเคลื่อนย้ายแรงงานลาวจากภาคอีสานสู่กรุงเทพ ไม่ปรากฏว่ามีแรงงานช่วย เขมร เคลื่อนย้ายสู่กรุงเทพ

การค้าเริ่มเมื่อมีการสร้างทางรถไฟผ่านนครราชสีมาเมื่อปี พ.ศ. 2443 ชาวบ้านที่ตั้งบ้านเรือนอยู่ริมทางรถไฟจึงเริ่มเปลี่ยนแปลงการผลิตข้าวให้เพื่อบริโภคเป็นส่งข้าวขึ้นรถไฟเป็นสินค้า มีการก่อสร้างรางข้าวตามสถานีรถไฟอย่างเช่น ศีขรภูมิ ลำโพงทาบ จังหวัดสุรินทร์ อุทุมพรพิสัย ศรีสะเกษ เป็นต้น การผลิตข้าวเขตลุ่มแม่น้ำมูลหรือบริเวณที่เรียกว่า บริเวณที่ราบลุ่มราษีไศล เริ่มผลิตข้าวส่งออกเมื่อทางรถไฟมาถึงอุบลราชธานี ปี พ.ศ. 2472 ข้าวตามรอบชุมชนศรีสะเกษเริ่มไหลสู่ริมทางรถไฟสู่ภาคกลางต่อไป การบุกเบิกการทำนาเริ่มขึ้น ชาวนาเริ่มมีการถางป่าเพื่อขยายพื้นที่สำหรับการเพาะปลูกข้าว ศรีสะเกษกลับกลายเป็นชุมทางการค้าข้าวแทนเมืองขุขันธ์

ในปี พ.ศ. 2500 การลงแขกหรือการลงแรงเพื่อส่วยความสัมพันธไมตรีภาพของชุมชนเริ่มเปลี่ยนไปพร้อมกับการเข้ามาของการค้าแบบเสรีเป็นเพราะชาวนาบางกลุ่มไม่มีที่นาเป็นของตนเอง หรืออาจเป็นเพราะการทำมาหากินเริ่มมีอุปสรรคหรืออาจเป็นเพราะลัทธิความแตกต่างระหว่างบุคคลนี้ส่งผลมาสู่การเติมมูลค่าตราค่าของคนเป็นตัวเงินนั่นเอง อีกอย่างบริเวณศรีสะเกษเริ่มมีการโรงสีข้าวตั้งเมื่อ ปี พ.ศ. 2489 เป็นแรงกระตุ้นอีกทางหนึ่งเพราะการเข้าทำงานตาม โรงสีเป็นการจ้างงานไม่ใช่การลงแขก การปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตของอีสานได้จึงเกิดขึ้นเป็นการจ้างงานประจวบกับเกิดภัยพิบัติในปี พ.ศ. 2510 ฝนแล้ง ศรีสะเกษมีการอพยพแรงงานสู่กรุงเทพฯ โดยเฉพาะชาวนา แรงงานที่ไร้ฝีมือรับจ้างทั่วไปในกรุงเทพฯ ราคาข้าวในปี พ.ศ. 2512 ต้นทุนการผลิตข้าวเกวียนละ 1,054 บาท เป็นสาเหตุหนึ่งของการเคลื่อนย้ายแรงงานด้วย

ปี พ.ศ. 2508 โครงการ ร.พ.ช. ทำให้มีการคมนาคมสะดวกและรวดเร็วมากขึ้น ข้าวมีการเคลื่อนย้ายสู่โรงสีข้าวได้ดีสะดวก ข้าวจากลานข้าวชาวนาสู่ยุ้งฉางโรงสีได้สะดวก นับได้ว่าเงินตราเริ่มมีบทบาทอย่างยิ่งในระยะห่างกันอีกปี รัฐบาลได้มีนโยบายจัดตั้งธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์หรือเรารู้จักกันในนาม ธ.ก.ส. คือจัดตั้งในปี พ.ศ. 2509 ธ.ก.ส. เริ่มโครงการให้ชาวนากู้ยืมเงินปี พ.ศ. 2511 ช่วงต่อมาในปี พ.ศ. 2514 ชาวนาเริ่มมีการใช้ปุ๋ยเคมี การผลิตของชาวนาบริเวณลุ่มแม่น้ำมูลเขตบริเวณที่ราบลุ่มราษีไศลเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงการผลิต มีการกู้เงินจาก ธ.ก.ส. มีการใช้ปุ๋ยเคมีจากเดิมหยิบยืมเงินทุนจากนายทุนท้องถิ่น ใช้ปุ๋ยธรรมชาติมาเป็นปุ๋ยวิทยาศาสตร์ สำหรับพันธุ์ข้าวที่นิยมปลูกบริเวณศรีสะเกษมีพันธุ์ข้าว พันธุ์ กข กข.105 กข. 6 และ กข. 5

ปี พ.ศ. 2515 ชาวนาเริ่มมีการใช้เครื่องสูบน้ำ ยาปราบศัตรูพืช และส่งผลให้มีการผลิตหอมแดง หอมขาว (กระเทียม) ได้มากขึ้น เพื่อเป็นการเร่งการผลิตมีการใช้ยาปราบศัตรูพืช บางพื้นที่มีการทำนาปรังอีกด้วย สภาพความเป็นอยู่ของชาวนาเริ่มมีการผันแปรสู่การมีชีวิตที่อาศัย

เทคโนโลยีเครื่องจักรกลมากขึ้นเมื่อเกิดภาวะทางเศรษฐกิจในช่วง 2511 - 2516 ชาวนาเริ่มมีการอพยพไปสู่กรุงเทพฯ ช่วงนี้การอพยพเริ่มเปลี่ยนไปเพราะมีชาวนาส่วย ชาวนาเขมรเริ่มมีการอพยพสู่กรุงเทพฯ อย่างเช่นชาวนาลาว จากการผลิตทำให้ศรีสะเกษเกิดการแบ่งชาวนาออกเป็น 2 กลุ่ม โดยอาศัยสภาพพื้นที่ทางการเกษตรเป็นบริบททางประวัติศาสตร์

ชาวนาแถบลุ่มแม่น้ำมูล (บริเวณที่ราบลุ่มราษีไศล) เป็นเขตชาวนาที่มีฐานะค่อนข้างดี เพราะบริเวณที่นาเป็นที่ลุ่ม และหลังฤดูทำนอยังอาศัยเครื่องสูบน้ำช่วยในการเพาะปลูกหอมแดง หอมขาว (กระเทียม) ได้อีกด้วย ส่วนชาวนาริมเทือกเขาพนมดงรักบริเวณพื้นที่ที่เป็นที่ราบสูงแบบลูกฟูกซึ่งเป็นบริเวณทั่วไปของพื้นที่ภาคอีสานมีบางพื้นที่อุดมสมบูรณ์อย่างเช่นแถบอำเภอบุณฑล กันทรลักษ์ เขตเมืองเกิดสงครามอินโดจีน ชาวนาอีสานได้มีการไปรับจ้างเป็นทหารพรานไปรบในประเทศลาวในปี พ.ศ. 2514 อันเป็นปีที่ลัทธิคอมมิวนิสต์เริ่มแผ่อิทธิพลสู่ประเทศในแถบอินโดจีนอย่างต่อเนื่อง ต่อจากนั้นในปี พ.ศ. 2516 มีชาวนาพลิกผันตัวเองเป็นแรงงานรับจ้างไปตระเวนออกกลางเป็นการส่งแรงงานต่างเขตโดยเฉพาะในกลุ่มชาวนาสายพันธุ์ลาวว่าคุณสมบัติที่ต้องมีก็คือการไปตระเวนออกกลางอันหมายถึงผู้มั่งคั่งหรือชนชั้นใหม่ในสังคมชาวนาที่เขยิบฐานะมาเท่าเทียม ข้าราชการ แต่ชาวนาบางคนไม่ประสบความสำเร็จดังกล่าวเพราะมีปัจจัยบางอย่างไม่สามารถควบคุมได้จนมีคำกล่าวว่า “ไปเสียนามาเสียเมีย” วัณของชีวิตชาวนาก็คงไม่มีวงจรหากไม่ได้รับการแก้ไข ถูกทาง ในขณะที่เดียวกันสรุปได้ว่าช่วงปี พ.ศ. 2511 - 2516 รัฐได้ส่งเสริมให้ชาวนาเพิ่มผลผลิตด้วยการใช้เทคนิคการผลิตสมัยใหม่แทนการขยายพื้นที่ เช่น การใช้พันธุ์ข้าว เครื่องสูบน้ำ เครื่องไถนา ยาปราบศัตรูพืช ตลอดจนการสร้างอ่างเก็บน้ำชลประทานขนาดใหญ่ จะเห็นได้ว่าชาวนามีความพร้อมในเรื่องปัจจัยการผลิตคือทุนในรูปของเงินทุนจาก ธ.ก.ส. กลายเป็นแหล่งเงินกู้แทนนายทุนท้องถิ่นรัฐเป็นเจ้าของนี้แทนพ่อค้าหรือนายทุนท้องถิ่นแต่ชาวนายังไม่มีการรวมกลุ่มเป็นในรูปสหกรณ์เป็นแต่เพียงการรวมกลุ่มของชาวนาในรูปกลุ่มหอมแดง (บริเวณที่มีการผลิตหอมแดง) เช่น แถบอำเภอยางชุมน้อย เป็นต้น หรือการรวมกลุ่มกันเหมือนอย่างกลุ่มชาวนาชาวไร่เริ่มรวมกลุ่มกันเป็นสมาพันธ์ชาวไร่ชาวนาแห่งประเทศไทยช่วงปี พ.ศ. 2516 มีเครือข่ายไปทั่วประเทศ ทั่วทุกภาค ต่อมารัฐบาลก็ได้ส่งเสริมให้ชาวไร่ชาวนารวมกลุ่มกันในรูปต่าง ๆ อย่างเช่น กลุ่มสตรีผู้ผลิตสินค้าช่วงว่างเว้นจากการทำนามีกองทุนฟื้นฟูชนบทให้ชาวนากู้ยืมโดยอาศัยให้ชาวนาค้ำกันเองในหมู่บ้านมีพัฒนาการเป็นผู้ดูแล มีเกษตรตำบลร่วมอยู่ในหมู่บ้าน ต่อมามีการกระจายอำนาจให้กับท้องถิ่น โดยจัดในรูปขององค์การบริหารส่วนตำบล ทำหน้าที่ในการพัฒนาตำบลด้านเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม โดยมีหน้าที่ต้องดำเนินกิจกรรมในด้านการจัดให้มีและบำรุงรักษาทางบกและทางน้ำ การรักษาความสะอาดของถนนและที่สาธารณะ รวมทั้งกำจัดขยะมูลฝอยและสิ่งปฏิกูล การป้องกันโรคและระงับโรคติดต่อ การส่งเสริมการศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม การส่งเสริมการพัฒนาสตรี เด็ก เยาวชน ผู้สูงอายุ และผู้พิการ การคุ้มครองดูแลและบำรุงรักษา

ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยมีคณะบุคคลบริหารงาน อบต. มีปลัดเป็น ที่ปรึกษา มีประธาน อบต. เป็นหัวหน้าโดยตำแหน่ง ผู้ใหญ่บ้านเป็นกรรมการเพื่อบริหารภายในหมู่บ้านของตนเอง และมีสมาชิก อบต. ซึ่งได้รับเลือกจากราษฎรแต่ละหมู่บ้าน หมู่บ้านบางหมู่บ้านเกิดการเปลี่ยนแปลงไปในทางที่คืออย่างเช่น ค่าปลุกเงินกลายเป็นชุมชนใหม่ที่ชาวนาได้พากันอพยพมาสร้างบ้านใหม่ปรับเปลี่ยนตัวเองเป็นชาวสวนปลูกไม้ผลแทนการทำนาข้าว เพราะพื้นที่ไม่อำนวยเดิมพื้นที่เป็นป่าสงวนที่มีแนวต่อมาจากเทือกเขาพนมดงรักเมื่อมีการจับจองทำสวนได้ผลดีเพราะมีน้ำใต้ดิน

อย่างไรก็ตามชาวนาอีสานได้ยังคงเหลือความสัมพันธ์ในระบบดั้งเดิมคือ การแบ่งปัน जुनเจือต่อกันที่เรารู้จักคือ “เกลอ หรือ เสี่ยว” ยังคงมีอยู่เพื่อช่วยเหลือซึ่งกันและกันอันเป็นระบบที่ยั่งยืนหยัดได้กระแสนิยมอยู่อย่างไม่สะทกสะท้านอีกนานเท่านาน

3.4 สาเหตุของการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจชุมชนในอดีต

สาเหตุของการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจในอดีต มี 3 ประการ คือการใช้อำนาจรัฐ การศึกษาและการศาสนา รถไฟ และถนน มีรายละเอียดดังนี้

1) การใช้อำนาจรัฐ การใช้อำนาจรัฐก็มีส่วนสำคัญที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่อชุมชนพื้นที่อีสานใต้ ในอดีตหมู่บ้านในภาคตะวันออกเฉียงเหนืออยู่ภายใต้การปกครองของเจ้าเมืองและกรมการเมืองท้องถิ่น ซึ่งเป็นตำแหน่งที่สืบทอดตามวงศ์ตระกูลโดยความเห็นชอบของอำนาจรัฐส่วนกลางและอำนาจรัฐส่วนกลางก็เข้าไปควบคุมจัดการหมู่บ้านโดยผ่านผู้ปกครองท้องถิ่นในเรื่องการปกครอง การดูแลความสงบเรียบร้อย การเก็บภาษีและการเกณฑ์แรงงานในระดับหมู่บ้านซึ่งเป็นชุมชนที่เล็กที่สุดจะมีผู้ใหญ่บ้านและผู้ช่วยคือจำบ้านช่วยดูแลโดยตรงต่อ ตาแสง (หรือกำนันในปัจจุบัน) ในระดับเหนือขึ้นไปสำหรับพื้นที่อีสานใต้แถบจังหวัดสุรินทร์ บุรีรัมย์ และศรีสะเกษ นั้นปกครองโดยเจ้าเมือง ปลัดเมืองและกรมการเมืองต่าง ๆ เนื่องจากเมืองเหล่านี้ในอดีตไม่มีความเข้มแข็งมากนัก ส่วนกลางจึงรวมอำนาจต่าง ๆ ไว้มาก นอกจากนั้นส่วนกลางยังเข้าควบคุมภูมิภาคนี้โดยให้เจ้าเมืองและกรมการเมืองเข้ามาอยู่ในระบบศักดินา ซึ่งประกาศวันที่ 14 กรกฎาคม ร.ศ.118 ให้เจ้าเมืองมีศักดินา 2,000 ไร่ ในแคว้นหรือกำนันถือศักดินา 400 ไร่ หรือ ผู้ใหญ่บ้านถือศักดินา 300 ไร่ เป็นต้น นับว่าเป็นการที่ให้เมืองท้องถิ่นตระหนักถึงอำนาจของรัฐบาลส่วนกลางและให้ยอมรับการใช้อำนาจในการจัดการปกครองท้องถิ่นของส่วนกลางด้วยแม้ในปัจจุบันแม้เวลาล่วงเลยมากกว่า 100 ปี แม้ลักษณะการใช้อำนาจรัฐจะเปลี่ยนแปลงไปแต่อิทธิพลและบทบาทของอำนาจรัฐก็ยังอยู่ในระดับสูงโดยผ่านทางเครื่องมือที่เป็นเจ้าหน้าที่ของรัฐและการ

จัดระบบประมาณด้านต่าง ๆ การออกกฎระเบียบข้อบังคับ การใช้สื่อต่าง ๆ ซึ่งมีผลกระทบ ต่อวิถีชีวิต การผลิต ป่าไม้ และชีวิตความเป็นอยู่ของคนในชนบทแถบนี้เป็นอันมาก

2) การศึกษาและการศาสนา ในอดีตสังคมไทยการศึกษาและการศาสนาเป็นสิ่งคู่กัน บทบาทของสงฆ์เป็นทั้งทางศาสนาและการศึกษา และการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจชุมชนใน อีสานได้ก็มีส่วนเกี่ยวข้องของกันทางศาสนาเช่นเดียวกัน ดังเช่นวัดสุปฏิภูมิรามวิหารเป็นวัดธรรม ยุติกายวัดแรกของอีสานใต้ ตั้งอยู่ที่เมืองอุบลราชธานีในสมัยรัชกาลที่ 4 มีพระสงฆ์ท้องถิ่นที่มีชื่อเสียงและเป็นที่เคารพศรัทธาของคนในจังหวัดอุบลราชธานี เข้าไปศึกษาและใกล้ชิดกับราชสำนัก ที่กรุงเทพมหานคร ดังที่พระยาสุนทรพิพิธ (เชย สุนทรพิพิธ) กล่าวว่า “...ท่านเจ้าคุณสาสนาดิลก เป็นเจ้าคณะมณฑล ภายหลังท่านได้ย้ายเป็นเจ้าคณะมณฑลอุดรราชสีมาแล้วก็ย้ายเข้ามาเป็น เจ้าอาวาสวัดบรมนิวาส และเลื่อนสมณศักดิ์เป็นสมเด็จพระมหาวิรรวงศ์ และทรงดำรงตำแหน่ง นายกษัตริย์สมณตรีสมัยหนึ่ง ท่านเจ้าพระคุณองค์นี้ท่านมีปรีชาสามารถฉลาดเฉลียวอย่างลึกซึ้ง ถึงกับกล่าวกันว่า ถ้าเป็นคฤหัสถ์และรับราชการท่านจะต้องได้เป็นถึงสมุหเทศาหรือเสนาบดี ท่านมี อหยาศัยอย่างน่าเคารพสักการะใส่ใจช่วยราชการบ้านเมืองทุกด้านทุกทาง สุดแต่จะร้องเรียน หรือท่านในการประชุมเจ้าเมืองประจำปี ท่านเจ้าคุณ เทศาก็เชิญท่านเข้าประชุมด้วย ซึ่งท่านจะชี้แจงข้อเท็จจริงและความคิดเห็นแก่ที่ประชุมเมื่อเรียนถามท่าน...”

นอกจากนี้สมเด็จพระมหาวิรรวงศ์เล็งเห็นแนวโน้มทางเศรษฐกิจของหมู่บ้านอีสานที่มีการเปลี่ยนแปลง เดิมนั้นระบบการผลิตเป็นไปเพื่อเลี้ยงตัวเอง แต่ละครอบครัวต่างก็ทำนา เลี้ยงสัตว์ทอผ้าไว้ใช้เอง เมื่อทางรถไฟจากกรุงเทพฯ มาถึงนครราชสีมาทำให้มีการซื้อขายแลกเปลี่ยนกันมากขึ้น ทำให้คนมีลักษณะเป็นนักบริโภคนิยมคือถือความสะดวกเป็นเรื่องใหญ่ ซื้ออาหาร เสื้อผ้า ยารักษาโรค สิ่งของเครื่องใช้ เลือกการผลิตเอง ธุรกิจทอดทิ้งที่เคยทำมาแต่พ่อแม่ปู่ย่าตายาย เช่น ปั่นฝ้าย เงินไหมทอเครื่องนุ่งห่ม ฝิ่นเชือกสำหรับไถนา ขั้วเกวียน จักหวายสำหรับผูกมัดสัตว์ เครื่องใช้สอยสานเสื่อสานสาด สานกระบุง ช่างเหล็ก ช่างเงินช่างทอง ช่างไม้ การไปมาค้าขายที่ตลาดแต่ก่อนระยะทางสามสี่ร้อยเส้นก็อุตสาหะหาไปมาเองได้ บัดนี้เพียงยี่สิบเส้นก็ขึ้นรถยนต์ ผลที่มุ่งหมายก็ย่อมไม่สำเร็จสมหวัง ซึ่งท่านเจ้าคุณท่านทรงสอนให้คนอีสานประหยัดและอดทน

สมเด็จพระมหาวิรรวงศ์ท่านยังให้วัดสุปฏิภูมิเป็นที่ฝึกหัดการเรียนการสอนในวิชาชีพ ซึ่งไม่ได้สอนเฉพาะภาษาไทยเท่านั้น ท่านให้ความสำคัญโรงเรียนหัตถกรรม ซึ่งท่านให้ชื่อว่าโรงเรียนชูชาติสอนชาวอีสานในวิชาช่างไม้ ตั้งโรงเลื่อยมือ โรงสีมีอรับจ้างเลื่อยไม้และสีข้าว โดยรับซื้อข้าวเปลือกมาสีจำหน่าย ทำให้มีช่างฝีมือชาวไทยอีสานแข่งขันกับช่างฝีมือชาวจีน และยังเทศนาชี้แจงให้ประชาชนรักการเกษตรกรรม อุตสาหกรรม พาณิชยกรรม โน้มน้าวให้เห็นว่าเงินดินดีกว่า

เงินเดือน (กองจดหมายเหตุแห่งชาติ สบ. 2.47/69 รายงานตรวจราชการมณฑลอีสาน และ นครราชสีมา 9 ธันวาคม 2469. หน้า 16.)

ด้านความเชื่อและศาสนา ชาวอุบลราชธานี เดิมที่มีความเชื่อเกี่ยวกับเรื่อง ผีบรรพบุรุษ ผีมหัศจรรย์ ผีปู่ตา เมื่อพุทธศาสนาเจริญคคความเชื่อเรื่องผีได้ลดน้อยลงในหมู่ผู้ได้รับการศึกษา พระสงฆ์เคร่งครัดได้ใช้ความพยายามที่จะทำให้ประชาชนเลิกถือผี เลิกเลี้ยงผี โดยใช้วิธีการต่าง ๆ เช่น นำนโยบายของทางราชการแจ้งให้ชาวบ้านได้รู้เป็นการประนีประนอมต่อรองให้ชาวบ้าน มองเห็นความสำคัญทางด้านศาสนาพุทธเพื่อให้เลิกถือผีที่เกิดจากสภาพทางจิตใจ รัฐยังได้ มอบให้พระสงฆ์เป็นผู้ให้การศึกษาเป็นผู้นำทางศาสนา เป็นผู้มีความรู้ในภาษาไทยและปรีชาธรรม และเป็นผู้นำของชุมชน โดยอาศัยวัดเป็นโรงเรียนและอาศัยพระเป็นครู (สมาคมประวัติศาสตร์ใน พระราชูปถัมภ์ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี. เอกสารชิ้นต้นเกี่ยวกับการปฏิรูป การปกครอง พ.ศ.2428-2465. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาราช, 2535 หน้า 2.)

อาจกล่าวได้ว่าวัดสุปัฏฯ ได้มีบทบาททางด้านสังคมและเศรษฐกิจจังหวัดอุบลราชธานี เพราะเป็นแหล่งฝึกอาชีพตามแนวทางเศรษฐกิจแผนใหม่และเผยแพร่แนวคิดเศรษฐกิจเพื่อการค้า โดยใช้เงินตราทำการซื้อขายสินค้าด้วยเงินตราออกไปสู่หมู่บ้านต่าง ๆ ที่อยู่รายรอบเมือง อุบลราชธานี และจังหวัดใกล้เคียง

3) การคมนาคมทั้งทางรถไฟและรถยนต์ เศรษฐกิจการผลิตในภาคอีสานก่อนปี พ.ศ. 2443 อาจกล่าวได้ว่าเป็นเศรษฐกิจการผลิตและการแลกเปลี่ยนแบบยังชีพอย่างแท้จริง แต่พอหลังจากรัฐบาลเริ่มสร้างทางรถไฟจากกรุงเทพฯ ไปยังจังหวัดนครราชสีมาแล้วเสร็จในปี พ.ศ. 2443 เป็นจุดเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญ ได้เริ่มมีพ่อค้าเชื้อสายจีนเริ่มขนสินค้าจากกรุงเทพฯ ไปลงที่นครราชสีมา แล้วบรรทุกเรือกลไฟล่องตามแม่น้ำมูลเริ่มจากตำบลท่าช้าง โคราขไปถึง จังหวัดอุบลราชธานี แม้การค้าและการขนส่งจะมีอุปสรรคบ้างแต่เศรษฐกิจแบบการค้าก็เริ่มขยายตัวอย่างรวดเร็ว ทรัพยากรและวัตถุดิบต่าง ๆ ถูกขนถ่ายจากอีสานได้ผ่านเข้าเมืองเอกคือ นครราชสีมาเข้าสู่ส่วนกลางมากขึ้น และโดยเฉพาะอย่างยิ่งเศรษฐกิจการค้าและการแลกเปลี่ยน ได้ขยายตัวสูงขึ้นมากภายหลังจากรัฐบาลตัดทางรถไฟต่อไปจนถึงอุบลราชธานีในปี พ.ศ. 2473 ถือเป็นเส้นทางคมนาคมที่สำคัญที่สุดในยุคก่อนการใช้แผนพัฒนาฯ สำหรับพื้นที่อีสานได้เป็นเส้นทางที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งในทางการผลิตและทรัพยากรการผลิตเริ่มเปลี่ยนจากการยังชีพเป็นการค้ามากยิ่งขึ้น ป่าไม้ ของป่า แร่ธาตุ และทรัพยากรต่าง ๆ ถูกใช้ไปอย่างรวดเร็ว ป่าไม้ริมทางรถไฟหมดไป เกิดเป็นชุมชนหมู่บ้านขึ้นมาแทนที่ นับตั้งแต่ นครราชสีมาจนถึงอุบลราชธานี

ถนนมิตรภาพมีความสำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของอีสาน เพราะเป็นการ เปิดประตูอีสานที่มีผลกระทบมากที่สุด นอกจากนี้เมื่อเข้าสู่ช่วงของการใช้แผนพัฒนาฯ รัฐบาลได้

ตระหนักถึงความสำคัญของการพัฒนาภูมิภาคนี้ ประกอบกับเหตุผลทางด้านความมั่นคง รัฐบาลจึงได้เริ่มสร้างทางหลวงหมายเลข 24 จากอำเภอโขงเจียมจังหวัดนครราชสีมา ถึง อำเภอเดชอุดม จังหวัดอุบลราชธานีแนวถนนสายนี้ค่อนไปทางเรียบชายแดนไทย-กัมพูชา บางคนก็เรียกว่าถนนเส้นยุทธศาสตร์ เริ่มสร้างตั้งแต่ปี พ.ศ. 2506 ไปเสร็จในปี พ.ศ. 2511 ระยะทาง 325 กิโลเมตร ถนนเส้นนี้จึงเป็นปัจจัยสำคัญที่สุดอันหนึ่งที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างใหญ่หลวงในพื้นที่อีสานใต้ต่อการก่อสร้างเส้นทางรถไฟ ดังกล่าวแล้ว

บทที่ 4

ลักษณะและการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมชุมชนหมู่บ้านอีสานใต้

เนื้อหาที่จะนำเสนอในบทนี้เป็นผลจากการศึกษาลักษณะและโครงสร้างทางเศรษฐกิจโดยรวมของพื้นที่อีสานใต้ในช่วงเวลาปัจจุบัน ผลการศึกษาสภาพเศรษฐกิจและสังคมของครัวเรือนตัวอย่างจำนวน 235 ครัวเรือนที่กระจายอยู่ในเขตพื้นที่อีสานใต้ซึ่งการศึกษานี้ได้แยกครัวเรือนออกเป็น 2 ส่วน คือ ครัวเรือนที่ตั้งอยู่ในชุมชนที่มีระดับการพัฒนาทางเศรษฐกิจและสังคมสูง กับครัวเรือนที่ตั้งอยู่ใน ชุมชนที่มีระดับการพัฒนาทั่วไปที่มีสภาพเหมือนชุมชนส่วนใหญ่ในบริเวณอีสานใต้ นอกจากนั้นเนื้อหาในบทนี้ยังได้นำเสนอผลการศึกษาวิเคราะห์ถึงสาเหตุและผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงทั้งในทางเศรษฐกิจและสังคมในบริเวณพื้นที่อีสานใต้อีกด้วย ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

4.1 ลักษณะและโครงสร้างทางเศรษฐกิจโดยทั่วไป

พื้นที่อีสานใต้อันประกอบไปด้วยจังหวัดอุบลราชธานี ศรีสะเกษ สุรินทร์ บุรีรัมย์ และบางส่วนของจังหวัดนครราชสีมาในบริเวณที่เป็นรอยต่อกับจังหวัดบุรีรัมย์นั้น เมื่อพิจารณาจากโครงสร้างภาคการผลิตต่างๆ ของพื้นที่แล้ว ภาคเกษตรกรรมยังถือว่าเป็นภาคการผลิตที่ใหญ่ที่สุดในปัจจุบัน ตัวเลขยืนยันจากมูลค่าของผลิตภัณฑ์จังหวัด ณ ราคาตลาดในปี พ.ศ. 2541 พบว่า มูลค่ารวมของผลผลิตในภาคเกษตรกรรมของทั้ง 5 จังหวัดในพื้นที่อีสานใต้เท่ากับ 44,536 ล้านบาท คิดเป็นร้อยละ 20.22 ของมูลค่าผลิตภัณฑ์จังหวัดทั้ง 5 จังหวัดในพื้นที่รวมกัน รองลงมาเป็นสาขา ค้าส่งค้าปลีก และสาขาบริการตามลำดับ ดังแสดงในตารางที่ 4.1 นอกจากนั้นเมื่อพิจารณาในองค์ประกอบที่เป็นสาขาย่อยของภาคเกษตรกรรมแล้ว มูลค่าผลผลิตที่มาจากสาขาพืชจะมีสัดส่วนสูงถึงประมาณร้อยละ 75 ของมูลค่ารวมในภาคเกษตรกรรม แสดงให้เห็นว่าการปลูกพืชมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อเศรษฐกิจของพื้นที่ อีสานใต้

ตารางที่ 4.1 ผลิตภัณฑ์จังหวัด ณ ราคาตลาดของจังหวัดในพื้นที่อีสานใต้ปี พ.ศ. 2541

หน่วย : ล้านบาท

ภาคการผลิต	จังหวัด				
	อุบลราชธานี	ศรีสะเกษ	สุรินทร์	บุรีรัมย์	นครราชสีมา
เกษตรกรรม	6,782	7,650	6,931	8,056	16,117
- พืช	4,681	5,845	5,305	5,980	11,239
- สัตว์	839	769	517	807	2,189
- ประมง	164	72	132	175	213
- ป่าไม้	6	3	1	7	18
- บริการทางการเกษตร	505	467	476	553	1,062
- แปรรูปเกษตรอย่างง่าย	586	494	500	534	1,396
เหมืองแร่และถ่านหิน	74	44	58	219	958
อุตสาหกรรม	3,356	636	1,000	3,528	21,934
ก่อสร้าง	2,190	1,053	939	1,339	5,701
ไฟฟ้าและประปา	741	334	416	482	2,399
ขนส่งและคมนาคม	2,166	988	1,012	1,029	4,466
ค้าส่งและค้าปลีก	7,993	7,346	6,193	7,669	13,042
ธนาคาร, ประกันภัย, อสังหาริมทรัพย์	2,490	1,485	1,485	1,816	2,605
	1,699	1,333	1,320	1,471	3,202
บริการสาธารณะและป้องกันประเทศ	3,784	2,066	2,126	2,382	6,180
บริการ	6,763	5,095	5,061	5,339	17,901
ผลิตภัณฑ์จังหวัดเบื้องต้น	38,038	28,030	26,541	33,330	94,324
ผลิตภัณฑ์จังหวัดต่อหัว (บาท)	22,669	20,079	20,107	22,520	36,070
ประชากร (1,000 คน)	1,678	1,396	1,320	1,480	2,615

ที่มา : สำนักงานพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ สถิติผลิตภัณฑ์ภาคและจังหวัด
ฉบับปี พ.ศ. 2542

ส่วนการปศุสัตว์ การประมงและป่าไม้มีสัดส่วนน้อยมากโดยเฉพาะในแขนงการผลิตสองแขนงคือการประมงและป่าไม้มีสัดส่วนลดลง เมื่อพิจารณาเปรียบเทียบกับข้อมูลในอดีต ในขณะที่ส่วนการปศุสัตว์มีแนวโน้มเพิ่มเพียงเล็กน้อย ดังนั้นเมื่อพิจารณาในด้านโครงสร้างการผลิตในพื้นที่นี้ การผลิตนอกภาคการเกษตรจะมีสัดส่วนของรายได้สูงที่สุดและมีแนวโน้มสูงมากขึ้นโดยต่อ

เนื่องนับตั้งแต่เริ่มมีการใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติปี พ.ศ. 2504 เป็นต้นมา ซึ่งลักษณะการเปลี่ยนแปลงเช่นนี้ก็สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของประเทศที่รายได้ที่มาจากการผลิตในภาคเกษตรเริ่มลดลงสวนทางกับรายได้ที่เกิดจากกิจกรรมนอกภาคการเกษตร

แม้รายได้ที่เกิดจากการผลิตในภาคการเกษตรจะมีสัดส่วนของรายได้ที่น้อยกว่าภาคนอกการเกษตรสำหรับพื้นที่อีสานใต้ แต่ประชากรส่วนใหญ่ของพื้นที่บริเวณนี้ก็ยังคงอยู่ในภาคการเกษตร และยังพบว่าโครงสร้างการผลิตไม่ได้เปลี่ยนแปลงไปจากอดีตมากนัก นั่นคือ การผลิตก็ยังคงเป็นพืชเศรษฐกิจ 3-4 ชนิดคือ ข้าว มันสำปะหลัง ข้าวโพด และปอ แต่สิ่งที่แตกต่างจากอดีตอย่างมากก็คือ ต้นทุนในการเพาะปลูกได้สูงขึ้นจากอดีตเป็นอันมาก อีกทั้งลักษณะการใช้แรงงานในภาคการเกษตรจะมีการปรับเปลี่ยนรูปแบบการใช้คือมีการเคลื่อนย้ายแรงงานออกจากภาคเกษตรสูงมากแต่เป็นลักษณะการเคลื่อนย้ายชั่วคราวนอกฤดูเพาะปลูกเป็นส่วนใหญ่แล้วมีการนำเครื่องจักรมาใช้แทนพร้อมๆ กับการจ้างแรงงานมาใช้ในการผลิตของครัวเรือนสูงขึ้นจึงมีผลทำให้ต้นทุนในการผลิตสูงขึ้นด้วย

4.2 สภาพเศรษฐกิจและสังคมของครัวเรือน

4.2.1 ประชากรและขนาดของครัวเรือน

ลักษณะโครงสร้างของประชากรของครัวเรือนที่ศึกษา จะพิจารณาจากสัดส่วนของประชากรในวัยเด็กที่มีอายุต่ำกว่า 15 ปี วัยกำลังแรงงาน (อายุ 15-64 ปี) และวัยชรา (อายุ 65 ปีขึ้นไป) ซึ่งพบว่าประชากรในวัยกำลังแรงงานมีสัดส่วนมากที่สุด ร้อยละ 72.92 รองลงมาเป็นวัยเด็ก ร้อยละ 22.06 และวัยชราร้อยละ 5.02 ตามลำดับ (ตารางที่ 4.1) แต่จำนวนประชากรในวัยเด็กและวัยสูงอายุเป็นส่วนที่แสดงถึงการเป็นภาระที่ประชากรในวัยทำงานจะต้องทำงานเลี้ยงดู ถ้าหากวัดโดยหาอัตราส่วนการเป็นภาระ* (dependency ratio) จะพบว่า อัตราส่วนการเป็นภาระเท่ากับร้อยละ 37.12 ซึ่งก็แสดงให้เห็นว่าประชากรซึ่งอยู่ในวัยแรงงานของพื้นที่อีสานใต้ 100 คน นอกจากจะต้องเลี้ยงดูตนเองแล้วยังต้องเลี้ยงดูเด็กและคนสูงอายุอีกประมาณ 37 คน (ตารางที่ 4.2)

สัดส่วนการเป็นภาระดังกล่าวข้างต้นใกล้เคียงกับข้อมูลในระดับประเทศ แต่ถ้าเทียบกับสัดส่วนการเป็นภาระในกลุ่มคนยากจนมากในภาคตะวันออกเฉียงเหนือจากการศึกษาของพิทักษ์สิทธิ์ ฉายะภูมิและคณะ (2542) จะอยู่ประมาณร้อยละ 60 ซึ่งก็ยังคงอยู่ในฐานะที่ต่ำกว่ากลุ่มคนยากจน และเป็นที่น่าสังเกตว่าหมู่บ้านที่มีระดับการพัฒนาสูงจะมีสัดส่วนการเป็นภาระสูงกว่าหมู่บ้านทั่วไปเล็กน้อย

* คำนวณจาก (จำนวนประชากรในวัยเด็กอายุต่ำกว่า 15 ปี + จำนวนประชากรในวัยสูงอายุที่อายุตั้งแต่ 65 ปีขึ้นไป) ÷ จำนวนประชากรวัยแรงงานอายุ 15-64 ปี)

สำหรับจำนวนสมาชิกในครัวเรือน จากการสำรวจพบว่า มีจำนวนสมาชิกโดยเฉลี่ย 4.91 คน ต่อครัวเรือน (คำนวณจากตารางที่ 4.2 จากข้อมูลครัวเรือนตัวอย่าง 235 ครัวเรือน)

ตารางที่ 4.2 จำนวนสมาชิกในครัวเรือนตัวอย่างจำแนกตามช่วงอายุ

ช่วงอายุ	ระดับการพัฒนาของหมู่บ้าน		รวม	
	หมู่บ้านพัฒนาสูง	หมู่บ้านพัฒนาทั่วไป	จำนวน	ร้อยละ
ต่ำกว่า 15	136	119	255	22.06
15 - 64 ปี	426	417	843	72.92
65 ปีขึ้นไป	31	27	58	5.02
รวม	593	563	1,156	100.00
อัตราส่วนผู้เป็นภาระ	39.20%	35.01%	37.12%	

4.2.2 การศึกษา

ในด้านการศึกษา หัวหน้าครัวเรือนส่วนใหญ่ร้อยละ 81.70 จบการศึกษาในระดับประถมศึกษา รองลงมาร้อยละ 8.09 จบมัธยมศึกษาตอนต้น ส่วนที่ไม่มีการศึกษาและมีในระดับมัธยมศึกษาตอนปลายคิดเป็นร้อยละ 6.43 และ 1.70 ตามลำดับ (ตารางที่ 4.3)

ตารางที่ 4.3 จำนวนหัวหน้าครัวเรือนจำแนกตามระดับการศึกษา

ระดับการศึกษา	ระดับการพัฒนาของหมู่บ้าน		รวม	
	หมู่บ้านพัฒนาสูง	หมู่บ้านพัฒนาทั่วไป	จำนวน	ร้อยละ
ไม่มีการศึกษา	5	10	15	6.43
ประถมศึกษา	104	88	192	81.70
มัธยมศึกษาตอนต้น	10	9	19	8.09
มัธยมศึกษาตอนปลาย	3	1	4	1.70
ปวช. ปวส. หรือเทียบเท่า	0	0	0	0.00
ปริญญาตรีหรือสูงกว่า	3	0	3	1.28
รวม	125	108	235	100.00

4.2.3 อาชีพ

อาชีพของประชากรที่ศึกษาจะแบ่งออกเป็น 2 ประเภทคือ อาชีพหลักและอาชีพรอง โดยอาชีพหลักเป็นอาชีพที่มีจำนวนวันทำงานมากกว่าอาชีพรอง เมื่อคิดจากจำนวนวันทำงานรวมของครัวเรือนซึ่งสรุปได้ดังนี้

1) อาชีพหลัก

เมื่อศึกษาถึงอาชีพหลักของครัวเรือนพบว่า ครัวเรือนส่วนใหญ่ร้อยละ 88.51 มีอาชีพทางการเกษตร ส่วนอาชีพหลักที่มีจำนวนรองลงไปได้แก่ อาชีพรับจ้างทั่วไป อาชีพลูกจ้างเอกชน และค้าขายคิดเป็นร้อยละ 3.83 3.40 และ 2.55 ตามลำดับ ส่วนครัวเรือนที่ไม่มีอาชีพมีร้อยละ 0.43 เป็นครัวเรือนที่ถูกทอดทิ้งมีคนแก่หรือเด็กอาศัยอยู่ ไม่มีอาชีพและต้องพึ่งพาผู้อื่น (ตารางที่ 4.4)

ตารางที่ 4.4 อาชีพหลักของครัวเรือน

อาชีพหลัก	ระดับการพัฒนาของหมู่บ้าน		รวม	
	หมู่บ้านพัฒนาสูง	หมู่บ้านพัฒนาทั่วไป	จำนวน	ร้อยละ
ไม่มีอาชีพ	1	0	1	0.43
การเกษตร	110	98	208	88.51
ค้าขาย	4	2	6	2.55
ประกอบกิจการส่วนตัว	1	0	1	0.43
ลูกจ้างเอกชน	4	4	8	3.40
รับราชการ/ลูกจ้างรัฐบาล	2	0	2	0.85
รับจ้างทั่วไป (รายวัน)	4	5	9	3.83
รวม	126	109	235	100.00

2) อาชีพรอง

ครัวเรือนตัวอย่างในพื้นที่อีสานใต้ร้อยละ 35.32 ไม่มีอาชีพรอง อาชีพรองที่มีสัดส่วนสูงสุดคิดเป็นร้อยละ 31.06 คือการรับจ้างทั่วไปรายวัน โดยส่วนใหญ่เป็นการรับจ้างในภาคเกษตรตามชุมชนต่างๆ ครัวเรือนร้อยละ 18.30 มีอาชีพรองในการเกษตร ซึ่งอาชีพรองในการเกษตรนี้หมายถึงกิจกรรมผลิตในภาคเกษตรที่ก่อให้เกิดผลผลิตและรายได้ในรูปตัวเงินหรือสิ่งของที่แปลงเป็นเงินได้ส่วนใหญ่ อาชีพรองเป็นอาชีพที่เกิดขึ้นภายหลังอาชีพหลักโดยเป็นอาชีพที่เพิ่มรายได้ครัวเรือนและเสริมทำให้เกิดความพอเพียงทางเศรษฐกิจ

ส่วนอาชีพรองอื่นๆ นอกเหนือจากอาชีพรองสำคัญสองอาชีพข้างต้น จะมีสัดส่วนที่น้อยมาก ซึ่งได้แก่ ค้าขาย ลูกจ้างเอกชน และประกอบอาชีพส่วนตัวคิดเป็นร้อยละ 5.96 4.26 และ 1.70 ตามลำดับ (ตารางที่ 4.5)

ตารางที่ 4.5 อาชีพครองของครัวเรือน

อาชีพครอง	ระดับการพัฒนาของหมู่บ้าน		รวม	
	หมู่บ้านพัฒนาสูง	หมู่บ้านพัฒนาทั่วไป	จำนวน	ร้อยละ
ไม่มีอาชีพครอง	49	34	83	35.32
การเกษตร	23	20	43	18.30
ค้าขาย	6	8	14	5.96
ประกอบกิจการส่วนตัว	4	0	4	1.70
ลูกจ้างเอกชน	4	6	10	4.26
รับราชการ/ลูกจ้างรัฐบาล	1	0	1	0.43
รับจ้างทั่วไป (รายวัน)	33	40	73	31.06
อื่น ๆ	6	1	7	2.97
รวม	126	109	235	100.00

ดังนั้น จึงสามารถสรุปได้ว่าครัวเรือนในพื้นที่ที่ศึกษาเป็นครัวเรือนที่มีอาชีพเดียว ร้อยละ 35.32 ส่วนครัวเรือนที่มีอาชีพหลักและอาชีพรองมีสัดส่วนร้อยละ 64.68 และไม่มีความสัมพันธ์กับระดับการพัฒนาของหมู่บ้าน (ตารางที่ 4.6)

ตารางที่ 4.6 จำนวนครัวเรือนจำแนกตามจำนวนอาชีพ

รายการ	ระดับการพัฒนาของหมู่บ้าน		รวม	
	หมู่บ้านพัฒนาสูง	หมู่บ้านพัฒนาทั่วไป	จำนวน	ร้อยละ
1. ครัวเรือนที่มีอาชีพเดียว	49	34	83	35.32
2. ครัวเรือนที่มีอาชีพหลักและอาชีพเสริม	77	75	152	64.68
สัดส่วนข้อ 2 : 1	1.57	2.20	1.83	
รวม	126	109	235	100.00

4.2.4 ความพอเพียงด้านอาชีพ

เมื่อพิจารณาจากจำนวนครัวเรือนที่ศึกษาทั้งหมด 235 ครัวเรือนมีครัวเรือนที่มีรายได้พอเพียงจำนวน 65 ครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 27.66 ส่วนครัวเรือนที่เหลืออีกจำนวน 170 ครัวเรือนคิดเป็นร้อยละ 72.34 มีรายได้ไม่เพียงพอจากอาชีพหลักและอาชีพรองของครัวเรือน

ครัวเรือนที่มีรายได้เพียงพอจำแนกตามอาชีพแล้วจะพบว่าครัวเรือนที่มีรายได้เพียงพอจะเป็นครัวเรือนที่มีทั้งอาชีพหลักและอาชีพเสริมเสียเป็นส่วนใหญ่คิดเป็นร้อยละ 58.46 ส่วนครัวเรือนที่มีรายได้พอเพียงแต่มีเพียงอาชีพเดียวมีร้อยละ 41.54 เท่านั้น (ตารางที่ 4.7)

ข้อมูลที่พบจากการศึกษานับสนุนแนวคิดที่ว่ากระจายการผลิต (diversification of production) มีส่วนสำคัญที่ทำให้เกิดความพอเพียงในรายได้ของครัวเรือน อย่างไรก็ตามจากการศึกษาพบว่ากลุ่มที่มีอาชีพหลักอาชีพเดียวแต่มีรายได้พอเพียงนั้นส่วนใหญ่เป็นกลุ่มที่มีที่ดินที่อยู่ในทำเลที่ดี ดินมีความอุดมสมบูรณ์และสามารถใช้ประโยชน์จากแหล่งน้ำชลประทานได้นอกเหนือจากการพึ่งพาธรรมชาติ รวมถึงมีความเข้มข้นในการใช้ที่ดินสูง

การแสวงหาอาชีพเสริมหรืออาชีพรองเพื่อเพิ่มรายได้ให้เกิดความพอเพียงให้แก่ครัวเรือนนั้นมีปัจจัยที่กำหนดหลายประการ ทั้งทักษะและระดับการศึกษาของสมาชิกครัวเรือน โดยเฉพาะหัวหน้าครัวเรือน สภาพพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ของชุมชน คุณภาพของโครงสร้างพื้นฐาน ความเข้มแข็งของการรวมกลุ่มในชุมชน ตลอดจนภาวะทางเศรษฐกิจทั้งในระดับท้องถิ่นและระดับประเทศ

ตารางที่ 4.7 จำนวนครัวเรือนที่มีรายได้เพียงพอจำแนกตามจำนวนอาชีพ

รายการ	ระดับการพัฒนาของหมู่บ้าน		รวม	
	หมู่บ้านพัฒนาสูง	หมู่บ้านพัฒนาทั่วไป	จำนวน	ร้อยละ
ครัวเรือนที่มีอาชีพเดียว	17	10	27	41.54
ครัวเรือนที่มีอาชีพหลัก และอาชีพเสริม	22	16	38	58.46
รวม	39	26	65	100.00

4.2.5 ความพอเพียงด้านแรงงาน

แรงงานถือว่าเป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญที่สุดปัจจัยหนึ่งในการผลิต โดยเฉพาะอย่างยิ่งการผลิตในภาคเกษตรที่เน้นการผลิตโดยใช้แรงงานเป็นหลัก จากการศึกษาจำนวนแรงงานหลักเฉลี่ยและจำนวนแรงงานที่ครัวเรือนคาดหวังว่าพอเพียง พบว่า แรงงานหลักเฉลี่ยต่อครัวเรือนในปัจจุบันอยู่ที่ 2.80 คนต่อครัวเรือน ซึ่งเป็นจำนวนที่ต่ำกว่าค่าคาดหวังของครัวเรือนที่คาดหวังว่าจำนวนแรงงานที่พอเพียงควรอยู่ที่ 3.81 คนต่อครัวเรือน (ตารางที่ 4.8) ซึ่งต่ำกว่าอยู่ 1 คนโดยเฉลี่ย

การเคลื่อนย้ายแรงงานออกจากภาคเกษตรทั้งในลักษณะการเคลื่อนย้ายถาวรและการเคลื่อนย้ายชั่วคราว รวมทั้งการปรับเปลี่ยนอาชีพออกจากภาคเกษตรทำให้เกิดการขาดแคลนแรงงานในภาคเกษตรโดยเฉพาะในฤดูเพาะปลูก ทำให้เกษตรกรต้องจ้างแรงงานในพื้นที่เพื่อทดแทนแรงงานที่ขาดแคลน

ตารางที่ 4.8 เปรียบเทียบจำนวนแรงงานหลักเฉลี่ยของครัวเรือนกับจำนวนแรงงานหลักเฉลี่ยที่ครัวเรือนคิดว่าพอเพียง

รายการ	ระดับการพัฒนาของหมู่บ้าน		เฉลี่ย
	หมู่บ้านพัฒนาสูง	หมู่บ้านพัฒนาทั่วไป	
จำนวนแรงงานหลักของครัวเรือน	2.72	2.90	2.80
จำนวนแรงงานที่พอเพียงที่คิดว่าพอเพียง	3.52	4.16	3.81

4.2.6 จำนวนวันทำงานและอัตราผลตอบแทนแรงงาน

จำนวนวันทำงานเป็นปัจจัยสำคัญอันหนึ่งที่จะกำหนดระดับรายได้ โดยที่รายได้ของครัวเรือนจะขึ้นอยู่กับจำนวนวันทำงานซึ่งจากการศึกษาพบว่า จำนวนวันทำงานเฉลี่ยต่อคนต่อปีของ ประชากรในวัยแรงงานที่สิ้นสุดการเรียนแล้วที่ทำอาชีพหลักเท่ากับ 207.95 วันต่อคนต่อปี ส่วนจำนวนวันทำงานสำหรับอาชีพรองเท่ากับ 96.26 วันต่อคนต่อปี (ตารางที่ 4.9) เป็นที่สังเกตว่าหมู่บ้านที่มีระดับการพัฒนาสูงจะมีวันทำงานในอาชีพหลักและอาชีพรองสูงกว่าหมู่บ้านที่มีระดับการพัฒนาทั่วไป

ตารางที่ 4.9 จำนวนวันทำงานเฉลี่ยต่อคนต่อปีของประชากรในวัยแรงงานที่สิ้นสุดการเรียนแล้ว

รายการ	ระดับการพัฒนาของหมู่บ้าน		เฉลี่ย
	หมู่บ้านพัฒนาสูง	หมู่บ้านพัฒนาทั่วไป	
จำนวนวันทำงานเฉลี่ยของอาชีพหลัก	233.53	178.38	207
จำนวนวันทำงานเฉลี่ยของอาชีพรอง	109.74	80.67	96.26

หมายเหตุ จำนวนวันทำงานอาชีพรองอาจนับซ้ำเป็นวันเดียวกับวันทำอาชีพหลักเพราะครัวเรือนส่วนใหญ่มีอาชีพเกษตรกรรม

ในด้านอัตราผลตอบแทนเฉลี่ยของแรงงานต่อวันจำแนกตามอาชีพหลักและอาชีพรองพบว่า อัตราผลตอบแทนแรงงานสำหรับอาชีพหลัก เท่ากับ 232.10 บาทต่อคนต่อวัน ส่วนอัตราผลตอบแทนแรงงานเฉลี่ยสำหรับอาชีพรองเท่ากับ 113.39 บาทต่อคนต่อวัน (ตารางที่ 4.10) ซึ่งสามารถสรุปได้ว่าจำนวนวันทำงานและอัตราผลตอบแทนโดยเฉลี่ยของหมู่บ้านพัฒนาสูงมีอัตราสูงกว่าหมู่บ้านทั่วไป

ตารางที่ 4.10 อัตราผลตอบแทนเฉลี่ยของแรงงานจำแนกตามอาชีพหลักและอาชีพรอง

หน่วย : บาท/วัน

รายการ	ระดับการพัฒนาของหมู่บ้าน		เฉลี่ย
	หมู่บ้านพัฒนาสูง	หมู่บ้านพัฒนาทั่วไป	
อัตราผลตอบแทนแรงงานเฉลี่ยของอาชีพหลัก	238.75	224.41	232.10
อัตราผลตอบแทนแรงงานเฉลี่ยของอาชีพรอง	118.30	107.71	113.39

4.2.7 จำนวนวันทำงานของครัวเรือนที่มีรายได้พอเพียง

การศึกษาจำนวนวันทำงานต่อคนต่อปีของครัวเรือนที่มีรายได้พอเพียงพบว่า วันทำงานในอาชีพหลักและอาชีพรองโดยเฉลี่ยจะสูงกว่าวันทำงานของหมู่บ้านโดยทั่วไป โดยพบว่าจำนวนวันทำงานในอาชีพหลักของครัวเรือนที่มีรายได้พอเพียงต่อปีเท่ากับ 245.92 วัน สำหรับหมู่บ้านพัฒนาสูง และเท่ากับ 204.80 สำหรับหมู่บ้านทั่วไป ส่วนวันทำงานอาชีพรองต่อปีเท่ากับ 185.93 และ 147.38 วันตามลำดับ (ตารางที่ 4.11) ซึ่งจากการศึกษาพบว่าหมู่บ้านที่มีระดับการพัฒนาสูงยังมีจำนวนวันทำงานทั้งในอาชีพหลักและอาชีพรองสูงกว่าหมู่บ้านทั่วไปอีกด้วย แม้จะมีรายได้พอเพียงเช่นเดียวกัน

ตารางที่ 4.11 จำนวนวันทำงานเฉลี่ยต่อคนต่อปีของแรงงานในครัวเรือนที่มีรายได้พอเพียง

รายการ	ระดับการพัฒนาของหมู่บ้าน	
	หมู่บ้านพัฒนาสูง	หมู่บ้านพัฒนาทั่วไป
จำนวนวันทำงานเฉลี่ยของอาชีพหลัก	245.92	204.80
จำนวนวันทำงานเฉลี่ยของอาชีพรอง	185.93	147.38

หมายเหตุ จำนวนวันทำงานอาชีพรอง อาจนับที่เป็นวันเดียวกันวันทำอาชีพหลักเพราะครัวเรือนส่วนใหญ่มีอาชีพเกษตรกรรม

4.2.8 การถือครองที่ดินของครัวเรือน

การถือครองที่ดินของครัวเรือนในหมู่บ้านอีสานได้แบ่งออกเป็น 2 ลักษณะ คือ มีกรรมสิทธิ์ในที่ดินเป็นของตนเอง และที่ดินที่ผู้อื่นให้ทำประโยชน์ซึ่งอาจอยู่ในรูปการเช่าที่มีการจ่ายค่าตอบแทนอย่างชัดเจนทั้งที่อยู่ในรูปตัวเงินและผลผลิต และที่ดินที่ผู้อื่นให้ใช้ประโยชน์โดยไม่เสียค่าเช่า จากลักษณะการถือครองที่ดินดังกล่าวปรากฏว่าเมื่อพิจารณาจากเนื้อที่ถือครองที่ดินเฉลี่ยต่อครัวเรือนพบว่า โดยเฉลี่ยครัวเรือนถือครองที่ดินเท่ากับ 18.72 ไร่ ในจำนวนนี้เป็นที่ดินของตนเอง 18.10 ไร่ เช่าผู้อื่นใช้ประโยชน์ 1.40 ไร่ และผู้อื่นให้ใช้ประโยชน์โดยไม่เสียค่าเช่า 0.51 ไร่ (ตารางที่ 4.12)

ตารางที่ 4.12 เนื้อที่ถือครองที่ดินเฉลี่ยต่อครัวเรือน จำแนกตามลักษณะการถือครอง

หน่วย : ไร่

ลักษณะการถือครองที่ดิน	ระดับการพัฒนาของหมู่บ้าน		เฉลี่ย
	หมู่บ้านพัฒนาสูง	หมู่บ้านพัฒนาทั่วไป	
ที่ดินของตนเอง	18.31	15.09	16.81
ที่ดินที่ผู้อื่นให้ใช้ประโยชน์			1.40
- เช่า	1.49	1.31	
- ผู้อื่นให้ใช้โดยไม่เสียค่าเช่า	0.25	0.77	0.51
รวม	20.05	17.17	18.72

เมื่อพิจารณาการกระจายการถือครองตามเนื้อที่แล้วพบว่า ครัวเรือนส่วนใหญ่ร้อยละ 22.00 จะมีเนื้อที่ถือครองอยู่ในช่วง 11.00-15.99 ไร่ รองลงมาคิดเป็นร้อยละ 17.45 จะมีเนื้อที่ถือครองอยู่ในช่วง 11.00-20.99 ไร่ ครัวเรือนที่ไม่มีที่ดินของตนเองมีร้อยละ 3.83 และครัวเรือนที่มีที่ดินมากกว่า 100 ไร่ มีน้อยมากคือเพียงประมาณร้อยละ 0.85 เท่านั้น (ตารางที่ 4.13)

ตารางที่ 4.13 จำนวนครัวเรือนจำแนกตามขนาดเนื้อที่ดินของครัวเรือน

ขนาดที่ดิน	ระดับการพัฒนาของหมู่บ้าน		เฉลี่ย	
	หมู่บ้านพัฒนาสูง	หมู่บ้านพัฒนาทั่วไป		
ไม่มีที่ดินของตนเอง	4	5	9	(3.83)
ต่ำกว่า 1 ไร่	3	5	8	(3.40)
1.00 - 5.99	12	14	26	(11.06)
6.00 - 10.99	13	19	32	13.62)
11.00 - 15.99	24	23	47	(20.00)
16.00 - 20.99	28	13	41	(7.45)
21.00 - 30.99	23	12	35	(14.89)
31.00 - 40.99	10	9	19	(8.09)
41.00 - 50.99	3	5	8	(3.40)
51.00 - 80.99	3	3	6	(2.55)
81.00 - 100.00	1	1	2	(0.85)
มากกว่า 100 ไร่	2	0	2	(0.85)
รวม	126	109	235	(100.00)

ส่วนปัญหาคุณภาพดินของครัวเรือนพบปัญหาคุณภาพของดินที่หลากหลาย โดยครัวเรือนกว่าครึ่งหนึ่งของครัวเรือนทั้งหมดที่ศึกษาคือคิดเป็นร้อยละ 57.89 มีปัญหาคุณภาพของดินต่างๆ กัน แต่ปัญหาคุณภาพดินที่ครัวเรือนส่วนใหญ่ประสบที่สำคัญ คือ ปัญหาดินขาดความสมบูรณ์ (ดินขาดปุ๋ย) คิดเป็นร้อยละ 18.13 ปัญหาดินทรายคิดเป็นร้อยละ 11.70 และมีปัญหาอื่นๆ บ้าง เช่น ดินปนหิน ดินเปรี้ยว ดินเหนียว ดินน้ำท่วมถึง เป็นต้น (ตารางที่ 4.14)

ตารางที่ 4.14 จำนวนครัวเรือนจำแนกตามปัญหาคุณภาพของดินของครัวเรือน

ปัญหาคุณภาพดิน	ระดับการพัฒนาของหมู่บ้าน		รวม (ร้อยละ)	
	หมู่บ้านพัฒนาสูง	หมู่บ้านพัฒนาทั่วไป		
ไม่มีปัญหา	41	31	72	(42.11)
ดินเค็ม	1	1	2	(0.58)
ดินเปรี้ยว	2	1	3	(1.75)
ดินทราย	8	12	20	(11.70)
ดินน้ำท่วมถึง	0	4	4	(2.34)
ดินเหนียว	0	1	1	(0.58)
ดินปนหิน	3	1	4	(2.34)
ดินขาดปุ๋ย	16	15	31	(18.13)
พื้นที่ต่างกัน	2	1	3	(1.75)
อื่น ๆ	16	15	31	(18.13)
รวม	89	82	171	(100.00)

4.2.9 ลักษณะบ้านอยู่อาศัย

ลักษณะบ้านอยู่อาศัยของครัวเรือนในชุมชนที่ศึกษาแบ่งออกเป็น 4 ลักษณะใหญ่ ๆ คือ บ้านครึ่งตึกครึ่งไม้สองชั้นพื้นไม้ซึ่งเป็นลักษณะบ้านส่วนใหญ่ของครัวเรือนปัจจุบันคิดเป็นร้อยละ 42.17 บ้านก่อด้วยอิฐบล็อกสองชั้นพื้นเป็นซีเมนต์คิดเป็นร้อยละ 16.52 บ้านก่อด้วยอิฐบล็อกชั้นเดียวพื้นซีเมนต์คิดเป็นร้อยละ 8.70 และบ้านไม้ชั้นเดียวใต้ถุนสูงพื้นเป็นซีเมนต์คล้ายบ้านชนบทสมัยก่อนมีร้อยละ 4.38 จึงเห็นได้ว่าบ้านส่วนใหญ่ในปัจจุบันมีส่วนผสมของปูนซีเมนต์เป็นหลัก ต่างจากสมัยก่อนที่ส่วนใหญ่จะทำบ้านจากไม้ทั้งหมด (ตารางที่ 4.15) ส่วนของหลังคาบ้านจะใช้วัสดุประเภทสังกะสีมุงหลังคาเป็นส่วนใหญ่

กล่าวได้ว่าลักษณะบ้านอยู่อาศัยในเขตพื้นที่อีสานใต้เป็นบ้านแบบถาวรเกือบทั้งหมด และยังพบว่าพฤติกรรมการสร้างบ้านนอกจากจะแสดงความมั่นคงในฐานะแล้ว บ้านอยู่อาศัยยังแสดงถึงการแข่งขันในฐานะทางสังคมด้วย

ตารางที่ 4.15 จำนวนครัวเรือนจำแนกตามลักษณะบ้านอยู่อาศัย

ลักษณะบ้าน	ระดับการพัฒนาของหมู่บ้าน		รวม (ร้อยละ)	
	หมู่บ้านพัฒนาสูง	หมู่บ้านพัฒนาทั่วไป		
1. บ้านไม้ชั้นเดียวได้ทุนสูงพื้นเป็นซีเมนต์	3	3	6	(2.61)
2. บ้านไม้ชั้นเดียวได้ทุนสูงพื้นเป็นดิน	4	6	10	(4.35)
3. บ้านไม้ชั้นเดียวติดพื้นดิน	0	1	1	(0.43)
4. บ้านไม้ชั้นเดียวสูงพื้นซีเมนต์	10	6	16	(6.96)
5. บ้านไม้ชั้นเดียวติดพื้นไม้	3	2	5	(2.17)
6. บ้านไม้ 2 ชั้นพื้นซีเมนต์	6	0	6	(2.60)
7. บ้านไม้ 2 ชั้นพื้นไม้	1	0	1	(0.43)
8. บ้านครึ่งตึกครึ่งไม้ 2 ชั้น พื้นซีเมนต์	2	1	3	(1.30)
9. บ้านครึ่งตึกครึ่งไม้ 2 ชั้น พื้นไม้	48	49	97	(42.17)
10. บ้านก่อด้วยอิฐบล็อกชั้นเดียวพื้นซีเมนต์	4	5	9	(3.91)
11. บ้านก่อด้วยอิฐบล็อกชั้นเดียวพื้นดิน	9	11	20	(8.70)
12. บ้านก่อด้วยอิฐ 2 ชั้น พื้นซีเมนต์	21	17	38	(16.52)
13. บ้านก่อด้วยอิฐ 2 ชั้นพื้นไม้	5	1	6	(2.60)
14. บ้านก่อด้วยอิฐบล็อกผสมดินไม้ชั้นเดียว	4	0	4	(1.74)
15. กระต๊อบแฝกหรือจาก	1	0	1	(0.43)
16. อื่น ๆ	2	5	7	(3.04)
รวม	123	107	230	(100.00)

4.2.10 แหล่งที่พึ่งทางการเงินของครัวเรือนเพื่อการประกอบอาชีพ

แหล่งที่พึ่งทางการเงินเพื่อการประกอบอาชีพของครัวเรือนในชุมชนชนบทอีสานใต้มีหลายแหล่ง แหล่งที่พึ่งใหญ่ที่สุดคือธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธกส.) คิดเป็นร้อยละ 29.08 ของครัวเรือนทั้งหมด รองลงมาจะเป็นการพึ่งพาแหล่งเงินจากญาติพี่น้องในชุมชนร้อยละ 26.02 แหล่งที่พึ่งทางการเงินอื่นๆ ได้แก่ สหกรณ์ต่างๆ พ่อค้า เพื่อนบ้าน คิดเป็นสัดส่วนเท่ากับ ร้อยละ 15.82 11.22 และ 7.65 ตามลำดับ (ตารางที่ 4.16)

ตารางที่ 4.16 จำนวนครัวเรือนจำแนกตามแหล่งที่พึ่งทางการเงินเพื่อการประกอบอาชีพ

แหล่งที่พึ่งทางการเงิน	ระดับการพัฒนาของหมู่บ้าน		รวม (ร้อยละ)
	หมู่บ้านพัฒนาสูง	หมู่บ้านพัฒนาทั่วไป	
ธกส.	28	29	57 (29.08)
ธนาคารพาณิชย์อื่น ๆ	1	1	2 (1.02)
สหกรณ์ต่าง ๆ	15	16	31 (15.82)
พ่อค้า	9	13	22 (11.22)
ญาติ	30	21	51 (26.02)
เพื่อนบ้าน	10	5	15 (7.65)
กองทุนต่าง ๆ ของหมู่บ้าน	1	2	3 (1.53)
อื่น ๆ	4	11	15 (7.65)
รวม	98	98	196 (100.00)

4.2.12 เงินทุนเพื่อการประกอบอาชีพของครัวเรือน

เงินทุนเพื่อการประกอบอาชีพของครัวเรือนในชุมชนชนบทมีความสำคัญอย่างยิ่ง เพราะปัจจุบันกิจกรรมการผลิตต่างๆ ของครัวเรือนจำเป็นต้องมีรายจ่ายโดยเฉพาะต้องจ่ายเป็นค่าปัจจัยการผลิตต่างๆ เช่น ค่าแรงงาน ค่าปุ๋ย ค่ายาฆ่าแมลง ค่าน้ำมันรถไถนา และอื่นๆ สำหรับอาชีพนอกเกษตรอื่นก็จำเป็นต้องมีรายจ่ายเช่นเดียวกัน จากการศึกษาครัวเรือนจำแนกตามจำนวนเงินทุนเพื่อการประกอบอาชีพพบว่า ครัวเรือนส่วนใหญ่ได้ใช้เงินทุนรายปีเพื่อการประกอบอาชีพโดยคิดจากกระแสดเงินสดอยู่ในช่วง 5,001-10,000 บาท มากที่สุดคิดเป็นร้อยละ 33.33 รองลงมาเป็นกลุ่มครัวเรือนที่ใช้เงินทุนเพื่อการประกอบอาชีพรายปีน้อยลงเป็นช่วงไม่เกิน 5,000 บาท คิดเป็นร้อยละ 27.89 ใช้เงินทุนในช่วง 10,001-15,000 บาท คิดเป็นร้อยละ 8.84 และเมื่อพิจารณาในแง่จำนวนสะสมมีครัวเรือนสูงถึงร้อยละ 77.54 ใช้เงินทุนที่เป็นเงินสดเพื่อการประกอบอาชีพไม่เกิน 20,000 บาท (ตารางที่ 4.17)

ตารางที่ 4.17 จำนวนครัวเรือนจำแนกตามจำนวนเงินทุนที่เป็นกระแสเงินสดรายปีเพื่อประกอบอาชีพ

จำนวนเงินทุน	ระดับการพัฒนาของหมู่บ้าน		รวม (ร้อยละ)	
	หมู่บ้านพัฒนาสูง	หมู่บ้านพัฒนาทั่วไป		
ไม่เกิน 5,000	14	27	41	(27.89)
5,001-10,000	24	25	49	(33.33)
10,001-15,000	9	4	13	(8.84)
15,001-20,000	2	9	11	(7.48)
20,001-25,000	2	1	3	(2.04)
25,001-30,000	9	5	14	(9.52)
30,001-40,000	2	1	3	(2.04)
40,001-50,000	8	2	10	(6.80)
50,001-60,000	1	0	1	(0.68)
60,001-70,000	0	0	0	(0)
70,001-80,000	0	0	0	(0)
80,001-90,000	0	0	0	(0)
90,001-100,000	2	0	2	(1.36)
> 100,000	0	0	0	(0)
รวม	73	74	147	(100.00)

4.2.12 ชนิดของพืชที่ปลูก

การศึกษาชนิดพืชที่ครัวเรือนปลูกพบว่าการปลูกพืชสำคัญรวม 8 ชนิด ตามลำดับจากมากไปหาน้อย ได้แก่ ข้าวเจ้า ข้าวเหนียว ข้าวโพด ปลูก มันสำปะหลัง พริก หม่อน และกล้วย โดยพืชที่ครัวเรือนปลูกมากที่สุด 3 อันดับแรก คือ ข้าวเจ้า ข้าวเหนียว และข้าวโพด คิดเป็นสัดส่วนร้อยละ 41.22 25.00 และ 12.16 ตามลำดับ (ตารางที่ 4.18)

ตารางที่ 4.18 จำนวนครัวเรือนจำแนกตามพืชที่ปลูก

	ระดับการพัฒนาของหมู่บ้าน		รวม (ร้อยละ)	
	หมู่บ้านพัฒนาสูง	หมู่บ้านพัฒนาทั่วไป		
ข้าวเหนียว	11	26	37	(25.00)
ข้าวเจ้า	26	35	61	(41.22)
มันสำปะหลัง	12	0	12	(8.11)
ปอ	9	5	14	(9.46)
อ้อย	na	na	na	(na)
ข้าวโพด	9	9	18	(12.16)
พริก	2	1	3	(2.03)
กล้วย	1	0	1	(0.68)
หม่อน	1	1	2	(1.35)
รวม	71	77	148	(100.00)

4.2.13 รายได้และแหล่งที่มาของรายได้ของครัวเรือน

จากการศึกษารายได้และแหล่งที่มาของรายได้ของครัวเรือนในรูปเงินสดในรอบปี การผลิตที่ผ่านมาพบว่า รายได้ที่มาจากภาคเกษตรมีสัดส่วนต่ำเมื่อเทียบกับรายได้ที่มาจากภาคนอก การเกษตร ข้อมูลจากการศึกษาครัวเรือนตัวอย่างที่ศึกษา พบว่ารายได้สุทธิจากการทำเกษตรเมื่อหัก ต้นทุนออกแล้วมีรายได้สุทธิต่ำมาก นอกจากนั้นการศึกษานี้ยังพบว่าเกษตรกรได้เริ่มเปลี่ยนจุดมุ่งหมายในการผลิต จากการผลิตเพื่อขายเป็นการผลิตเพื่อบริโภคเป็นหลัก เพราะเกษตรกรเริ่มตระหนักว่าการมุ่งผลิตเพื่อขายเช่นที่ผ่านมาจะนำไปสู่การขาดทุน ครัวเรือนจึงจัดสรรแรงงานและทรัพยากรของครัวเรือนเสียใหม่โดยออกไปรับจ้างทำงานนอกภาคเกษตรมากขึ้น ทั้งนี้ เพื่อหารายได้มาจุนเจือครอบครัวให้อยู่รอดท่ามกลางภาวะรายจ่ายรัดตัว

เมื่อวิเคราะห์ตัวเลขรายได้เฉลี่ยของครัวเรือนตลอดถึงแหล่งที่มาของรายได้พบว่า หมู่บ้านที่มีระดับการพัฒนาสูงครัวเรือนมีระดับรายได้เฉลี่ยเบื้องต้นเท่ากับ 132,760 บาทต่อปี ส่วนในหมู่บ้านที่มีระดับการพัฒนาทั่วไปครัวเรือนมีระดับรายได้เฉลี่ยเบื้องต้นเท่ากับ 64,504 บาท ต่อปี (ตารางที่ 4.19) แหล่งรายได้สำคัญในภาคเกษตรคือจากการขายข้าวโดยเฉพาะข้าวเจ้า การเลี้ยงสัตว์ และการผลิตข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ ส่วนแหล่งรายได้สำคัญในภาคนอกเกษตรคือจากการรับจ้างและผู้อื่นส่งมาให้ซึ่งก็หมายถึงรายได้จากการรับจ้างของสมาชิกครัวเรือนที่ออกไปทำงานต่างถิ่นนั่นเอง

ตารางที่ 4.19 รายได้เฉลี่ยต่อครัวเรือนทั้งหมดจำแนกตามแหล่งที่มาของรายได้ต่อปี

หน่วย : บาท

แหล่งที่มา	ระดับการพัฒนาของหมู่บ้าน	
	หมู่บ้านพัฒนาสูง	หมู่บ้านพัฒนาทั่วไป
รายได้จากการเกษตร	33,147.66	4,972.22
ข้าวเหนียว	-155.65	-714.12
ข้าวเจ้า	11,415.65	2,783.37
มันสำปะหลัง	234.59	0
ปอ	194.82	-12.35
ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์	10,030.85	0
พริก	163.41	0
รายได้จากการเกษตรอื่นๆ	717.06	755.84
เลี้ยงสัตว์	10,546.93	2,159.48
รายได้เบื้องต้นนอกการเกษตร	99,613.03	59,532.58
รับจ้าง	85,535.97	52,427.78
หัตถกรรม	1,124.71	0
ค้าขาย	1,376.47	1,415.58
ผู้อื่นส่งมาให้	9,095.29	2,922.08
ค่าเช่า	1,064.71	363.64
เสียงโชค	85.41	108.44
เงินช่วยเหลือจากรัฐ	0	46.75
รายได้อื่นๆ	1,330.47	2,248.31
รวมรายได้เบื้องต้นทั้งหมด	132,760.70	64,504.8

4.2.14 รายจ่ายของครัวเรือน

การศึกษาโครงสร้างค่าใช้จ่ายของครัวเรือนโดยรายการจ่ายเหล่านี้เป็นรายการรายจ่ายเพื่อการครองชีพของครัวเรือนในรอบเวลาหนึ่งปีพบว่า รายจ่ายโดยเฉลี่ยของครัวเรือนอยู่ประมาณ 96,678 บาทต่อปี โดยครัวเรือนในหมู่บ้านที่มีระดับการพัฒนาสูงมีรายจ่ายสูงกว่าหมู่บ้านที่มีระดับการพัฒนาดำกว่าค่อนข้างมาก หมู่บ้านที่ระดับการพัฒนาสูงมีรายจ่ายโดยเฉลี่ยเท่ากับ 126,257 บาทต่อปี ในขณะที่ครัวเรือนในหมู่บ้านทั่วไปมีรายจ่ายโดยเฉลี่ยเท่ากับ 67,099 บาทต่อปี (ตารางที่ 4.20)

ตารางที่ 4.20 รายจ่ายในการครองชีพโดยเฉลี่ยของครัวเรือน

หน่วย : บาท

รายการค่าใช้จ่าย	ระดับการพัฒนาของหมู่บ้าน	
	หมู่บ้านพัฒนาสูง	หมู่บ้านพัฒนาทั่วไป
ค่าซื้อข้าว	5,819.32	2,189.09
ค่าอาหาร	15,957.86	9,382.98
ค่าเชื้อเพลิง	8,885.48	7,038.91
ค่าไฟฟ้า	1,702.50	1,440.00
ค่าผงซักฟอก	2,702.53	1,997.90
ค่าใช้จ่ายในการศึกษาของบุตร	13,970.74	6,131.38
ค่าอาหาร พาหนะเมื่อออกนอกบ้าน	4,570.52	1,953.08
ค่าเสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่ม	2,005.41	1,502.58
ค่าก่อสร้างซ่อมแซมบ้าน	32,533.11	11,775.00
ค่ารักษาพยาบาล	1,260.00	1,116.25
ค่าน้ำประปา	557.14	613.20
ค่าเช่าที่อยู่อาศัย	14,000.00	-
ค่าใช้จ่ายตามประเพณี	3,095.65	2,914.63
ค่าสุรา บุหรี่ หมาก พลุ	3,893.39	2,652.15
ค่าใช้จ่ายในการเลี้ยงโชค	2,608.57	5,136.91
ค่าบันเทิง	300.00	1,000.00
ค่าใช้จ่ายอื่น ๆ	12,395.75	10,255.63
รวม	126,257.90	67,099.670

4.2.15 แหล่งอาหารของครัวเรือน

การศึกษาแหล่งอาหารหลักของครัวเรือนในชุมชนชนบทพบว่า แหล่งอาหารแหล่งใหญ่ของชุมชน คือการซื้ออาหารจากตลาดหรือร้านค้าในหมู่บ้านหรือซื้อจากรถเร่ขายสินค้าที่เข้ามาขายในหมู่บ้าน รองลงมาเป็นการหาอาหารจากแหล่งธรรมชาติและจากการปลูกไว้กินเองมีสัดส่วนใกล้เคียงกัน ส่วนการแลกเปลี่ยนกับเพื่อนบ้านมีสัดส่วนไม่สูงนักเมื่อเทียบกับแหล่งต่างๆข้างต้น (ตารางที่ 4.21)

ตารางที่ 4.21 จำนวนครัวเรือนจำแนกตามแหล่งที่มาของอาหาร

แหล่งอาหาร	ระดับการพัฒนาของหมู่บ้าน		
	หมู่บ้านพัฒนาสูง	หมู่บ้านพัฒนาทั่วไป	รวม
ซื้อจากตลาด/ร้านค้า ในหมู่บ้าน รถเร่	123	98	221
แหล่งธรรมชาติ	68	77	145
แลกเปลี่ยนกับเพื่อนบ้าน	23	25	48
ปลูกไว้กินเอง	79	59	138
อื่นๆ	1	6	7

4.2.16 ปริมาณและมูลค่าการบริโภคข้าวของครัวเรือนที่พอเพียง

เนื่องจากข้าวและพืชต่างๆ เป็นอาหารหลักในครัวเรือนชนบท ครัวเรือนส่วนใหญ่มีอาชีพเกษตรซึ่งส่วนใหญ่เกี่ยวข้องกับการผลิตพืชต่างๆ ดังนั้น การศึกษาปริมาณและมูลค่าการบริโภคพืชเฉลี่ยต่อครัวเรือนพบว่า พืชสำคัญ 2 ชนิด คือ ข้าวเหนียว ข้าวเจ้า โดยในส่วนของข้าวเจ้า มีปริมาณการบริโภคเฉลี่ยต่อครัวเรือนของทั้งหมู่บ้านที่มีระดับการพัฒนาสูงและหมู่บ้านที่มีระดับพัฒนาทั่วไปคือข้าวเหนียว 1,337.55 กิโลกรัม (ข้าวเปลือก) คิดเป็นมูลค่าการบริโภค 7,222.72 บาท ข้าวเหนียวบริโภค 348.14 กิโลกรัม (ข้าวเปลือก) ต่อครัวเรือน คิดเป็นมูลค่าการบริโภค 1,427.35 บาท (ตารางที่ 4.22) ส่วนพืชอื่นๆ ที่ครัวเรือนปลูกไว้บริโภคเอง ได้แก่ พริก และพืชสวนครัวต่างๆ ไม่อาจประเมินมูลค่าเป็นตัวเงินได้

ตารางที่ 4.22 ปริมาณและมูลค่าการบริโภคข้าวต่อครัวเรือน

ชนิดของข้าว (ข้าวเปลือก)	ปริมาณการบริโภค (กิโลกรัม)		มูลค่าการบริโภค (บาท)	
	หมู่บ้านพัฒนาสูง	หมู่บ้านพัฒนาทั่วไป	หมู่บ้านพัฒนาสูง	หมู่บ้านพัฒนาทั่วไป
ข้าวเจ้า	1,328.30	1,346.80	7,172.82	7,272.72
ข้าวเหนียว	326.48	369.80	1,338.57	1,516.18
รวม	1,654.78	1,716.60	8,511.39	8,788.90

เมื่อพิจารณาจากมูลค่าของการบริโภคข้าวต่อครัวเรือนในชุมชนหมู่บ้านอีสานได้พบว่า เฉลี่ยต่อครัวเรือนมูลค่าการบริโภคข้าวอยู่ที่ประมาณ 8,649.65 บาท ซึ่งเป็นมูลค่าที่ค่อนข้างสูง จึงเป็นเหตุผลหนึ่งที่ทำให้เกษตรกรในพื้นที่แถบนี้ปลูกข้าวเพื่อลดรายจ่ายในการซื้อข้าวบริโภค แม้การปลูกข้าวในปัจจุบัน ต้นทุนจะสูงมาก จนบางปีอาจตกอยู่ในภาวะขาดดุลก็ตาม

4.3 สาเหตุของการเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านในช่วงปัจจุบัน

สาเหตุของการเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านในช่วงปัจจุบัน เป็นการวิเคราะห์ภายใต้กรอบเวลา ในช่วงที่ประเทศไทยเริ่มใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติจนถึงปัจจุบัน สาเหตุหลักที่ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจอย่างขยายใหญ่มีผลมาจากปัจจัยหลัก 3 ประการคือ การเพิ่มของประเทศ แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ และระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

4.3.1 การเพิ่มของประชากร การเพิ่มของประชากรในพื้นที่อีสานใต้ในอัตราสูงมากเมื่อเทียบกับพื้นที่ส่วนอื่นของประเทศ จนเป็นพื้นที่แถบที่มีประชากรหนาแน่นที่สุดแถบหนึ่งของประเทศ ความหนาแน่นของประชากรก่อให้เกิดความต้องการที่สืบเนื่องมาจากเกิดความไม่สมดุลในเรื่องการใช้ทรัพยากรธรรมชาติของพื้นที่ ความไม่สมดุลระหว่างประชากรและทรัพยากรธรรมชาตินำไปสู่ต้นทุนในการครองชีพสูงในพื้นที่ชนบท ดังนั้นจึงพบว่า ประชากรในกลุ่มจังหวัดของพื้นที่อีสานใต้เป็นกลุ่มที่มีรายได้ต่ำที่สุดในประเทศไทยจากข้อมูลการสำรวจของสำนักงานสถิติแห่งชาติ

ตารางที่ 4.23 ได้สะท้อนข้อมูลเปรียบเทียบเรื่องจำนวนประชากรและความแน่น และรายได้เฉลี่ยต่อครอบครัวในช่วงก่อนใช้แผนพัฒนาฯ กับเมื่อตอนสิ้นแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 8 (พ.ศ. 2503-2544)

ตารางที่ 4.23 ขนาดพื้นที่และการเปรียบเทียบจำนวนประชากร ความหนาแน่นและระดับรายได้เฉลี่ยต่อครอบครัวระหว่างปี พ.ศ. 2503 และ 2544

พื้นที่/จังหวัด	เนื้อที่ (ไร่)	ปีเริ่มใช้แผนพัฒนา (ปี พ.ศ. 2503)			(ปี พ.ศ. 2544)		
		จำนวนประชากร (คน)	ความหนาแน่น (ไร่/คน)	รายได้เฉลี่ยต่อครอบครัว (บาท)	จำนวนประชากร (คน)	ความหนาแน่น (ไร่/คน)	รายได้เฉลี่ยต่อครอบครัว (บาท)
ภาคอีสาน	106,400,000	8,794,900	12.1	N.A	21,095,841	5.0	102,552
- อุบลราชธานี	11,816,306	1,101,531	10.8	2,186	1,767,346	6.7	123,204
- ศรีสะเกษ	5,524,985	599,969	9.2	1,863	1,443,766	3.8	92,028
- สุรินทร์	5,077,531	573,953	8.8	1,975	1,383,156	3.7	76,776
- บุรีรัมย์	6,451,178	570,228	11.3	1,867	1,488,278	4.3	100,380
เฉลี่ย 4 จังหวัด	28,870,000	2,845,681	10.1	1,972.75		4.7	98,097
อีสานใต้							

- ที่มา 1. จากรายงานกิจกรรมประจำปีของกองเศรษฐกิจการเกษตร, สำนักงานปลัดกระทรวงเกษตรและสหกรณ์
2. จากสำนักงานบริหารการทะเบียนราษฎร กรมการปกครอง
3. ตัวเลขรายได้เฉลี่ยต่อครัวเรือน จากรายงานสถิติจังหวัด สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2544

ข้อมูลในตารางแสดงให้เห็นว่าในช่วงเวลานับตั้งแต่ก่อนเริ่มใช้แผนพัฒนา ฯ (พ.ศ. 2503) จนถึงปัจจุบันประมาณ 40 ปีที่ผ่านมาพบว่าความหนาแน่นของประชากรต่อพื้นที่เพิ่มขึ้นประมาณ 2 เท่าตัวเพื่อเปรียบเทียบกับจากปี พ.ศ. 2503 ถึง พ.ศ. 2544 และขนาดความหนาแน่นของประชากรในพื้นที่แถบอีสานได้ก็มากกว่าความหนาแน่นโดยเฉลี่ยของพื้นที่ทั้งภาคอีสานในขณะที่รายได้เฉลี่ยต่อครอบครัวมีเท่ากับ 98,097 ซึ่งน้อยกว่ารายได้เฉลี่ยของภาคอีสาน แสดงให้เห็นว่ามีประชากรอาศัยอยู่หนาแน่นและเป็นกลุ่มประชากรที่จนที่สุดในประเทศไทย

4.3.2 แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ การใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติเป็นจุดเปลี่ยนที่สำคัญอย่างหนึ่งในประวัติศาสตร์การพัฒนา โดยเฉพาะในแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 1-2 (พ.ศ. 2504-2514) ที่มุ่งเน้นเสริมสร้างความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจเป็นหลัก มีการเร่งพัฒนาปัจจัยโครงสร้างพื้นฐานอย่างขนานใหญ่ ได้แก่ เครือข่ายทางหลวง เขื่อน ไฟฟ้า โทรศัพท์ สถานศึกษา สถานีอนามัย เป็นต้น ในภาคเกษตรกรรมก็มุ่งเน้นการขยายพื้นที่เพาะปลูกมากกว่าการเพิ่มผลผลิตของการผลิต โดยละเลยการกระจายการถือครองสินทรัพย์ โดยเฉพาะที่ดิน และไม่เน้นการพัฒนาคุณภาพคนซึ่งเป็นหัวใจของการพัฒนา แนวทางการพัฒนาตามแผนพัฒนาฯ ในช่วงดังกล่าวนำมาซึ่งการเปลี่ยนแปลงอย่างขนานใหญ่ในเขตพื้นที่อีสานใต้ประชากรได้ทำการบุกรุกพื้นที่สาธารณะเพื่อขยายพื้นที่ทำกินอย่างขนาดใหญ่ ทำให้พื้นที่ป่าลดลงอย่างรวดเร็ว พืชเศรษฐกิจสำคัญที่ส่งเสริมได้แก่ ข้าว ปอแก้ว มันสำปะหลัง ข้าวโพด และอ้อย โดยเฉพาะปอแก้วและมันสำปะหลังมีประมาณการผลิตสูงสุดในประเทศอยู่ในพื้นที่อีสานใต้ในช่วงปี พ.ศ. 2504-2510 และมีผลทำให้ช่วงดังกล่าวนี้เกิดตลาดชุมชนสินค้าพืชไร่ตามแนวชายแดน

การเปลี่ยนแปลงในลักษณะทั้งการเพิ่มปริมาณและคุณภาพของปัจจัยโครงสร้างพื้นฐาน การครอบครองพื้นที่ทำกินในลักษณะมือใครยาวสาวได้สาวเอา มีผลทำให้เกิดการลดลงของทรัพยากรธรรมชาติอย่างรวดเร็ว และเกิดการแบ่งชนชั้นตามระดับรายได้ให้เห็นว่าจำนวนครัวเรือนในเขตชนบทที่มีรายได้ที่เป็นตัวเงินที่ต่ำกว่า 1,000 บาทต่อปี ของภูมิภาคนี้เพิ่มขึ้นจากร้อยละ 43 ในปี พ.ศ. 2504 เป็นร้อยละ 45 ในปี 2512 ทั้งนี้เกิดจากการกำหนดทิศทางการพัฒนาและการดำเนินการตามแผนพัฒนาฯ ในช่วงดังกล่าว ก่อให้เกิดความเหลื่อมล้ำในครัวเรือนในหมู่บ้านเอง และระหว่าง หมู่บ้านกับชุมชนเมืองของชุมชนอีสานใต้เด่นชัดขึ้น

4.3.3 ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม ระบบเศรษฐกิจแบบที่มีการแข่งขันด้านราคาและการใช้ทุนเป็นอำนาจต่อรองผลประโยชน์ และใช้ทุนแสวงหาประโยชน์และกำไรสูงสุดอย่างต่อเนื่องไร้ขอบเขต จะทำให้กลุ่มคนในพื้นที่แห่งนี้ซึ่งถือว่าเป็นกลุ่มที่จนที่สุดขาดอำนาจจากต่อรอง ถูกเอารัดเอาเปรียบ และเป็นเครื่องมือของกลุ่มทุนและกลุ่มที่กุมอำนาจในการแสวงหากำไรและผลประโยชน์ต่างๆ ซึ่งจากการผลการศึกษาของสภาพพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติในปี พ.ศ. 2538 แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่าความเหลื่อมล้ำในการกระจายรายได้ในภาคอีสานมีสูงเมื่อเทียบกับภูมิภาคต่างๆ

และมีแนวโน้มสูงขึ้นโดยต่อเนื่องและโดยเฉพาะเมื่อพิจารณาเฉพาะพื้นที่ย่อยในเขตอีสานใต้ยังมีความเหลื่อมล้ำมากที่สุด ซึ่งแสดงให้เห็นความบกพร่องของระบบในการกระจายผลประโยชน์จากการพัฒนาอย่างไม่เท่าเทียมกัน

4.4 ผลกระทบของการเปลี่ยนแปลง

การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของชุมชนหมู่บ้านอีสานได้ส่งผลให้เกิดผลกระทบตามมาหลายประการดังนี้

4.4.1 วิธีการผลิต เมื่อจุดประสงค์ในการผลิตของครัวเรือนเปลี่ยนจากการผลิตมายังชีพไปเป็นการผลิตเพื่อการค้าและยังชีพคู่กัน เทคโนโลยีการผลิตก็มีพัฒนาการคู่กันไปจากการศึกษาครัวเรือนส่วนใหญ่ในพื้นที่อีสานใต้รู้จักและใช้ปุ๋ยเคมี ยาปราบศัตรูพืช และเครื่องจักรอย่างแพร่หลาย ดังข้อมูลที่แสดงในตารางที่ 4.24

ตารางที่ 4.24 การใช้เทคโนโลยีต่างๆ ของเกษตรกรในหมู่บ้านอีสานใต้ จำแนกตามระดับการพัฒนาของหมู่บ้าน สำหรับปีเพาะปลูก 2540-2544

	พืชพันธุ์ใหม่			สัตว์พันธุ์ใหม่			ปุ๋ยเคมี			ยาปราบศัตรูพืช			เครื่องจักรทุนแรง		
	ไม่ทราบ	ทราบ		ไม่ทราบ	ทราบ		ไม่ทราบ	ทราบ		ไม่ทราบ	ทราบ		ไม่ทราบ	ทราบ	
		ใช่	ไม่ใช่		ใช่	ไม่ใช่		ใช่	ไม่ใช่		ใช่	ไม่ใช่		ใช่	ไม่ใช่
หมู่บ้านที่มีระดับการพัฒนาสูง	48.00	46.00	6.00	72.50	10.00	17.50	-	90.50	9.50	2.54	75.46	22.00	-	70.00	30.00
หมู่บ้านที่มีระดับการพัฒนาต่ำ	53.43	10.86	35.71	86.83	2.34	10.83	-	88.87	11.13	6.00	72.00	22.00	-	59.46	40.54
เฉลี่ย	50.72	28.43	20.85	79.67	6.17	14.66	-	89.69	10.31	4.27	73.73	22.00	-	64.73	35.27

จากตารางที่ 4.24 พบว่าแม้การนำพืชพันธุ์ใหม่และสัตว์พันธุ์ใหม่มาใช้จะไม่แพร่หลายมากนัก แต่ถ้าดูการใช้ปุ๋ยเคมี ยาปราบศัตรูพืช และเครื่องจักรทุนแรงจะเป็นไปอย่างแพร่หลายคือ จะมีครัวเรือนใช้สิ่งดังกล่าวโดยเฉลี่ยร้อยละ 89.69 73.73 และ 64.73 ตามลำดับ ซึ่งสาเหตุที่ต้องใช้ก็เพราะการเสื่อมในคุณภาพของดิน การมีโรคและแมลงรบกวน ประกอบกับมีการขาดแคลนแรงงานในฟาร์มครัวเรือน เพราะการเคลื่อนย้ายออกไปทำงานนอกฟาร์ม ทำให้จำเป็นต้องจัดหาเครื่องจักรทุนแรงมาใช้แทนแรงงานคนมากขึ้น เหตุผลอื่นที่เป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้ครัวเรือนต้องจัดหา

ทุนแรงงานใช้แทนแรงงานคนมากขึ้น เหตุผลอื่นที่เป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้ครัวเรือนต้องจัดหาเครื่องจักรทุนแรงงานใช้ คือ ความอุดมสมบูรณ์ตามธรรมชาติลดลง ปริมาณน้ำฝนน้อยลงจำเป็นต้องเร่งไถหว่านและปักดำเพื่อให้ทันกับน้ำฝนที่มีปริมาณลดลง เพราะการผลิตโดยเปรียบเทียบกับครัวเรือนที่ใช้เครื่องมือเครื่องจักรที่เห็นว่ามีความสะดวกสบายและได้ผลผลิตมากขึ้น ดังนั้นจึงเห็นได้ว่า 7 ใน 10 ของครัวเรือนในหมู่บ้านที่มีระดับการพัฒนาต่ำ มีรถไถนาเดินตามใช้ในการผลิต ซึ่งนอกเหนือจากการใช้เพื่อการไถแล้วยังใช้ประโยชน์ได้หลากหลาย เช่น ใช้ขนส่งผลผลิต ใช้เป็นพาหนะเดินทาง เป็นต้น โดยราคาจะตกประมาณคันละ 40,000-60,000 บาท ซึ่งการได้มาถือเป็นหมู่บ้านที่มีระดับการพัฒนาสูงจะได้มาจากรายได้ที่เกิดจากการขายผลผลิตในฟาร์มตนเอง แต่ถ้าเป็นหมู่บ้านที่มีระดับการพัฒนาต่ำจะได้มาจากรายได้ที่เกิดจากการขายแรงงานนอกฟาร์ม และการกู้ยืมเป็นส่วนใหญ่

4.4.2 วิธีชีวิตตามกระแสทุนนิยม

วิธีชีวิตกระแสทุนนิยมเต็มไปด้วยสิทธิและเสรีภาพ เมื่อพิจารณาในด้านความสามารถในการมีกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินก็เข้าลักษณะ “มือใครยาวสาวได้สาวเอา” จากการศึกษา พบว่า แม้ในหมู่บ้านที่มีระดับการพัฒนาสูงจะมีความสามารถในการครอบครองที่ดินเฉลี่ยต่อครัวเรือนสูงกว่าหมู่บ้านที่มีระดับการพัฒนาต่ำก็ตาม แต่ในส่วนลึกแล้วหมู่บ้านที่มีฐานะดีก็จะมีข้อจำกัดในการถือครองในการถือครองที่ดินมากขึ้นด้วย ครัวเรือนที่มีผืนดินขนาดเล็กเมื่อปลอดจากการผลิตในฟาร์มตนเอง ก็จะไปรับจ้างในฟาร์มของครัวเรือนที่มีขนาดใหญ่ในบ้านเดียวกันหรือหมู่บ้านใกล้เคียง ซึ่งพบเห็นได้ทั่วไปในพื้นที่อีสานใต้ พฤติกรรมการผลิตแบบ “ลงแขก” เช่นสมัยก่อนแทบจะหมดไปจากหมู่บ้านในแถบนี้ ยกเว้นอาจจะยังมีหลงเหลืออยู่บ้างในหมู่เครือญาติโดยเฉพาะในกลุ่มชาติพันธุ์กวยและลาว แต่ไม่พบเห็นในกลุ่มชาติพันธุ์เขมร ซึ่งประเด็นหลังนี้สอดคล้องกับคำยืนยันของ ศาสตราจารย์ ยาซูกิ ซาโต้ (Yasuyuki Sato) แห่งมหาวิทยาลัยนิอากะ ประเทศญี่ปุ่น ซึ่งได้ทำการศึกษาการเปลี่ยนแปลงสภาพเศรษฐกิจและสังคมของพื้นที่จังหวัดสุรินทร์ในช่วงเวลา 30 ปีที่ผ่านมา

ในด้านการบริโภค รูปแบบการบริโภคในปัจจุบันมีส่วนร่วมกำหนดวิธีการผลิตเพราะการบริโภคในปัจจุบันส่วนใหญ่เป็นการบริโภคสินค้าจากตลาดมากกว่าการบริโภคสินค้าที่ครัวเรือนผลิตเองเช่นในอดีตที่เป็นเช่นนี้เป็นผลสืบเนื่องมาจากการจัดสรรแรงงานในการผลิตของครัวเรือนประกอบกับปัจจัยแวดล้อมในการผลิตเปลี่ยนแปลงไป

นอกเหนือจากกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สิน และการบริโภคตามกระแสทุนนิยมจะมีส่วนกำหนดแนวทางในการผลิตแล้ว การแข่งขันในรูปแบบต่างๆ ทั้งในด้านการผลิตและโฆษณาสินค้าของผู้ผลิตก็มีส่วนเปลี่ยนแปลงวิธีการผลิตไปจากเดิม นอกจากนั้นยังมีเรื่องของกลไกราคาและกลไกตลาดตามระบบทุนนิยมที่มีส่วนผลักดันการเปลี่ยนแปลงราคาสินค้าในหมวดเกษตรกรรมให้ผัน

ผวนขึ้นลง มีผลกระทบต่อรายได้ของครัวเรือนทำให้จำเป็นต้องปรับลักษณะการผลิตให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว

การเปลี่ยนแปลงปัจจัยแวดล้อมในการผลิตตามสาเหตุดังกล่าวข้างต้น ทำให้การผลิตในลักษณะพึ่งพาธรรมชาติ พึ่งพาเพื่อบ้านและสังคมชุมชนลดลงไปกลายเป็นการผลิตเพื่อพึ่งพาตนเองมากขึ้น การผลิตเพื่อให้รอดพ้นจากการผลิตยังคงจำเป็นต้องพึ่งพาธรรมชาติ ดังนั้นทางออกของครัวเรือนจำนวนมากในหมู่บ้านอีสานใต้ จึงพยายามเปลี่ยนวิธีการผลิตโดยพยายามลดการพึ่งพาธรรมชาติลง ในขณะเดียวกันก็ได้เห็นการแย่งชิงทรัพยากรน้ำ

4.4.3 การเคลื่อนย้ายแรงงาน

วิธีการดำรงชีวิตของประชากรในพื้นที่อีสานใต้ได้เปลี่ยนแปลงไปจากวิถีชีวิตแบบสังคมเกษตรกรรมที่เรียบง่ายและสงบร่วมเย็นดังเช่นในอดีต ทั้งนี้เนื่องจากแรงกดดันในหลายๆ ด้านดังได้กล่าวมาแล้ว “ครอบครัว” ซึ่งถือว่าเป็นสถาบันที่เล็กที่สุดของชุมชนและสังคมเปรียบเทียบ “คน” คนที่มีชีวิตจิตใจ มีความรู้สึกร้อนหนาวของทะเลทราย จึงจำเป็นต้องปรับตัวเพื่อให้ตนเองคงอยู่ตามสถานแวดล้อมและประสบการณ์ของแต่ละคนหรือแต่ละครอบครัว ชุมชนใดมีผู้ประสานงาน ผู้สนับสนุน หรือผู้ส่งเสริมที่ดี มีสิ่งยึดมั่นทางใจก็จะทำให้ชุมชนนั้นๆ เป็นชุมชนที่มีพลัง มีเอกลักษณ์และมีความมุ่งมั่นที่จะเดินร่วมกันไปสู่ระดับการพัฒนาที่สูงขึ้น แต่จากข้อเท็จจริงในปัจจุบัน ชุมชนหมู่บ้านอีสานใต้ยังขาดแกนหลักที่จะนำไปสู่การพัฒนาอย่างยั่งยืน ครอบครัวส่วนใหญ่ยังต้องดิ้นรนเพื่อการอยู่รอดเฉพาะหน้า หารายได้ให้พออยู่รอดได้เฉพาะหน้า หมดหวังกับอาชีพเกษตรกรรม จึงต้องจัดสรรแรงงานในครัวเรือนไปแสวงหารายได้จากภาคนอกเกษตร ซึ่งสร้างรายได้ให้แน่นอนกว่า ส่วนแรงงานในฟาร์มของครัวเรือนก็จะเป็นพวกคนแก่ เด็ก หรือคนที่ยังไม่สามารถหาตำแหน่งงานในภาคนอกเกษตรได้ แต่การเคลื่อนย้ายแรงงานระหว่างเมืองกับชนบทก็รวดเร็วขึ้นเพราะความสะดวกในด้านการคมนาคมและการสื่อสารจากการศึกษาพบว่า การเคลื่อนย้ายแรงงานจะมีสูงในพื้นที่ชนบทที่มีการคมนาคมสะดวกใกล้เมืองใหญ่แต่พื้นที่ขาดความอุดมสมบูรณ์ ซึ่งการเคลื่อนย้ายแรงงานจะมีมากที่สุดในจังหวัดนครราชสีมา รองลงไปได้แก่ บุรีรัมย์ สุรินทร์ ศรีสะเกษ และอุบลราชธานี ตามลำดับ มีตัวอย่างหลายหมู่บ้านที่แสดงให้เห็นคนแก่และเด็กอยู่เฝ้าบ้านในขณะที่วัยแรงงานคนหนุ่มสาวเข้ามารับจ้างขายแรงงานในเมืองใหญ่ โดยเฉพาะในกรุงเทพมหานครและปริมณฑล

4.5 ปัญหาใหญ่ที่ชุมชนประสบ

4.5.1 ต้นทุนการผลิตสูง

ดังได้กล่าวแล้วว่าพื้นที่อีสานใต้เป็นพื้นที่เกษตรกรรม เป็นพื้นที่ที่มีสภาพทางภูมิศาสตร์เป็นพื้นที่ลุ่มสลับที่ดอน พื้นที่เกษตรกรรมส่วนใหญ่ประมาณร้อยละ 90 อยู่นอกเขตชลประทาน

ดังนั้นแม้ปัจจุบันนี้การทำเกษตรกรรมทุกชนิดยังต้องอาศัยธรรมชาติเป็นหลัก การตัดไม้ทำลายป่าอย่างขนานใหญ่โดยมีจุดประสงค์เพื่อขยายพื้นที่ทำกินหรือการตัดเพื่อการค้าในรูปสัมปทานและการลักลอบตัดไม้ ในช่วงเวลานับจากการสร้างเส้นทางรถไฟเข้าไปในพื้นที่อีสานใต้ใน พ.ศ. 2473 จนถึงช่วงสิ้นแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 5 (พ.ศ. 2525) นับเป็นช่วงเวลาที่ทำป่าไม้ถูกทำลายมากที่สุด ซึ่งมีผลต่อเนื่องเชื่อมโยงไปสู่การเสื่อมสมรรถนะของดินนอกเหนือจากการมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงเชิงระบบนิเวศอื่นๆ แล้ว

การเปลี่ยนแปลงทางระบบนิเวศรวมถึงการเสื่อมสมรรถนะของดินมีผลทำให้การผลิตพืชต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นการทำนา ทำสวน ทำไร่ ต่างต้องใช้ปุ๋ยเคมีและยาปราบศัตรูพืช ผลการศึกษาการใช้ปุ๋ยเคมีและยาปราบศัตรูพืชในปี 2540-41 พบว่าครัวเรือนร้อยละ 90 ใช้ปุ๋ยเคมีและครัวเรือนร้อยละ 73.72 ใช้ยาปราบศัตรูพืช ส่วนกลุ่มที่ไม่ได้ใช้ปุ๋ยเคมีและยาปราบศัตรูพืชในพื้นที่อีสานใต้นั้นส่วนใหญ่จะเป็นกลุ่มที่รับแนวคิดเกษตรกรรมแต่ไร้สารพิษที่เผยแพร่แนวคิดและกิจกรรมการผลิต เช่นนี้โดยกลุ่มชุมชนเครือข่ายของศิรชะอโศกและองค์กรพัฒนาภาครัฐและเอกชน เช่น กลุ่มเกษตรอินทรีย์ที่สนับสนุนโดยผู้ว่าราชการจังหวัดสุรินทร์ (ปี พ.ศ. 2545) สมาคมพัฒนาประชากรและชุมชน กลุ่มเกษตรธรรมชาติของหลวงพ่อนานแห่งวัดทุ่งสว่าง อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์ เป็นต้น นอกจากนั้นก็เป็นชุมชนหมู่บ้านขนาดเล็กที่ตั้งอยู่ในพื้นที่ลุ่มอันอุดมสมบูรณ์ ด้วยแหล่งน้ำและป่าไม้ในพื้นที่จังหวัดอุบลราชธานี แต่ก็เป็นจำนวนที่น้อยมาก นอกจากนั้นเมื่อศึกษาในด้านการรับรู้ต่อการใช้ทุนเพื่อการผลิต ยังพบว่า การใช้ปุ๋ยเคมีและยาปราบศัตรูพืชมีผลโดยตรงต่อการเพิ่มผลผลิต เกษตรกรส่วนใหญ่คิดว่าถ้าสามารถจัดหาทุนมาเพิ่มเติมได้ก็จะนำไปซื้อปุ๋ยและยามาแมลงมาใช้ในแปลงพืชของตนเป็นการเพิ่มผลผลิต

นอกเหนือจากเงินทุนที่ต้องจ่ายเพิ่มขึ้นในการผลิตพืชหลักของครัวเรือนแล้ว การเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม ความอุดมสมบูรณ์ทางธรรมชาติและ การเปลี่ยนแปลงเทคโนโลยีในทุกระดับส่งผลให้ครัวเรือนเกษตรในชุมชนชนบทเกิดการจัดสรรแรงงานในครัวเรือนใหม่ แรงงานหลักทำงานประจำในครัวเรือนลดลง ครัวเรือนโดยเฉลี่ยมีสมาชิก 4.9 คน ในจำนวนนี้ 3.00 คน อยู่ประจำและทำงานในฟาร์มตลอดเวลา แต่แรงงานส่วนที่เหลืออีกโดยเฉลี่ย 2 คน ออกไปทำงานนอกฟาร์มบางเวลาหรือตามนอกฟาร์มตลอดเวลา ซึ่งโดยส่วนใหญ่แรงงานกลุ่มนี้จะเป็นแรงงานกลุ่มหนุ่มสาว ส่วนแรงงานที่ประจำอยู่ในครัวเรือนมักจะเป็นแรงงานกลุ่มสูงอายุและเด็ก เมื่อเป็นเช่นนี้ครัวเรือนจึงมีความจำเป็นที่ต้องจัดหาเครื่องจักรทุนแรงเพื่อนำมาใช้ทดแทนแรงงาน สืบเนื่องจากการที่ครัวเรือนมีรถไถนาเดินตามหรือรถไถมีสัดส่วนที่สูงขึ้นเรื่อยๆ การศึกษาในปี พ.ศ. 2545 พบว่าครัวเรือนร้อยละ 85 มีรถไถนาหรือรถไถนาเดินตามใช้ไม่เว้นแม้แต่ครัวเรือนที่มีที่ดินผืนเล็กไม่เกิน 10 ไร่ ก็ยังมีรถไถนาเดินตามไว้ใช้ในครัวเรือน ถึงแม้ในรอบปีเพาะปลูกหนึ่งๆ จะได้ใช้ไม่กี่วันก็ตาม

ดังนั้นด้วยเหตุปัจจัยต่างๆ ดังกล่าวมา จึงส่งผลกระทบต่อการผลิตและต้นทุนการผลิตทางด้านเกษตรของครัวเรือนในชุมชนหมู่บ้านอีสานได้อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ โดยธรรมชาติของสินค้าเกษตรที่ความต้องการบริโภคหรือที่เรียกว่าอุปสงค์มีจำกัดในขณะที่ผลผลิตมีปริมาณไม่แน่นอน จึงส่งผลกระทบต่ราคารา ทำให้ราคาผันผวนไม่แน่นอน แนวโน้มจึงมีลักษณะที่ต้นทุนสูงขึ้นเรื่อยๆ แต่ราคาไม่แน่นอนและมีแนวโน้มต่ำลง ดังนั้นถ้าคิดในด้านการประมาณกำไรขาดทุนปัจจุบันนี้แทบไม่มีกำไร บางทีอาจขาดทุน คิดโดยเฉลี่ยถ้าราคาข้าวต่ำกว่าเกี่ยวละ 4,500 บาท สำหรับข้าวหอมมะลิซึ่งคิดว่าเกษตรกรส่วนใหญ่น่าจะขาดทุน (นายสง่า สายบุตร, 2545 สัมภาษณ์) เมื่อต้องลงทุนในการผลิตสูงแต่รายได้ต่ำประกอบกับรายจ่ายเพื่อการดำรงชีพต่าง ๆ สูงขึ้นด้วยจึงจำเป็นต้องหาทางลดรายจ่ายได้ส่วนขาดจากการทำงานรับจ้างและการก่อหนี้เพื่อความอยู่รอด

4.5.2 หนี้สินพอกพูน

ความเปลี่ยนแปลงด้านต่างๆ ไม่ว่าสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติที่ลดความอุดมสมบูรณ์ลง วิธีการผลิตที่เปลี่ยนแปลงไป ความเจริญทางด้านคมนาคมและโครงสร้างพื้นฐานต่างๆ ตลอดจนพฤติกรรมบริโภคที่ลอกเลียนแบบสังคมเมือง ส่งผลทำให้รายจ่ายของครัวเรือนเพิ่มสูงขึ้นจากอดีตเป็นอันมาก ผู้รู้ ผู้เฒ่าผู้แก่ในพื้นที่อีสานได้จำนวนมากให้ข้อมูลตรงกัน โดยเฉพาะทำให้สัมภาษณ์ของคุณลุงเซียงไทยดี ผู้นำกลุ่มฟื้นฟูการเกษตรตำบลยาง อำเภอสหัสขันธ์ จังหวัดสุรินทร์ กล่าวว่า “เมื่อประมาณ 20 ปี ก่อนนั้นมีน้อยนักที่ชาวบ้านจะมีหนี้สิน ทำพอมีพอกกิน ทำเท่าไรก็ใช้เท่านั้น ทุกครัวเรือนไม่ต้องซื้อข้าวกิน อาหารก็มีอยู่ตามธรรมชาติ ข้าวก็ราคาดี ไม่ต้องลงทุนมากเช่นในปัจจุบัน ทุกวันนี้มันเปลี่ยนไป ทุกอย่างต้องซื้อหมด ความเจริญคู่กับวัตถุยิ่งเจริญมากยิ่งขึ้น หนี้สินก็เพิ่มเป็นเงาตามตัว”

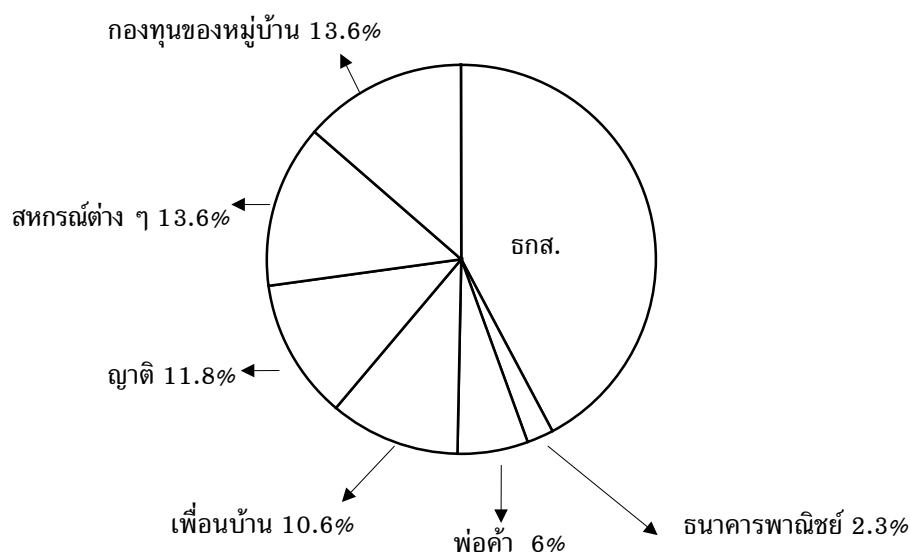
การศึกษาวิจัยเรื่องนี้ได้ทำการสุ่มสำรวจครัวเรือนในพื้นที่อีสานใต้โดยจำแนกเป็นครัวเรือนที่ตั้งอยู่ในหมู่บ้านที่มีระดับการพัฒนาสูงและครัวเรือนที่ตั้งอยู่ในหมู่บ้านที่มีระดับการพัฒนาทั่วไป* รวมจำนวนครัวเรือนที่ศึกษาทั้งสิ้น 235 ครัวเรือน ในจำนวนนี้มีจำนวนครัวเรือนถึง 180 ครัวเรือน หรือคิดเป็นร้อยละ 76.60 ที่มีหนี้สินนั่นคือมีเพียงร้อยละ 23.40 เท่านั้นที่ไม่เป็นหนี้โดยครัวเรือนในหมู่บ้านที่มีระดับการพัฒนาสูงหรือเรียกว่าหมู่บ้านที่มีเศรษฐกิจดีมีครัวเรือนที่มีหนี้สินถึงร้อยละ 72.44 ส่วนครัวเรือนในหมู่บ้านทั่วไปหรือที่เรียกว่าหมู่บ้านทั่วไปซึ่งเป็นหมู่บ้านส่วนใหญ่ในหมู่บ้านมีครัวเรือนที่มีหนี้สินคิดเป็นร้อยละ 81.48 ดังแสดงในตารางที่ 4.25

* หมายเหตุ การจำแนกระดับการพัฒนาของหมู่บ้านยึดตามเกณฑ์ของกรมการพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย

ตารางที่ 4.25 จำนวนและร้อยละของหนี้สินของครัวเรือน

รายการ	ในหมู่บ้านที่มีระดับการพัฒนาสูง	ในหมู่บ้านทั่วไป	รวม (ร้อยละ)
มีหนี้สิน	92	88	180 (76.59)
ไม่มีหนี้สิน	35	20	56 (23.41)
รวม	127	108	235 (100)

ส่วนสาเหตุที่ก่อให้เกิดหนี้ที่สำคัญคือ หนี้จากการผลิต หนี้จากการบริโภค หนี้จากการศึกษาของบุตร และหนี้จากการรักษาพยาบาลตามลำดับ โดยในจำนวนครัวเรือนที่เป็นหนี้นั้นมีแหล่งหนี้ใหญ่ คือ ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธกส.) คิดเป็นร้อยละ 42.1 รองลงมาเป็นกองทุนต่างๆ ของหมู่บ้านและสหกรณ์ต่างๆ ในสัดส่วนเท่ากันคิดเป็นร้อยละ 13.6 และแหล่งอื่นๆ ได้แก่ ญาติ เพื่อนบ้าน พ่อค้าและธนาคารพาณิชย์ ตามลำดับ ดังแสดงในแผนภาพที่ 4.1

แผนภาพที่ 4.1 แหล่งหนี้ของครัวเรือนในพื้นที่อีสานใต้

เมื่อภาระหนี้สินเป็นดัชนีสะท้อนความพอเพียงในด้านรายได้ของครัวเรือนที่สำคัญอันหนึ่ง เมื่อครัวเรือนส่วนใหญ่มีภาระหนี้สินจึงเป็นเครื่องสะท้อนให้เห็นว่าครัวเรือนส่วนใหญ่ยังอยู่ในสภาพที่ห่างไกลจากสภาพความพอเพียงทางเศรษฐกิจ จริงอยู่แม้มีเหตุผลที่ว่า การก่อหนี้อาจเป็นการลงทุนในระยะยาวแล้วจะก่อให้เกิดรายได้และผลตอบแทนในภายหลัง ส่วนหนึ่งอาจเป็นเหตุผลที่ถูก แต่ครัวเรือนส่วนใหญ่ที่ศึกษาไม่ได้มีสภาพเช่นนั้น ข้อเท็จจริงคือหนี้สินจากการลงทุน

เพื่อการผลิตที่เกิดขึ้นเป็นการลงทุนที่ล้มเหลวอันเนื่องจากการขาดทุนบ้าง ธรรมชาติบ้าง จึงเปรียบเทียบกับเกิดการเกิดเป็นหนี้ที่ไม่ก่อให้เกิดรายได้ (Non-performing loan = NPL) ในสถาบันการเงินที่เกิดขึ้นในช่วงวิกฤตเศรษฐกิจของประเทศไทยและเป็นปัญหาใหญ่ของประเทศในปัจจุบัน นอกเหนือจากหนี้ที่เกิดจากการผลิตแล้วยังมีหนี้รายการใหญ่ๆ ที่เกิดจากการบริโภคและการเลี้ยงดูบุตรโดยเฉพาะด้านการลงทุนให้การศึกษาแก่บุตรอีกด้วย ถ้าจะกล่าวโดยสรุปวงจรหนี้สินในวิถีชุมชนอีสานได้จะเกิดจากสาเหตุสำคัญ 8 ประการคือ

1) ราคาผลผลิตตกต่ำ โดยเฉพาะผลผลิตจากพืชหลักที่ปลูกในพื้นที่อีสานได้ เช่น ข้าว ปอ มันสำปะหลัง หอม กระเทียม ข้าวโพด หรืออย่างดีราคาก็แค่ทรงตัวแต่ส่วนใหญ่มีแนวโน้มราคาตกต่ำลง โดยเฉพาะในช่วงนับตั้งแต่แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 5 เป็นต้นมา

2) ราคาปัจจัยทางผลิตสูงขึ้นไม่ว่าจะเป็น ปุ๋ย น้ำมัน ค่าแรง สารเคมี ยาฆ่าแมลง ราคาเครื่องมือและเครื่องจักรกลทางการเกษตรต่างๆ ตลอดจนราคาอาหารสัตว์และปัจจัยการผลิตอื่นๆ

3) การกู้ยืมโดยขาดเป้าหมายและนำเงินไปใช้ผิดวัตถุประสงค์ ซึ่งแหล่งหนี้ใหญ่ คือ ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตรดังกล่าวแล้ว นอกจากนั้นยังมีครัวเรือนกลุ่มใหญ่ก่อหนี้คู่กับหนี้ในระบบ โดยหนี้ทั้งสองแหล่งจะมีความสัมพันธ์กัน ทั้งนี้ก็เพื่อรักษาสถิธิในการกู้ยืมให้พอกพูนขึ้นเรื่อยๆ

4) ค่าใช้จ่ายในการครองชีพสูงขึ้นเรื่อยๆ ไม่ว่าจะเป็นค่าอาหาร เสื้อผ้า เครื่องใช้ในครัวเรือนต่าง ๆ ค่าสาธารณูปโภค ค่าเล่าเรียนบุตร ค่าเดินทาง ค่ารักษาพยาบาล รวมถึงค่าภาษีทางสังคมที่จำเป็นต้องรักษาน้ำตาของตนเองโดยเปรียบเทียบในชุมชน

5) ค่าใช้จ่ายฟุ่มเฟือยสูงขึ้น เช่น ค่าสุรา ค่าบุหรี่ และรวมถึงการพนันที่นับเป็นรายการรายจ่ายสำคัญในปัจจุบัน

6) การขาดความรู้และขาดการพัฒนาตนเอง โดยเฉพาะความรู้ในการที่จะนำมาพัฒนาการผลิต การแปรรูป การตลาด การปรับเปลี่ยนการผลิตหรืออาชีพที่เหมาะสม รวมทั้งไม่รู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลงของโลกและสังคม มีผู้รู้ และผู้เฒ่าผู้แก่หลายท่านในพื้นที่อีสานได้ กล่าวว่า ครัวเรือนในหมู่บ้านที่มีหนี้สินรุงรังจริงๆ แล้ว เขาอาจไม่ได้เงิน แต่ที่สำคัญคือเขาจน กำลังใจและจนกำลังปัญญาในการที่จะใช้เงินให้งอกเงยขึ้นมามากกว่า

7) การลดลงของทุนทางธรรมชาติ อันเนื่องจากคุณภาพของดินและน้ำ ป่าไม้เสื่อมคุณภาพ และลดปริมาณลง มีผลทำให้เกษตรกรต้องเพิ่มทุนในการผลิตมากขึ้น ต้นทุนจึงสูงขึ้นเป็นเงาตามตัว

8) ภัยธรรมชาติ เป็นสิ่งที่เกษตรกรต้องเสี่ยงอยู่เสมอๆ ในทุกฤดูกาลผลิต ไม่ว่าจะเป็นภัยจากน้ำท่วม ฝนแล้ง การระบาดของโรคและแมลงต่างๆ ถ้าเกษตรกรไม่เตรียมตัวรับมือหรือรับมือไม่ไหวก็ย่อมเสี่ยงต่อการขาดทุนและสูญเสียทุนในการผลิตซึ่งก็จะส่งผลต่อเนื่องไปยังฤดูกาลผลิตต่อไป

แนวทางแก้ไขปัญหาค่าของราคาพืชผลการเกษตรมีหลายแนวทางคือ แนวทางที่หนึ่ง
 ทั้งเน้นการจัดการทางด้านปริมาณผลผลิตที่ออกสู่ตลาดหรือที่เรียกว่าการจัดการทางด้านอุปทาน
 แนวทางที่สอง การแทรกแซงตลาดซึ่งก็เป็นนโยบายการแก้ปัญหาที่ประเทศไทยใช้มานานโดยวิธี
 การประกันราคา และแนวทางที่สาม การจัดการทางด้านต้นทุนการผลิต แนวทางที่หนึ่งและสามที่
 กล่าวถึงนี้รัฐบาลยังไม่เคยนำมาใช้อย่างจริงจังซึ่งอาจเป็นเพราะความยุ่งยากในการดำเนินการและ
 อาจให้ผลในระยะยาวแต่อย่างไรก็ตามการนำนโยบายในเชิงนี้มาใช้ก็จำเป็นต้องได้รับความ
 ร่วมมือจากหลายฝ่ายทั้งจากภาครัฐ นักวิชาการ ชุมชนและตัวเกษตรกร ซึ่งรายละเอียดจะกล่าวถึง
 ในบทต่อไป

4.5.3 ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมถูกทำลาย

เมื่อกล่าวถึงสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติของชุมชนหมู่บ้านอีสานได้ในอดีตไม่ว่าจะเป็น
 ทรัพยากรธรรมชาติหลักคือ ดิน น้ำและป่าไม้ ต่างก็มีความอุดมสมบูรณ์มาก ความอุดมสมบูรณ์
 ของทรัพยากรหลักเหล่านี้ส่งผลไปยังทรัพยากรธรรมชาติอื่นๆให้มีความอุดมสมบูรณ์ตามไปด้วย
 เช่น แหล่งอาหารต่างๆ ไม่ว่าจะเป็น กุ้ง หอย ปู ปลา สัตว์ป่านานาชนิด ผัก ผลไม้ ซึ่งสิ่งต่างๆ
 เหล่านี้เป็นเสมือนทุนที่เกิดโดยธรรมชาติที่มนุษย์ไม่ต้องลงทุนโดยใช้เงินซื้อหามา นอกจากนั้น
 ความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติยังส่งผลให้อุณหภูมิและความชื้นของอากาศมีความเหมาะสมต่อ
 การเจริญพันธุ์ของพืชพันธุ์และสิ่งมีชีวิตตลอดถึงความน่าอยู่ของชุมชนแถบนี้

ครั้นต่อมาเมื่อประชากรเพิ่มจำนวนมากขึ้น ประกอบกับการคมนาคมขนส่ง ความเจริญทาง
 เทคโนโลยีและสื่อสารเจริญก้าวหน้ามากขึ้น จึงเกิดการรุกเข้าไปอย่างขนานใหญ่ของระบบทุน
 นิยม นั่นคือความนิยมทุน หรือความนิยมและแสวงหาเงินส่วนหนึ่ง และอีกส่วนหนึ่งเป็นเรื่องของ
 ความจำเป็นที่ต้องแสวงหาที่ทำกินอันเป็นผลจากการเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วของประชากร หลายเหตุ
 ผลดังกล่าวมานำไปสู่การทำลายพื้นที่ป่าอย่างขนานใหญ่ การประกอบอาชีพแต่เดิมเป็นการทำ
 เพื่อพออยู่พอกิน ชีวิตไม่ต้องกระสือกระสันดินร่นก็ต้องกระสือกระสันดินร่นดังนั้นเพราะเหตุ
 ครอบครัวย้ายต้องบริโภคมากขึ้นและอีกสาเหตุก็คือ ต้องลงทุนมากขึ้นเพราะทุนของธรรมชาติ
 ลดความอุดมสมบูรณ์ลง เมื่อมีการนำพืชเศรษฐกิจที่สำคัญเข้ามาปลูกในพื้นที่ภาคอีสาน เช่น
 ปอ และมันสำปะหลัง ซึ่งทำให้ต้องขยายพื้นที่เพาะปลูกอย่างมาก กล่าวได้ว่าในช่วงของการใช้
 แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 1-5 ช่วง พ.ศ. 2504 - 2525 (ในช่วงเวลาที่พื้นที่
 ป่าไม้บริเวณอีสานได้ถูกทำลายอย่างขนานใหญ่ ส่งผลต่อระบบนิเวศวิทยาของชุมชน ขาดความ
 สมดุลของธรรมชาติ อาหารและพืชสมุนไพรต่างๆ ตลอดจนสัตว์ป่าลดจำนวนลง และที่สำคัญ
 ส่งผลกระทบต่อแหล่งน้ำธรรมชาติของชุมชนอันเป็นแหล่งน้ำเพื่อการอุปโภค บริโภค และ
 แหล่งอาหารอีกด้วย

จากการศึกษาข้อมูลพื้นที่ป่าไม้ในภาคอีสานในช่วงประมาณปี พ.ศ.2504 พบว่า พื้นที่ ป่าไม้ในภาคอีสานมีอยู่ถึงร้อยละ 60 ของพื้นที่ แต่เมื่อศึกษาข้อมูลพื้นที่ป่าในอีกประมาณ 24 ปี ต่อมาคือในปีเริ่มแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่ 5 พบว่าพื้นที่ป่าลดลงเหลือเพียงร้อยละ 46 ของพื้นที่ ในขณะที่พื้นที่ป่าไม้รวมของทั้งประเทศอยู่ที่ร้อยละ 83 ของพื้นที่

เมื่อพิจารณาเฉพาะพื้นที่ป่าไม้ของ 4 จังหวัดในอีสานได้คือ เฉพาะจังหวัดอุบลราชธานี ศรีสะเกษ สุรินทร์ และบุรีรัมย์ พบว่า พื้นที่ป่าไม้นับจาก พ.ศ. 2504 -2541 ลดลงอย่างรวดเร็ว ดังแสดงในตารางที่ 4.26

ตารางที่ 4.26 แสดงข้อมูลการสูญเสียพื้นที่ป่าในบริเวณอีสานใต้ในช่วงปี พ.ศ. 2504-2541

จังหวัด	พื้นที่รวม ⁽¹⁾ (ตารางกิโลเมตร)	ร้อยละของพื้นที่ป่าที่เหลือในปี พ.ศ. ⁽²⁾			
		2504	2521	2528	2541
อุบลราชธานี	18,906.09	31.64	24.62	20.84	15.73
ศรีสะเกษ	8,839.98	31.84	13.43	9.81	7.98
สุรินทร์	8,124.06	35.63	5.43	4.46	3.33
บุรีรัมย์	10,321.89	32.48	7.47	5.89	4.12
รวม	46,192.02	(32.90)	(12.74)	(10.25)	(7.79)

ที่มา : (1) กรมแผนที่ทหาร กระทรวงกลาโหม

(2) กรมป่าไม้ (จากภาพถ่ายดาวเทียม)

เมื่อพิจารณาจากข้อมูลข้างต้นจะพบว่าในช่วงของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 1-4 พื้นที่ป่าไม้ถูกทำลายในอัตราส่วนที่สูงที่สุด โดยพื้นที่ป่าลดลงเหลือเพียงประมาณ 1 ใน 3 ของป่าที่มีอยู่เดิมในช่วงต้นของการประกาศใช้แผนพัฒนาฯ แต่อย่างไรก็ตามเมื่อก้าวเข้าสู่แผนพัฒนาฉบับที่ 5 ทิศทางของนโยบายและการดำเนินการตามนโยบายและแผนพัฒนาประเทศก็หันไปให้ความสนใจกับการทำลายทรัพยากรธรรมชาติและสภาพแวดล้อมโดยเฉพาะการทำลายพื้นที่ป่าไม้ มีผลทำให้การสูญเสียพื้นที่ป่าไม้ในช่วงหลังๆ มีอัตราการสูญเสียลดลงเรื่อยๆ และเมื่อพิจารณาข้อมูลข้างต้นยังพบว่าจังหวัดที่สูญเสียพื้นที่ป่าไม้มากที่สุดคือสุรินทร์ รองลงมาคือบุรีรัมย์และศรีสะเกษตามลำดับ และทั้งสามจังหวัดดังกล่าวนี้ก็จัดอยู่ในกลุ่มจังหวัดที่ยากจนมากที่สุดเช่นเดียวกัน

การลดลงของพื้นที่ป่าไม้ส่งผลกระทบโดยตรงต่อระบบนิเวศน์ มีผลตรงต่อคุณภาพของดิน น้ำและความชุ่มชื้นของอากาศ ซึ่งปัจจัยต่างๆ เหล่านี้จะส่งผลโดยตรงต่อการเกษตรกรรมในพื้นที่อีสานใต้ การลดลงของความอุดมสมบูรณ์ทางธรรมชาติ จึงนำไปสู่การเพิ่มการใช้ปุ๋ยและสารเคมีบำรุงดินต่างๆ มีผลทำให้ต้นทุนในการทำเกษตรกรรมสูงขึ้น ปีใดที่ราคาผลผลิตตกต่ำหรือเกิดโรคระบาดหรือภัยธรรมชาติปีนั้นเกษตรกรก็เสี่ยงต่อการขาดทุนและนำไปสู่การเป็นหนี้สินในที่สุด

4.5.5 ความเป็นชุมชนลดลง

ความมีเสถียรภาพและความมั่นคงของชุมชนถูกกำหนดโดยหลายปัจจัย ทั้งปัจจัยทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง วัฒนธรรม ความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ตลอดจนถึงระบบภูมิคุ้มกันของชุมชนต่อกระแสของการเปลี่ยนแปลงต่างๆ ที่เกิดจากภายนอกชุมชน

เมื่อก้าวถึงความเป็นชุมชนในแง่ของความมีเสถียรภาพและความมั่นคงของชุมชนแล้วหมู่บ้านอีสานใต้ก็คงเหมือนกับชุมชนส่วนใหญ่ในประเทศไทย ที่ตกอยู่ภายใต้กระแสการเปลี่ยนแปลงของโลก ที่มีความเป็นชุมชนลดลงโดยทั่วไปแล้วมีเครื่องชี้วัดความเป็นชุมชนอยู่ 5 ประการคือ

- ประการที่หนึ่ง สมาชิกชุมชนต้องมีการติดต่อสื่อสารกันภายใต้บรรยากาศแห่งมิตรไมตรี
- ประการที่สอง สมาชิกชุมชนต้องมีความรู้สึกว่าเป็นปัญหาชุมชนเป็นปัญหาร่วมกัน
- ประการที่สาม สมาชิกชุมชนต้องมีการช่วยเหลือเกื้อกูลกันทั้งในทางเศรษฐกิจและสังคม
- ประการที่สี่ ชุมชนต้องมีอาณาเขต และมีนโยบายส่วนรวมของชุมชนร่วมกัน โดยสมาชิกชุมชนมีความรู้สึกเป็นเจ้าของร่วมกัน
- ประการที่ห้า การมีวัฒนธรรมและความเชื่อที่ส่งเสริมความสงบสันติของชุมชน

กล่าวเฉพาะในส่วนของการเปลี่ยนแปลงวิถีของครอบครัวและชุมชนในหมู่บ้านอีสานใต้แล้ว เมื่อพิจารณาจากเครื่องชี้วัดทั้ง 5 ประการข้างต้นแล้วอาจสรุปในภาพรวมได้ว่า ความเป็นชุมชนลดลง

4.5.5 ความเสี่ยงทางเศรษฐกิจของครัวเรือนและชุมชน

เมื่อพิจารณาความเสี่ยงหลักทั้งทางเศรษฐกิจและสังคมของครัวเรือนและชุมชนในหมู่บ้านอีสานใต้แล้ว แม้ความเสี่ยงทางสังคมจะดีขึ้น นั่นคือชุมชนได้รับการคุ้มครองทางสังคม (Social Protection) ดีขึ้นจากอดีต เป็นการจัดระบบหรือมาตรการในรูปแบบต่างๆ เพื่อคุ้มครองสิทธิขั้นพื้นฐานของประชาชนทุกคนตามที่รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยบัญญัติไว้ไม่ว่าจะ

เป็นบริการสังคม การประกันสังคม การช่วยเหลือทางสังคม การคุ้มครองอย่างเป็นทางการและไม่เป็นทางการ ซึ่งครอบคลุมถึงการจัดโครงการข่ายการคุ้มครองทางสังคม (Social Safety nets) สำหรับผู้ด้อยโอกาสและคนยากจนในชุมชน ถึงแม้จะมีปัญหาในด้านการกระจายบริการและความทั่วถึงของบริการอยู่บ้างแต่ระบบความคุ้มครองทางสังคมก็ได้พัฒนาจากอดีตมากและมีแนวโน้มพัฒนาการที่ดี ซึ่งสิ่งเหล่านี้ก็เป็นเครื่องชี้ที่เด่นชัดอันหนึ่งต่อบทบาทของรัฐที่มีต่อชุมชนชนบท

กล่าวในด้านความเสี่ยงภัยทางเศรษฐกิจของครัวเรือนและชุมชนหมู่บ้านอีสานได้แล้ว มีปัจจัยกำหนดอยู่จำนวนมาก และความเสี่ยงภัยทางเศรษฐกิจก็มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงในลักษณะเป็นเหตุเป็นผลต่อกันระหว่างครัวเรือนและชุมชน

ถ้าจะกล่าวถึงความเสี่ยงภัยทางเศรษฐกิจในระดับครัวเรือนแล้ว อาจพิจารณาตั้งแต่อาชีพและความสามารถในการปรับเปลี่ยนด้านอาชีพ การออม หนี้สิน ความตกต่ำของราคาผลผลิต ความผันผวนของเศรษฐกิจในระดับมหภาค ปัจจัยทางธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมอื่นที่มีผลต่อต้นทุน กระบวนการผลิตและต้นทุนการผลิตของครัวเรือนในชุมชนชนบท

จากผลการศึกษาอาชีพของครัวเรือนในชุมชนหมู่บ้านอีสานได้พบว่า ครัวเรือนส่วนใหญ่ร้อยละ 88.5 มีอาชีพหลักทางการเกษตร รองลงไปได้แก่อาชีพรับจ้างทั่วไป และลูกจ้างเอกชน คิดเป็นร้อยละ 3.83 และ 3.40 ตามลำดับ ดังกล่าวมาแล้วในตารางที่ 4.4

เมื่อพิจารณาจากข้อมูลผลการศึกษาด้านอาชีพหลัก¹ ของครัวเรือนในชุมชนหมู่บ้านอีสานได้ข้างต้นจึงเห็นได้ว่าอาชีพที่ครัวเรือนส่วนใหญ่ทำนั้นต้องพึ่งพาธรรมชาติดังได้กล่าวแล้วว่าพื้นที่เกษตรที่อยู่ในเขตชลประทานเพียงร้อยละ 9 เท่านั้น ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่าการเกษตรส่วนใหญ่ยังต้องพึ่งพาธรรมชาติซึ่งย่อมต้องเผชิญกับความเสี่ยงและความไม่แน่นอนอยู่เสมอ

นอกจากนี้การศึกษานี้ยังพบว่าจากครัวเรือนที่ศึกษาทั้งหมด 235 ครัวเรือน ที่กระจายอยู่ในบริเวณอีสานใต้ก็มีครัวเรือนที่มีรายได้เพียงพอจำนวนเพียง 55 ครัวเรือนหรือคิดเป็นร้อยละ 23.40 ของครัวเรือนทั้งหมด

¹ หมายเหตุ อาชีพหลักของของครัวเรือนวิเคราะห์จากเวลาส่วนใหญ่ที่แรงงานหลักของครัวเรือนที่มีอายุตั้งแต่ 15 ปีขึ้นไปทำในรอบปีการผลิต

ตารางที่ 4.27 จำนวนและร้อยละของครัวเรือนที่มีอาชีพเดียวและหลายอาชีพ

รายการ	จำนวนครัวเรือน	ร้อยละ
ครัวเรือนที่มีอาชีพเดียว	17	30.90
ครัวเรือนที่มีอาชีพหลักและอาชีพเสริม	38	69.10
รวม	55	100

ครัวเรือนที่มีรายได้เพียงพอจำแนกตามส่วนผสมของอาชีพแล้วจะพบว่าครัวเรือนที่มีรายได้เพียงพอนั้นจะเป็นครัวเรือนที่มีทั้งอาชีพหลักและอาชีพเสริมเป็นส่วนใหญ่คิดเป็นร้อยละ 69.10 ส่วนครัวเรือนที่มีรายได้พอเพียงแต่มีเพียงอาชีพเดียวมีร้อยละ 30.90 เท่านั้น (ตารางที่ 4.27)

ข้อมูลที่พบจากการศึกษานับสนับสนุนแนวคิดที่ว่ากระจายการผลิต (diversification of production) มีส่วนสำคัญที่ทำให้เกิดความพอเพียงในรายได้ของครัวเรือน อย่างไรก็ตามจากการศึกษาพบว่ากลุ่มที่มีอาชีพหลักอาชีพเดียวแต่มีรายได้พอเพียงนั้นส่วนใหญ่เป็นกลุ่มที่มีที่ดินที่อยู่ในทำเลที่ดี ดินมีความอุดมสมบูรณ์ และสามารถใช้ประโยชน์จากแหล่งน้ำชลประทานได้นอกเหนือจากการพึ่งพาธรรมชาติ รวมถึงครัวเรือนที่มีรายได้เพียงพอเหล่านี้มีการใช้ที่ดินอย่างเข้มข้นอีกด้วย

การแสวงหาอาชีพเสริมหรืออาชีพรองเพื่อเพิ่มรายได้ให้เกิดความพอเพียงให้แก่ครัวเรือนนั้นมีปัจจัยที่กำหนดหลายประการ ทั้งทักษะและระดับการศึกษาของสมาชิกครัวเรือนโดยเฉพาะหัวหน้าครัวเรือน สภาพพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ของชุมชน คุณภาพของโครงสร้างพื้นฐาน ความเข้มแข็งของการรวมกลุ่มในชุมชน ตลอดจนภาวะทางเศรษฐกิจทั้งในระดับท้องถิ่นและระดับประเทศ

เมื่อศึกษาในด้านการออม การออมของครัวเรือนเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นถึงส่วนเกินที่เกิดขึ้นจากการผลิตหรือการรับจ้างภายหลังหักต้นทุนออกไปแล้ว เป็นสิ่งที่แสดงถึงความมั่นคงและการพึ่งตนเองได้ของครัวเรือนจากการศึกษาจำนวนครัวเรือนที่มีเงินออม จำแนกตามจำนวนเงินออมของครัวเรือนพบว่า ครัวเรือนที่มีการออมมีสัดส่วนที่ต่ำ คิดเป็นเพียงร้อยละ 32.77 แต่ก็เป็นการออมในระดับต่ำ เช่น มีเงินออมในระดับไม่เกิน 5,000 มีร้อยละ 17.87 มีเงินออมในช่วง 5,000-10,000 บาท มีร้อยละ 5.11 ของครัวเรือนที่ทั้งหมดเป็นต้น (ตารางที่ 4.28)

การออมในระดับต่ำเป็นผลจากรายได้และรายจ่ายมีขนาดใกล้เคียงกัน ในอดีตรายการรายจ่ายที่เป็นค่าอาหารค่อนข้างต่ำ แต่เมื่อธรรมชาติลดความอุดมสมบูรณ์ลง ภาระรายจ่ายที่เป็นต้นทุนการผลิตและค่าอาหารจึงสูงขึ้นและส่งผลต่อการออมของครัวเรือน

ตารางที่ 4.28 จำนวนครัวเรือนที่มีเงินเก็บออมจำแนกตามระดับเงินออม

จำนวนเงินออม	จำนวนครัวเรือน	ร้อยละ
ไม่มีเงินออม	158	67.23
ไม่เกิน 5,000 บาท	42	17.87
5,001 – 10,000 บาท	12	5.11
10,001 – 15,000 บาท	8	3.40
15,001 – 20,000 บาท	5	2.13
มากกว่า 20,000 บาท	10	4.26
รวม	235	100.00

ส่วนทางด้านหนี้สินครัวเรือนส่วนใหญ่คิดเป็นร้อยละ 76.60 มีหนี้สินซึ่งสาเหตุหลักของหนี้สินมาจากการขาดทุนจากการผลิต ภาระในการศึกษาของบุตร กู้ยืมเพื่อรักษาพยาบาล และหนี้เพื่อการบริโภคตามลำดับ โดยแหล่งกู้ยืมใหญ่ที่สุดก็คือธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร กองทุนหมู่บ้านและสหกรณ์ต่างๆ ตามลำดับดังแสดงมาแล้ว

จากปัญหาใหญ่ทั้งข้อจำกัดทางด้านอาชีพ ข้อจำกัดทางการผลิตและต้นทุนการผลิต การออมอยู่ในระดับต่ำในขณะที่มีหนี้สินสูง ย่อมเป็นเครื่องชี้อย่างสำคัญว่าครัวเรือนในชุมชนหมู่บ้านอีสานได้ส่วนใหญ่ยังขาดความคุ้มกันตนเองในทางเศรษฐกิจหรือยังไม่อยู่ในฐานะที่จะพึ่งพาตนเองได้เป็นส่วนใหญ่

4.56 เป็นชุมชนที่ลอยตามกระแสของการเปลี่ยนแปลงในระบบเศรษฐกิจทุนนิยม

ชุมชนหมู่บ้านอีสานได้มีสภาพการเปลี่ยนแปลงเหมือนชุมชนหมู่บ้านอื่นๆ ในประเทศไทยที่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วในด้านต่าง ๆ โดยเฉพาะนับตั้งแต่ประเทศไทยเริ่มมีการใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 1 ในปี พ.ศ. 2504 เป็นต้นมา ชุมชนหมู่บ้านอีสานได้และชุมชนอื่นๆ ในประเทศไทยได้มีการเปลี่ยนแปลงในวิถีการผลิตและการดำเนินชีวิตไปจากเดิมอย่างมาก การเปลี่ยนแปลงทั้งสองส่วนเกิดควบคู่ไปกับการพัฒนาปัจจัย โครงสร้างพื้นฐานของรัฐบาล การรุกเข้าไปอย่างรวดเร็วของเทคโนโลยีและการสื่อสารต่าง ๆ การเปลี่ยนแปลงความคิดและพฤติกรรมของชนชั้นผู้นำทั้งในระดับชาติและระดับท้องถิ่นรวมตลอดถึงการเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมทางกายภาพต่างๆ ปัจจัยแวดล้อมหลายประการเหล่านี้ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในวิถีการผลิตและวิถีการดำเนินชีวิตของคนในชนบท

โดยข้อเท็จจริงแล้ว ชุมชนชนบทเป็นรากฐานที่สำคัญที่สุดของประเทศเพราะชุมชนชนบทเป็นแหล่งรวมของปัจจัยพื้นฐานอันเป็นที่มาของปัจจัยสี่ รวมทั้งชุมชนชนบทยังเป็นแหล่งรวมของประชากรส่วนใหญ่ของประเทศ ซึ่งทรัพยากรมนุษย์ถือว่าเป็นทรัพยากรที่มีค่ามากที่สุดของประเทศ

แม้ชุมชนส่วนใหญ่ของประเทศไทยมิใช่เฉพาะชุมชนในพื้นที่แถบอีสานใต้ไม่สามารถต้านทานกระแสการเปลี่ยนแปลงตามกระแสโลกาภิวัตน์ได้ แต่ก็พบเห็นครัวเรือนในชุมชนต่าง ๆ ไม่อาจพึ่งพาตนเองได้เป็นส่วนใหญ่ หนี้สินพอกพูนขึ้น ความสัมพันธ์และความอบอุ่นในครอบครัวและชุมชนลดลง ความอุดมสมบูรณ์ ของชุมชนลดลง วัฒนธรรมที่ดีงามเริ่มสูญหายไปเรื่อยๆ ความเป็นปัจเจกชนและบูชาเงินตราค่อยๆ เข้ามาแทนที่ ความช่วยเหลือเกื้อกูลกันของคนในชุมชนลดลงทรัพยากร ธรรมชาติและทรัพยากรมนุษย์ถูกดึงออกจากชุมชนมากขึ้น ชุมชนชนบทกลับกลายเป็นต้องพึ่งพาสังคมเมืองมากขึ้นเรื่อยๆ ซึ่งสิ่งต่างๆ ที่กล่าวมาข้างต้นนี้พบเห็นในชุมชนส่วนใหญ่ในพื้นที่อีสานใต้

ในส่วนวิถีการดำรงชีวิตของประชากรในพื้นที่อีสานใต้เปลี่ยนแปลงไปจากวิถีชีวิตแบบสังคมเกษตรกรรมที่เรียบง่ายและสงบร่มเย็นดังเช่นในอดีต ทั้งนี้เนื่องจากแรงกดดันในหลาย ๆ ด้านดังได้กล่าวมาแล้ว “ครอบครัว” ซึ่งถือว่าเป็นสถาบันที่เล็กที่สุดของชุมชนและสังคมเปรียบเสมือน “คน” คนที่มีชีวิตจิตใจ มีความรู้สึกร้อน หนาว และทะยานอยาก จึงจำเป็นต้องปรับตัวเพื่อให้ตนเองคงอยู่ตามสถานแวดล้อมและประสบการณ์ของแต่ละคนหรือแต่ละครอบครัว ชุมชนใดมีผู้ประสาน ผู้สนับสนุนหรือผู้ส่งเสริมที่ดี มีสิ่งยึดมั่นทางใจ ก็จะทำให้ชุมชนนั้นๆ เป็นชุมชนที่มีพลัง มีเอกลักษณ์ และมีความมุ่งมั่นที่จะเดินร่วมกันไปสู่ระดับการพัฒนาที่สูงขึ้น แต่จากข้อเท็จจริงในปัจจุบันชุมชน หมู่บ้านอีสานใต้ยังขาดแกนหลักที่จะนำไปสู่การพัฒนาอย่างยั่งยืน ครอบครัวส่วนใหญ่ยังต้องดิ้นรนเพื่อการอยู่รอดเฉพาะหน้า หารายได้ให้พออยู่รอดได้เฉพาะหน้าหมดหวังกับอาชีพเกษตรกรรม จึงต้องจัดสรรแรงงานในครัวเรือนไปแสวงหารายได้จากภาคนอกเกษตร ซึ่งสร้างรายได้ให้แน่นอนกว่า ส่วนแรงงานในฟาร์มของครัวเรือนก็จะเป็นพวกคนแก่ เด็ก หรือคนที่ยังไม่สามารถหาตำแหน่งงานในภาคนอกเกษตรได้ แต่การเคลื่อนย้ายแรงงานระหว่างเมืองกับชนบทก็รวดเร็วขึ้นเพราะความสะดวกในด้านการคมนาคมและการสื่อสาร จากการศึกษาพบว่า การเคลื่อนย้ายแรงงานจะมีสูงในพื้นที่ชนบทที่มีการคมนาคมสะดวกใกล้เมืองใหญ่แต่พื้นที่ขาดความอุดมสมบูรณ์ ซึ่งการเคลื่อนย้ายแรงงานจะมีมากที่สุดในจังหวัดนครราชสีมา รองลงไปได้แก่ บุรีรัมย์ สุรินทร์ ศรีสะเกษ และอุบลราชธานีตามลำดับ

มีตัวอย่างหลายหมู่บ้านที่แสดงให้เห็นคนแก่และเด็กอยู่เฝ้าบ้านในขณะที่วัยแรงงานคนหนุ่มสาวเข้ามารับจ้างขายแรงงานในเมืองใหญ่ โดยเฉพาะในกรุงเทพมหานครและปริมณฑล เช่น ครอบครัวของคุณยายบัว พันธุ์สวัสดิ์ บ้านเสมายใหญ่ อำเภอบัวใหญ่ จังหวัดนครราชสีมา

คุณยายเล่าให้คณะวิจัยฟังว่า ปัจจุบันเหลือพี่น้องอยู่ 3 คน คือ น้องสาวคนรอง ชื่อ คุณยายดอกจันทน์ อายุ 68 ปี และคุณยายสร้อย อายุ 63 ปี คุณยายบัว และคุณยายสร้อยน้องคนเล็กเป็นโสด ส่วนคุณยายดอกจันทน์น้องคนรองแต่งงานแต่สามีเสียชีวิตแล้วเมื่อหลายสิบปีก่อนทิ้งลูกไว้ให้เลี้ยง 5 คน โดยลูกสามคนแรกไปทำงานอยู่กรุงเทพฯ คนที่ 4 แต่งงานแยกครอบครัวออกไป ส่วนคนสุดท้ายร่างกายไม่สมบูรณ์เป็นผู้หญิงอายุประมาณ 25 ปี อยู่ดูแลคุณยายทั้งสาม พร้อมช่วยกันเลี้ยงหลานๆ ลูกของลูกชายและลูกสาวที่เข้าไปทำงานกรุงเทพฯ แล้วเอาลูกมาฝากเลี้ยง ครอบครัวนี้มีที่นาอยู่รวม 25 ไร่ การผลิตส่วนใหญ่อาศัยการจ้างผลิตไม่ค่อยได้เต็มเม็ดเต็มหน่วยเพราะฝนแล้งต้องพึ่งพาธรรมชาติตลอด บางปีแทบขาดทุนแรกๆ ก็พอประทังชีวิตจากการขายแรงงานของลูกหลานที่ส่งให้ แต่ระยะหลังไม่ได้รับเพราะพวกเขามีภาระด้านครอบครัวของพวกเขาเอง ครอบครัวนี้แสดงความสั่นไหวกับอาชีพเกษตร แสดงความสั่นไหวกับอนาคตหวังเพียงเพื่อให้มีอาหารพอประทังชีพไปวันๆ แต่ก็ยังคิดที่ครอบครัวนี้ยึดมั่นกับหลักธรรมคำสอนของพุทธศาสนาอย่างเหนียวแน่น เพราะหมู่บ้านนี้อดีตผู้นำทางศาสนา คือ เจ้าอาวาสวัดประจำหมู่บ้านเป็นพระนักปฏิบัติและนักสอนเป็นที่เลื่อมใสศรัทธาของชาวบ้านและพื้นที่ใกล้เคียงเป็นอย่างยิ่ง จึงเป็นสิ่งประเทืองใจให้ชาวบ้านส่วนใหญ่อยู่ในศีลธรรมอันดีตลอดมา รวมทั้งครอบครัวของคุณยายบัวที่กล่าวมาด้วย ซึ่งสภาพครอบครัวคล้ายครอบครัวคุณยายบัวพบเห็นทั่วไปในพื้นที่อีสานใต้

สินค้าหรือของใช้ในครัวเรือนที่ทำขึ้นใช้เองในครัวเรือน หรือใช้ภายในชุมชนมีให้เห็นน้อยมาก ยกเว้นแต่ชุมชนที่มีการรวมตัวในลักษณะที่เป็นองค์กรหรือเครือข่ายชุมชน เช่น รวมตัวเป็นกลุ่มแม่บ้าน กลุ่มสตรี จึงจะเกิดการผลิตสินค้าของชุมชนขึ้น และสินค้าเหล่านั้นก็จะไปแหล่งรายได้เสริมที่เวียนกลับมาสู่ครัวเรือนและชุมชน แต่การผลิตเช่นนี้จะพบเห็นได้ในเฉพาะชุมชนที่มีความเข้มแข็งเป็นส่วนใหญ่ ส่วนชุมชนที่ไม่มีองค์กรและเครือข่ายในชุมชนแต่ถ้าเป็นชุมชนหมู่บ้านที่มีอายุเก่าแก่และมีศิลปหัตถกรรมตกทอดมาจากบรรพบุรุษก็อาจจะพบเห็นการผลิตสินค้าของครัวเรือนในชุมชนขึ้นใช้เองอยู่บ้าง แต่ก็พบเห็นได้น้อยมาก และแรงงานที่ทำในส่วนนี้ก็จะมักจะเป็นคนแก่หรือผู้สูงอายุเป็นส่วนใหญ่ โดยกิจกรรมลักษณะเช่นนี้จะพบเห็นในช่วงนอกฤดูเพาะปลูก

บทที่ 5

ปัจจัยที่มีผลต่อการคงอยู่ของเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านอีสานใต้

กล่าวโดยทั่วไป ทิศทางการพัฒนาประเทศไทยในระยะหลายทศวรรษที่ผ่านมา เป็นการพัฒนาทุนนิยมแบบที่ถ่ายโอนทรัพยากรออกจากชุมชนหมู่บ้าน เพื่อเลี้ยงดูเมืองและเพื่อส่งออกต่างประเทศ ผลประโยชน์ ผลได้ส่วนใหญ่ของการพัฒนา ตกเป็นของคนเพียงกลุ่มเดียว เมืองกับชนบทแตกต่างกันอย่างมาก ชนชั้นนายทุนและข้าราชการแตกต่างมากจากชนชั้นชาวนา ความเจริญกระจุกตัว ขณะที่ทรัพยากรถูกทำลาย การพัฒนาประเทศไทยก่อให้เกิด “ภาพซ้อน” ภาครัฐกิจคือ ภาครัฐการค้าและอุตสาหกรรมหรือเศรษฐกิจนายทุน เป็นภาคที่เจริญร่ำรวย ซึ่งส่วนใหญ่ได้มาจากการเอารัดเอาเปรียบภาคเกษตรกรรม หรือจากการใช้แรงงานชาวบ้านราคาถูก แต่ภาครัฐกิจนี้เจ้าของส่วนใหญ่เป็นนายทุนต่างประเทศ เทคโนโลยีสำคัญเป็นของต่างชาติ ถูกควบคุมโดยต่างชาติ จนอาจกล่าวได้ว่าภาครัฐกิจไม่ใช่ส่วนที่แท้จริงของเศรษฐกิจไทย ส่วนอีกภาคหนึ่งเป็นภาคเศรษฐกิจชนบทภาคเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้าน เป็นภาคที่ยากจน แต่ภาคนี้เป็นส่วนแท้ของประเทศ เป็นของประชาชนไทย เป็นภาคที่ส่งวัตถุดิบ สินค้าเกษตรและแรงงาน ให้ภาครัฐการค้าและอุตสาหกรรม การพัฒนาในแนวทางทุนนิยมแบบที่พัฒนามานี้ไม่น่าจะเป็นแนวทางที่น่าพึงปรารถนาของประเทศ เพราะเป็นการพัฒนาแต่ส่วนเดียว คือ ส่วนหัว เอารัดเอาเปรียบและทิ้งส่วนอื่นของประเทศ คือละทิ้งส่วนชนบท อันประกอบด้วยประชาชนส่วนใหญ่ของประเทศ

การศึกษาปัจจัยที่มีผลต่อการคงอยู่ของเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านอีสานใต้ ผู้ศึกษาได้ประมวลปัญหาของชุมชนหมู่บ้าน แนวทางการพัฒนาที่ผ่านมา สภาวะแวดล้อมทางธรรมชาติ สภาวะทางเศรษฐกิจและสังคม ซึ่งสรุปโดยการสังเคราะห์ปัจจัยที่มีผลต่อการคงอยู่ของชุมชนหมู่บ้านอีสานใต้ได้ดังนี้

5.1 ปัจจัยด้านความเชื่อและวัฒนธรรม

เศรษฐกิจวัฒนธรรมเป็นเศรษฐกิจที่อยู่บนพื้นฐานความเข้มแข็งของตนเอง เรียกอีกชื่อว่า “เศรษฐกิจพื้นฐาน” หรือ “เศรษฐกิจแห่งการพึ่งตนเอง” “การพึ่งตนเองเป็นหลักสำคัญในทางพระพุทธศาสนา หมายถึง ความเข้มแข็ง ความยั่งยืน ความเป็นอิสระ การมีภูมิคุ้มกัน เศรษฐกิจชุมชนควรเป็นเศรษฐกิจแห่งการพึ่งตนเอง การพึ่งตนเองต้องคำนึงถึงพื้นฐานของ ตนเอง พื้นฐานของสังคมคือวัฒนธรรม วัฒนธรรมของประเทศใดก็เป็นจุดแข็งของประเทศนั้น วัฒนธรรมเกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจ เศรษฐกิจวัฒนธรรมจึงเป็นเศรษฐกิจที่อยู่บนพื้นฐานความมั่นคงของตนเอง เศรษฐกิจวัฒนธรรมไม่ใช่เศรษฐกิจที่คำนึงถึงเงิน โดดๆ.... แต่เป็นเศรษฐกิจที่สัมพันธ์อยู่กับ

ครอบครัวชุมชน วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อมพร้อมกันไปเป็นเศรษฐกิจที่ไม่ทอดทิ้งแยกส่วนออกจากกัน แต่เป็นเศรษฐกิจบูรณาการที่เชื่อมโยงชีวิตจิตใจ สังคมและสิ่งแวดล้อมเข้าด้วยกันได้อย่างได้คุณภาพ

เศรษฐกิจวัฒนธรรมเป็นแนวทางที่เหมาะสม เพราะให้ความสำคัญแก่การสร้าง ความเข้มแข็งให้ครอบครัว ชุมชนและท้องถิ่น นั่นคือให้ความสำคัญแก่สถาบันที่เป็นรากฐานของสังคม ซึ่งจะทำให้สังคมมีโครงสร้างที่มั่นคงและเข้มแข็ง สามารถพัฒนาต่อไปได้บนพื้นฐานที่มีเอกลักษณ์ได้อย่างเหมาะสม

เพื่อให้ประเทศได้พัฒนาไปในแนวทางเศรษฐกิจวัฒนธรรม การมุ่งส่งเสริมความเข้มแข็งของสถาบันชุมชนหมู่บ้านเป็นหัวใจของวิธีการและกลไกการพัฒนา รวมทั้งการสร้างเครือข่ายสถาบันชุมชน ขยายหน้าทีไปสู่การแปรรูปผลิตภัณฑ์เกษตรกรรม การค้าและกิจกรรมรากฐานของท้องถิ่น อาจอยู่ในรูปสหกรณ์ โยงชุมชนหมู่บ้านและเครือข่ายเข้ากับโรงงานและกิจกรรมในเมือง เมื่อชุมชนและเครือข่ายเข้มแข็งขึ้น ก็อาจทำให้ระบบทุนนิยมไทยยอมรับพื้นฐานวัฒนธรรมประกอบเป็นเศรษฐกิจของประเทศในลักษณะใหม่ คือที่มีวัฒนธรรมชุมชนร้อยรัดทั้งระบบ เศรษฐกิจชุมชนและระบบเศรษฐกิจทุนนิยมเข้าไว้ด้วยกัน

การมุ่งส่งเสริมความเข้มแข็งของสถาบันชุมชนหมู่บ้าน คนจะกระทำโดยพยายามทำให้ชุมชนหมู่บ้านพึ่งตนเองให้ได้ระดับหนึ่ง หลายครอบครัว หลายหมู่บ้านได้ใช้วิธีผลิตเพื่อจุดหมายให้เลี้ยงตัวเองให้ได้ก่อน แล้วจึงค่อยคิดขายเป็นขั้นตอนต่อไป ข้อเสนอการเกษตรผสมผสาน คือ ทำกิจกรรมการเกษตรหลายอย่างพร้อมกันนั้น สอดคล้องกับแนวคิดของนักคิดสำนักองค์กร การผลิตของรัสเซียเมื่อต้นศตวรรษนี้ก็มีข้อเสนอเช่นเดียวกัน พวกเขาให้เหตุผลว่าหากชาวบ้านผลิตเพื่อเลี้ยงตัวเองเป็นเป้าหมายหลัก ก็อาจใช้แรงงานของตนเองของครอบครัวตนเองเข้มข้นขึ้นได้หากผลผลิตยังไม่พอบริโภค คือ ขยันขึ้นบนหลักการพึ่งตนเอง จนได้ผลผลิตพอกับการบริโภค แต่ถ้าผลิตเพื่อขายเป็นเป้าหมายหลักแบบเช่นในระบบทุน เมื่อใดที่ผลผลิตขายได้ต่ำกว่าทุนก็จะขาดทุน จะเร่งใช้แรงงานตัวเองอย่างไรก็ชดเชยไม่พอ เพราะเป็นการผลิตปริมาณมาก ข้อเสนอของสำนักองค์กรการผลิตนี้คือ ให้ชาวนาผลิตเพื่อเลี้ยงตัวเองเป็นเป้าหมายแรก และขายเป็นกิจกรรมเสริม รวมทั้งการไปหางานทำนอกการเกษตรก็เป็นกิจกรรมเสริมให้เกิดความพอเพียงอีกทางหนึ่ง ในกระบวนการผลิตให้เพียงพอนี้ การพยายามปรับปรุงเทคโนโลยีการผลิตเป็นแนวทางที่สำคัญด้วย เพราะชาวนาจะได้ไม่ต้องหักโหมใช้แรงงานตัวเองมากเกินไป มหาตมะคานธีก็มีข้อเสนอในลักษณะเดียวกัน คือ ให้ชุมชนหมู่บ้านสร้างความเพียงพอให้ได้เท่าที่จะทำได้ ภายใต้ทรัพยากรที่อยู่ใกล้ตัว คิดแลกเปลี่ยนกับหน่วยที่อยู่ใกล้ตัวก่อนเป็นลำดับลูกโซ่ไป เนื่องจากทรัพยากรมีอยู่จำกัด ความหมายก็คือครอบครัวสมาชิกทั้งหลายของชุมชนหมู่บ้าน ควรที่จะทำกิจกรรมทางเศรษฐกิจต่อกันเองก่อน ช่วยเหลือซึ่งกันและกันเองก่อน แลกเปลี่ยนกันเองก่อน

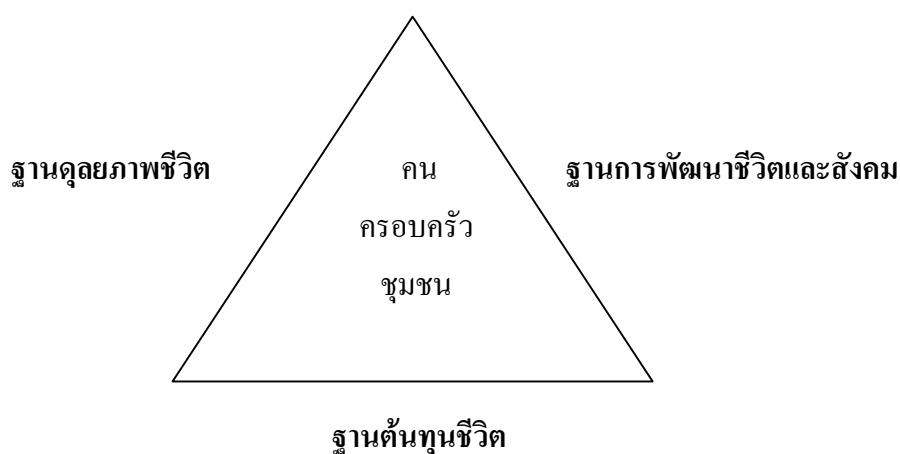
เมื่อชุมชนมีกิจกรรมภายในเข้มข้น ชุมชนก็จะเห็นรูปลักษณะที่เป็นจริงของตนเอง ในที่สุดก็จะนำไปสู่ความเข้มแข็ง คุณพิทยา ว่องกุล นักคิดแห่งองค์การพัฒนาเอกชน ได้เสนอให้ทุกหมู่บ้านจัดตั้งกองทุนหมู่บ้านเพื่อการผลิตและสวัสดิการ ซึ่งอาจสร้างขึ้นจากทุนเดิมที่ไม่ใช่เงินตราก็ได้ เช่น การสร้างจากวัฒนธรรม ความรู้งานฝีมือที่เป็นมรดกตกทอดกันมา เครื่องจักสาน ทอผ้า แกะสลัก ขายได้เก็บเป็นเงินสะสมไว้รวมกับการออมจากกลุ่มออมทรัพย์ดังที่ได้เกิดขึ้นและดำเนินงานได้ดีใน หลายแห่งในภาคใต้ก็ สร้างขึ้นมาสำเร็จได้ด้วยวัฒนธรรมความรักพวกพ้องและเครือข่าย ซึ่งกิจกรรมเพื่อรวบรวมทุนกันเองเช่นนี้ได้เกิดขึ้นและมีความเข้มแข็งในหลายชุมชนในหมู่บ้านอีสานได้ ในส่วนของนายแพทย์ ประเวศ วะสี ได้เสนอให้ชุมชนพิจารณา ร่วมกัน ทำกิจกรรมร่วมกันอื่น ๆ อีกเพื่อให้ เป็นทุนแห่งชุมชน เช่น ปลูกต้นไม้ยืนต้นและสมุนไพร รวมถึงกิจกรรมทางวัฒนธรรมโดยตรง เช่น สร้างพิพิธภัณฑ์หมู่บ้านและก่อตั้งกลุ่มเพื่อการเรียนรู้ศึกษาท้องถิ่น เป็นต้น

5.2 ความสามารถในการจัดการทรัพยากรในชุมชน

ทรัพยากรชุมชนในที่นี้หมายถึงทั้งทรัพยากรธรรมชาติ และทรัพยากรที่มนุษย์สร้างขึ้น ทรัพยากรธรรมชาติหลักของชุมชนคือ ที่ดินสาธารณะ แหล่งน้ำสาธารณะ ป่าชุมชน อากาศและ ทรัพยากรธรรมชาติอันประกอบเป็นความหลากหลายทางชีวภาพ ทั้งพืชและสัตว์ ซึ่งอาจเรียกว่า เป็น “ฐานต้นทุนชีวิตของชุมชนทางธรรมชาติ” ซึ่งฐานที่สำคัญยิ่งนี้จะเป็นตัวชี้วัดการกระจายของ อาชีพ ต้นทุนในการผลิตและต้นทุนในการครองชีพของคนในชุมชน หรือที่นักวิชาการบางท่าน เช่น ศาสตราจารย์ เสน่ห์ จามริก เรียกว่า “ฐานต้นทุนชีวิต” ส่วนทรัพยากรที่มนุษย์สร้างขึ้นก็ได้ แก่ทรัพย์สินสาธารณะต่าง ๆ ที่ชุมชนและรัฐร่วมกันสร้างขึ้น

จุดเริ่มต้นของการพัฒนาแบบพึ่งตนเองก็คือ การกระตุ้นส่งเสริมให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ ร่วมกัน เพื่อว่าสมาชิกชุมชนชาวบ้านจะได้เรียนรู้ถึงพื้นฐานศักยภาพของตนเอง ทั้งในด้านภูมิปัญญา และในด้านฐานทรัพยากรของตนเองโดยการเน้นกระบวนการทางสังคม ที่ต้องเน้นถึงกระบวนการทางสังคมก็ด้วยเหตุผลความเป็นจริงที่ว่า เป้าหมายการเสริมสร้างฐานทางเศรษฐกิจบนพื้นฐานของ สังคมวัฒนธรรม อันเป็นเงื่อนไขของชุมชนเข้มแข็งนั้น ไม่ใช่เป็นเพียงเรื่องของการออกแบบ โครงการอะไรที่เป็นภาพนิ่งตายตัว หากหมายถึงเป็นการจุดประกาย กระตุ้นให้เกิดกระบวนการ เรียนรู้เคลื่อนไหวในวงจรชีวิตและสังคมของชุมชน เริ่มกันจากฐานต้นทุนชีวิต ทั้งนามธรรมและ วัตรธรรมของตนเอง อันเป็นมรดกทางธรรมชาติและวัฒนธรรมและภูมิปัญญาที่ชุมชนชนบทไทย สืบทอดกันมาช้านาน หากแต่ถูกกลุ่มทุนในยุคพัฒนาเออาร์เคเอเปรียบไปในช่วง 4 ทศวรรษมานี้เอง ถึงกระนั้นยังพอที่จะฟื้นคืนมาเป็นฐานปัจจัยสี่ อันจำเป็นต่อการดำรงชีวิตและจิตสำนึกในคุณค่า ความเป็นมนุษย์ ดังที่ครูเกื้อ วงศ์บุญ แห่งจังหวัดสุรินทร์ พูดยังฟังอยู่เสมอว่า “คนอีสานนั้น เมื่อ

ห้องอิม ย่อมมีศักดิ์ศรี” ต่อไปจากกระบวนการเรียนรู้บูรณาพื้นฐานต้นทุนชีวิตพึ่งตนเอง ชุมชนท้องถิ่นยังจำเป็นต้องพัฒนาการเรียนรู้ให้ก้าวหน้ายิ่ง ๆ ขึ้นไปอีก เพื่อให้เกิดสมรรถนะขีดความสามารถในอันที่จะเผชิญกับพลังครอบงำและท้าทายทางเศรษฐกิจและสังคมวัฒนธรรมจากกระแสโลกาภิวัตน์กับชนชั้นน่านายหน้าที่มีงูแสวงหาแต่กำไร เพราะในที่สุดแล้ว ชุมชนชนบทยังต้องอยู่ในโลกโดยเล็งจากกระแสโลกาภิวัตน์ไม่ได้ ยิ่งไปกว่านั้นในโลกของความเป็นจริงกระแสโลกาภิวัตน์เอง ก็ยังมีหลายสิ่งหลายอย่างที่ควรค่าแก่การเรียนรู้เพื่อสร้างเสริมคุณภาพชีวิต ถ้าหากสามารถจัดการระงับยับยั้งค่านิยมและวัฒนธรรมด้านทำลายลงไปได้ ดังนั้นกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนในโลกของการพัฒนา จึงยังมีภารกิจที่จะต้องสรรค์สร้างสมรรถนะทางเศรษฐกิจและสังคมวัฒนธรรมของชุมชนขึ้นมาอีกอย่างน้อย 2 ด้านเท่าที่มองเห็นได้คือ จากฐานต้นทุนชีวิต ฐานคุณภาพชีวิตและฐานการพัฒนาชีวิตและสังคม ทั้ง 3 มิติ หรือฐานการเรียนรู้ที่ว่่านี้ประกอบเป็นเกณฑ์คุณค่าและกระบวนการเชื่อมโยงและสร้างสรรค์ทางสังคมและวัฒนธรรมอันหนึ่งอันเดียวกัน โดยมีทั้งคน สถาบันสังคม และชุมชนท้องถิ่นเป็นแกนกลาง ซึ่งจากประสบการณ์ของคณะทำงานโครงการ “เครือข่ายชุมชนเกษตรกรรมยั่งยืน” ในพื้นที่อีสานใต้ (2539-2541) พอจะแสดงออกเป็นแผนภาพได้ดังนี้

“ฐานต้นทุนชีวิตของชุมชนทางธรรมชาติ” ได้แก่ เรื่องของที่ดิน ป่า ไร่นา แหล่งน้ำ อากาศ และทรัพยากร ความหลากหลายทางชีวภาพ ทั้งพืชและสัตว์ ซึ่งธรรมชาติได้ประทานมาให้เพื่อการดำรงชีวิตของมวลมนุษย์และสัตว์โลกทั้งมวล มิใช่มีคุณค่าเป็นเพียงหน่วยวัตถุดิบหรือสินค้าที่มีราคาซื้อขายในท้องตลาด หรือจะจัดการอย่างไรก็ได้ตามใจชอบอย่างที่ประพาดปฏิบัติกันในวัฒนธรรมทุนอุตสาหกรรมนิยมของตะวันตก และที่กำลังระบาคเข้ามาสังคมไทยภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์ยังผลให้เกิดความสูญเสียฐานทรัพยากรอันล้ำค่าและสภาพแวดล้อมเสื่อมโทรมเงื่อนไขอันดับแรกของการเสริมสร้างขีดความสามารถของชุมชนชนบทในการพัฒนาพึ่งตนเองและ

ความเข้มแข็งของชุมชน ก็คือ จะต้องทุ่มเทเวลความพยายามในการบูรณะฟื้นฟูฐานต้นทุนชีวิตที่
ว่านี้ ในประการสำคัญ บรรดาผู้คนในชุมชนเองจะต้องมีการปลูกฝัง เรียนรู้ สร้างจิตสำนึกใน
คุณค่าของชีวิตเป็นการฟื้นฟูวัฒนธรรมประเพณีที่เคยให้ความเคารพยกย่องธรรมชาติในรูปแบบ
ต่าง ๆ ตามศรัทธาความเชื่อถือของชุมชนอันหลากหลาย

ในส่วนของทรัพยากรที่มนุษย์สร้างขึ้นอาจเป็นการลงทุนโดยชุมชนเอง โดยรัฐหรือชุมชน
ร่วมกับรัฐ ชุมชนจะต้องหาทางใช้ประโยชน์อย่างเต็มตามศักยภาพหรือใช้ประโยชน์จากทรัพยากร
เหล่านี้อย่างเต็มที่ จากสภาพความเป็นจริงทรัพยากรหลายอย่างในชุมชนในพื้นที่อีสานได้ถูก
ปล่อยปละละเลยไม่ได้ใช้ประโยชน์หรือใช้ประโยชน์อย่างไม่คุ้มค่า เช่น ศูนย์สาธิตการตลาด
ศาลาประชาคม ศูนย์การเรียนรู้ประจำชุมชน และอื่น ๆ อีกมาก

5.3 ผู้นำและความเข้มแข็งขององค์กรทางเศรษฐกิจและสังคม

จากโครงสร้างพื้นฐานด้านฐานทรัพยากร ฐานทางเศรษฐกิจ ฐานทางสังคมและ
วัฒนธรรมที่เป็นปัจจัยกำหนดความเข้มแข็งของชุมชนแล้ว กระบวนการฝึกกำลังต่อสู้จะดำเนิน
ต่อไปอย่างมีพลังได้ ต้องอาศัย กลุ่มผู้นำที่เข้มแข็งและหลากหลาย แทบจะทุกพื้นที่ที่ชุมชน
สามารถฝึกกำลังกันได้ เราจะพบว่า เกิดจากบทบาทของผู้นำและลักษณะการนำ ผู้นำจะเป็นเช่นไร
จะขึ้นอยู่กับโครงสร้างทั้งสังคมและชุมชนนั้น ๆ และความสัมพันธ์กับภายนอกด้วย ในชุมชนที่เข้ม
แข็งมักจะมีความสัมพันธ์ในแนวนอน มีประวัติศาสตร์การต่อสู้ยาวนานและสืบเนื่อง และมีระยะ
ห่างจากรัฐพอสมควร เราจะพบว่ามีผู้นำที่หลากหลาย ทั้งผู้นำประเพณี ผู้นำทางปัญญา ผู้นำของ
กลุ่มตระกูล ผู้นำทั้งทางการและไม่ทางการ การมีผู้นำที่หลากหลายทำให้เกิดการให้ความสำคัญต่อ
ทุกกลุ่มปัญหา และมีการคุลอำนาจซึ่งกัน การมีส่วนร่วมของชุมชนต่อองค์กรชุมชนเองจึงมีค่อนข้าง
สูง แต่ก็ยังมีหลายกรณีที่ถูกกลไกรัฐได้เข้ามาแทรกแซง ควบคุมระบบการจัดการของชุมชนและ
สนับสนุนให้เกิดผู้นำที่เป็นตัวแทนของรัฐมากกว่าผู้นำที่ชุมชนมีอยู่ ผู้นำดังกล่าวมักจะเป็นผู้นำ
เดี่ยวที่รวมศูนย์อำนาจ ทำงานลักษณะสั่งการมากกว่าเป็นตัวกระตุ้นความร่วมมือของชุมชน
จนทำให้เกิดความขัดแย้งระหว่างผู้นำกับชุมชนเอง

กรณีศึกษาหมู่บ้านอีสานใต้ พบว่า หมู่บ้านที่มีระดับการพัฒนาสูง จะมีผู้นำที่ดีมีส่วนใน
การส่งเสริมและสนับสนุนอาชีพ ซึ่งเป็นผู้นำที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ ได้แก่ ผู้ใหญ่บ้าน
กำนัน พระ ครู ภูมิปัญญาชาวบ้าน บุคคลเหล่านี้มีส่วนร่วมในการส่งเสริมและพัฒนาอาชีพ
ของหมู่บ้านต่าง ๆ มากมาย ดังตัวอย่างของบ้านปะอาว ของจังหวัดอุบลราชธานีและบ้าน
ม่วงหวานของจังหวัดบุรีรัมย์

บ้านปะอาวมีผู้นำที่ดีที่มีส่วนในการส่งเสริม และพัฒนาอาชีพ ตัวอย่างเช่น ในด้านการ
ทอผ้า บ้านปะอาวมีกลุ่มทอผ้าที่เข้มแข็ง มีผู้นำชื่อนางเชื่องจิตร สุขสร เป็นประธานกลุ่มสตรี

ทอผ้าที่เข้มแข็ง ทำหน้าที่บริหารงานศูนย์แสดงสินค้าพื้นเมืองของบ้านปะอว และชาวบ้านก็เข้ามา มีส่วนร่วมในการพัฒนาอาชีพเสริมด้านทอผ้าถึง 130 คน ซึ่งนับว่ามีสมาชิกเข้ามามีส่วนร่วมกับกลุ่มเป็นจำนวนมาก กลุ่มมีความเข้มแข็งมากขึ้น มีการจัดเปลี่ยนสมาชิกมาเป็นเวรคอยขายสินค้าให้กับนักท่องเที่ยวที่เข้ามาชมสินค้าพื้นเมือง ส่วนการหล่อโลหะทองเหลือง ผู้นำที่เป็นต้นแบบในการหล่อโลหะครั้งแรกคือ พระสงฆ์ชาวหนองบัวลำภู สอนลูกศิษย์ญาติโยม จึงทำให้ชาวบ้านในหมู่บ้านสามารถทำเป็นอาชีพเสริมได้หลายครอบครัว ปัจจุบันยังมีผู้นำที่สืบทอดการหล่อโลหะทองเหลืองโดยนายทอง ล้อมวงศ์ ยังเป็นผู้นำในการทำอาชีพหล่อโลหะทองเหลืองของชุมชน รวมทั้งถ่ายทอดความรู้การหล่อทองเหลืองให้กับญาติพี่น้องและเพื่อนบ้าน มีการรวมกลุ่มทำทองเหลืองของบ้านปะอว ซึ่งมีสมาชิกอยู่ 45 คน นอกจากนี้ประชาชนยังมีส่วนร่วมในการพัฒนาหมู่บ้านได้แก่ การร่วมกันพัฒนาถนนเข้าหมู่บ้าน การจัดทำที่ขายสินค้าของหมู่บ้าน การพัฒนาวัดโดยชาวบ้านที่ไปทำงานต่างถิ่นนำผ้าป่า ถวายกลับมาทอดที่วัดปะอวปีละ 2 ครั้ง บางปีก็มีรดผ้าป่ามาทอดกฐินจำนวนมาก ทรัพย์สินที่ได้ก็นำมาสร้างโบสถ์ ศาลาและอาคารสอนพระปริยัติธรรม ซึ่งได้มอบให้กับโรงเรียนปะอวใช้เป็นสถานที่สอนนักเรียนในปัจจุบัน

บ้านม่วงหวาน มีผู้นำที่มีส่วนร่วมในการพัฒนาหมู่บ้านหลายคน ได้แก่ ผู้นำที่เป็นทางการ พระ ครู ตัวอย่างเช่น อดีตผู้นำหมู่บ้าน นายแทน แจ่มใส เป็นผู้ที่มียุทธศาสตร์ในการเปลี่ยนแปลงหมู่บ้านม่วงหวานได้รับความก้าวหน้าทั้งด้านเศรษฐกิจ การปกครอง สังคมและวัฒนธรรม จนเป็นที่รู้จักของคนทั่วไป ได้เป็นคนดีศรีสังคมของจังหวัดบุรีรัมย์ เป็นผู้ก่อตั้งกลุ่มชาวนาขึ้นในหมู่บ้าน รวมทั้งจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์ ซึ่งเป็นฐานกองทุนที่ทำให้เกิดโครงการอื่น ๆ ตามมา เช่น เกษตรผสมผสาน การตั้งร้านค้าชุมชน กลุ่มแปรรูปอาหาร เป็นผู้นำร่วมมือกับชาวบ้านจัดหาที่ดินสร้างวัด ในปี พ.ศ. 2516 งบประมาณได้มาจากชาวบ้านช่วยกันพัฒนาสร้างกุฏิวัดขึ้นใหม่ สร้างโบสถ์และในปี พ.ศ. 2536 ชาวบ้านช่วยกันหาทุนซื้อที่ดิน 9 ไร่ เพื่อสร้างโรงเรียน ในปัจจุบันมีนักเรียน 150 กว่าคน ในปี พ.ศ. 2539 ร่วมมือกับชาวบ้านจัดตั้งศูนย์พัฒนาเด็กเล็กม่วงหวาน-โคกเจริญ มีเด็กเล็ก 40 คน บ้านม่วงหวานมีเจ้าอาวาสเป็นผู้สอนธรรมะ ความดี ความงามแก่ชาวบ้าน เป็นผู้นำทางความสงบ ความสว่าง โดยเฉพาะในวันพระมีชาวบ้านผู้นำครอบครัวหรือแม่บ้านไปทำบุญตักบาตร เพื่อรับฟังเทศน์จากพระสงฆ์ นอกจากนี้ยังมีครูในหมู่บ้าน 1 คน ที่เป็นผู้บริหารโรงเรียน แต่ไม่ได้ปฏิบัติงานอยู่ที่หมู่บ้านก็ตาม แต่ก็นำความรู้จากภายนอกหมู่บ้านมาเสนอแนะแนวทางการพัฒนาให้แก่ชุมชน ชาวบ้านเป็นผู้ตามที่ดี ร่วมในการพัฒนาหมู่บ้าน ครูเป็นผู้นำหมู่บ้านที่ถือว่าเป็นรากฐานที่เป็นหลักยึดทำให้ชาวบ้านเกิดความมั่นคงยิ่งขึ้น

5.4 การปรับเปลี่ยนพฤติกรรมการผลิตและการบริโภค

การผลิตและการบริโภคของชุมชนหมู่บ้านอีสานใต้ ในปัจจุบันก็เหมือนกับชุมชนหมู่บ้านอื่น ๆ ของประเทศ นั่นคือ ในด้านการผลิต ผู้ผลิตต้องลงทุนในการผลิตในรูปตัวเงินสูงขึ้นเรื่อย ๆ ทั้งค่าปุ๋ย ยาฆ่าหญ้าฆ่าแมลง ค่าน้ำมันเครื่องจักรเครื่องยนต์ ค่าแรงงานต่าง ๆ ทำให้ต้นทุนการผลิตเพิ่มสูงขึ้นเรื่อย ๆ สวนทางกับราคาผลผลิต ในขณะที่ความเสี่ยงจากการผลิตก็ยังต้องเผชิญอยู่เช่นเดิมทั้งด้านภัยธรรมชาติและการตกต่ำของราคา ทำให้ชาวชุมชนชนบทซึ่งเป็นเกษตรกรกว่าร้อยละ 80 ไม่สามารถล้มตาอาปากได้ มีหนี้สินพอกพูนขึ้นตลอดเวลา

วิถีการดำรงชีวิตของประชากรในพื้นที่อีสานใต้เปลี่ยนแปลงไปจากวิถีชีวิตแบบสังคมเกษตรกรรมที่เรียบง่ายและสงบร่มเย็นดังเช่นในอดีต ทั้งนี้เนื่องจากแรงกดดันในหลาย ๆ ด้านดังได้กล่าวมาแล้ว “ครอบครัว” ซึ่งถือว่าเป็นสถาบันที่เล็กที่สุดของชุมชนและสังคม เปรียบเสมือน “คน” คนที่มีชีวิตจิตใจ มีความรู้สึกอ่อนไหว และทะยานอยาก จึงจำต้องปรับตัวเพื่อให้ตนเองคงอยู่ตามสถานแวดล้อม และประสบการณ์ของแต่ละคนหรือแต่ละครอบครัว ชุมชนใดมีผู้ประสาน ผู้สนับสนุน หรือผู้ส่งเสริมที่ดี มีสิ่งยึดมั่นทางใจ ก็จะทำให้ชุมชนนั้น ๆ เป็นชุมชนที่มีพลัง มีเอกลักษณ์และมีความมุ่งมั่นที่จะเดินร่วมกันไปสู่ระดับการพัฒนาที่สูงขึ้น แต่จากข้อเท็จจริงในปัจจุบันชุมชนหมู่บ้านอีสานใต้ยังขาดแกนหลักที่จะนำไปสู่การพัฒนาอย่างยั่งยืน ครอบครัวส่วนใหญ่ยังต้องดิ้นรนเพื่อการอยู่รอด เฉพาะหน้า หารายได้ให้พออยู่รอดได้เฉพาะหน้า หมดหวังกับอาชีพเกษตรกรรม จึงต้องจัดสรรแรงงานในครัวเรือนไปแสวงหารายได้จากภาคนอกเกษตร ซึ่งสร้างรายได้ให้แน่นอนกว่า ส่วนแรงงานในฟาร์มของครัวเรือนก็จะเป็นพวกคนแก่ เด็ก หรือคนที่ยังไม่สามารถหาตำแหน่งงานในภาคนอกเกษตรได้ แต่การเคลื่อนย้ายแรงงานระหว่างเมืองกับชนบทก็รวดเร็วขึ้นเพราะความสะดวกในการคมนาคมและการสื่อสาร จากการศึกษาพบว่า การเคลื่อนย้ายแรงงานจะมีสูงในพื้นที่ชนบทที่มีการคมนาคมสะดวกใกล้เมืองใหญ่ แต่พื้นที่ขาดความอุดมสมบูรณ์ ซึ่งการเคลื่อนย้ายแรงงานจะมีมากที่สุด ในจังหวัดนครราชสีมา รองลงไปได้แก่ บุรีรัมย์ สุรินทร์ ศรีสะเกษ และอุบลราชธานีตามลำดับ

สินค้าหรือของใช้ในครัวเรือนที่ทำขึ้นใช้เองในครัวเรือน หรือใช้ภายในชุมชนมิให้นับมากนัก ยกเว้นแต่ชุมชนที่มีการรวมตัวในลักษณะที่เป็นองค์กรหรือเครือข่ายชุมชน เช่น รวมตัวเป็นกลุ่มแม่บ้าน กลุ่มสตรี จึงจะเกิดการผลิตสินค้าของชุมชนขึ้น และสินค้าเหล่านั้นก็จะเป็นแหล่งรายได้เสริมที่เวียนกลับมาสู่ครัวเรือนและชุมชน แต่การผลิตเช่นนี้จะพบเห็นได้ในเฉพาะชุมชนที่มีความเข้มแข็งเป็นส่วนใหญ่ ส่วนชุมชนที่ไม่มียุทธศาสตร์และเครือข่ายในชุมชนแต่ถ้าเป็นชุมชนหมู่บ้านที่มีอายุเก่าแก่และมีศิลปหัตถกรรมตกทอดมาจากบรรพบุรุษก็อาจจะพบเห็นการผลิตสินค้าของครัวเรือนในชุมชนขึ้นใช้เองอยู่บ้าง แต่ก็พบเห็นได้น้อยมาก และแรงงานที่ทำในส่วนนี้ก็มักจะเป็นคนแก่หรือผู้สูงอายุเป็นส่วนใหญ่โดยกิจกรรมลักษณะเช่นนี้จะพบเห็นในช่วงนอกฤดูเพาะปลูก

การเปลี่ยนแปลงแนวคิดและวิธีการผลิตจากปัจจุบันเป็นสิ่งจำเป็นเพราะแนวคิดและวิธีการผลิตเดิมนำไปสู่การพึ่งพาทางเศรษฐกิจ และก็พบว่าไม่ใช่หนทางที่เหมาะสม แนวคิดการเกษตรที่เหมาะสมควรเน้นแนวคิดการเกษตรผสมผสาน เน้นการใช้ทุนธรรมชาติเป็นทุนสำคัญในการผลิต นั่นคือร่วมกันฟื้นฟูความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติ แล้วหันมาใช้ในการผลิตพืชโดยใช้เกษตรอินทรีย์เพื่อลดการใช้ปุ๋ยเคมีและยาฆ่าแมลง นอกจากนั้นควรจะสร้างเครือข่ายเพื่อการผลิตทั้งในระดับชุมชนและระหว่างชุมชนเพื่อการพึ่งพากันทางด้านการใช้ประโยชน์จากปัจจัยการผลิตร่วมกัน ซึ่งในที่สุดก็จะทำให้ต้นทุนการผลิตลดลง

ในการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมกรรมการบริโภคแม้เป็นเรื่องยากยิ่งที่จะต้านทานกระแสของการบริโภคตามแนวของทุนนิยม แต่ก็สามารถลดทอนลงด้วยกระแสของวัฒนธรรมชุมชนและกระบวนการประชาสังคม ในเรื่องนี้จำเป็นต้องเพิ่มบทบาทของศาสนา สถานศึกษาและกลุ่มผู้นำชุมชนในการร่วมกันด้านการรณรงค์เข้าไปของกระแสทุนนิยมอันนำไปสู่การบริโภคอย่างมากเกินตัวและในที่สุดก็นำเข้าสู่วงจรหนี้สินและวงจรแห่งความยากจนในที่สุด

5.5 แหล่งทุนเพื่อการผลิตและการสะสมทุน

ด้วยหลักการที่ว่า แหล่งทุนที่ต่างกันหมายถึง ต้นทุนของทุนที่ต่างกัน ทุนที่ดีที่สุด ก็คือทุนที่อยู่ใกล้ตัวนั่นคือทุนที่เกิดจากการสะสมของตนเอง ทุนของชุมชนเอง ที่เกิดจากการรวมทุนกัน แต่ไม่ว่าจะมีทุนจากแหล่งใดก็ตามทุนก็จะงอกเงยหรือเพิ่มพูนขึ้นไม่ได้หากขาดทุนทางปัญญา โดยทุนทางปัญญาก็เกิดจากกระบวนการเรียนรู้ทั้งด้วยตนเองและกระบวนการกลุ่มที่เรียกว่ากระบวนการประชาสังคม

ส่วนในเรื่องการออมจะเป็นดัชนีชี้วัดสำคัญในเรื่องการพึ่งพาตนเอง การศึกษาครัวเรือนในชุมชนหมู่บ้านอีสานได้พบว่าจะมีการสะสมทุนอยู่ในหลายรูปแบบทั้งในรูปการเพิ่มขนาดที่ดิน การเพิ่มขึ้นของเครื่องจักรเพื่อการผลิต และในรูปของเงินออม แต่ก็พบว่าการสะสมทุนในระดับต่ำ ในเรื่องการออมนั้นพบว่า ครัวเรือนร้อยละ 74 ไม่มีเงินออม แต่สำหรับส่วนที่มีเงินออมก็เป็นการออมในจำนวนต่ำมากนั่นคือจำนวนเงินออมจะต่ำกว่า 10,000 บาท ดังได้กล่าวมาแล้ว

จากการศึกษาข้อมูลในเรื่องแหล่งทุนเพื่อการผลิตในชุมชนหมู่บ้านอีสานได้ พบว่าหมู่บ้านที่มีระดับการพัฒนาสูงแต่เดิมมีการหาแหล่งทุนเพื่อการผลิตจากนายทุนที่อยู่ในตัวอำเภอบางคน ไม่กล้าไปกู้ยืมทุนก็ไปขายแรงงานนอกหมู่บ้านที่กรุงเทพฯ และจังหวัดใหญ่ ๆ แหล่งทุนอีกทางหนึ่งคือชาวบ้านไปกู้เงินจาก ธกส. ซึ่งจะต้องใช้ที่ดินเป็นหลักฐานหรือสมาชิกในกลุ่ม ธกส. เป็นผู้ค้ำประกันให้จึงจะสามารถกู้เงินออกมาใช้ได้ แต่ในปัจจุบันหมู่บ้านส่วนมากจะมีการรวมกลุ่มออมทรัพย์ขึ้นในหมู่บ้านโดยชาวบ้านที่เป็นสมาชิกร่วมกันสะสมทุน เมื่อมีเงินทุนมากก็จะปล่อยให้สมาชิกกู้โดยคิดดอกเบี้ยในราคาถูก

หมู่บ้านม่วงหวาน จังหวัดบุรีรัมย์ ชาวบ้านได้ร่วมกันจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์ขึ้นในหมู่บ้านตั้งแต่ปี พ.ศ. 2529 สมาชิกก่อตั้งมี 77 คน นับถึงปี 2541 มีสมาชิก 410 คน มีกองทุนจำนวน สองล้านกว่าบาท สมาชิกสามารถกู้ได้ถึง 40,000-50,000 บาท คิดดอกเบี้ยร้อยละ 1.25 บาทต่อเดือน ผู้กู้จะต้องตั้งสัจจะในการเสียดอกเบี้ยให้ทุกเดือน ส่วนใหญ่ผู้กู้ไม่มีปัญหาเพราะชาวบ้านได้ปฏิบัติตามสัจจะหรือกฎเกณฑ์ระเบียบที่ตั้งไว้ แหล่งทุนเพื่อการผลิตนั้นนับว่าเป็นจุดเริ่มต้นที่ดีเพราะชาวบ้านมองเห็นความสำคัญในการแก้ปัญหาความทุกข์ยากในการกู้หนี้ยืมสินจากนายทุนหรือพ่อค้าคนกลาง และที่สำคัญมากนายแทน แจ่มใส ผู้นำชุมชนที่มีบทบาทสำคัญคนหนึ่ง กล่าวว่ากองทุนนี้ได้แตกหน่อหรือขยายเป็นกองทุนอื่น ๆ เช่น กองทุนน้ำปลา กองทุนโรงสี เป็นต้น นอกจากนี้ชาวบ้านยังได้ใช้เงินกองทุนหมู่บ้านจัดซื้อเครื่องนวดข้าวให้กับหมู่บ้านจัดซื้อที่ดินเพื่อเป็นที่ตั้งร้านค้าชุมชน

5.6 การใช้อำนาจรัฐ

รัฐใช้อำนาจผ่านตัวแทนของรัฐในชุมชน อำนาจรัฐครอบคลุมชนโดยกฎหมายและกฎระเบียบต่าง ๆ และรัฐจัดสรรทรัพยากรให้ชุมชนโดยงบประมาณโดยผ่านทางกระทรวง ทบวง กรมต่าง ๆ ที่จัดระบบโยงใยกับชุมชน ชุมชนหลายแห่งเจริญเติบโตโดยรัฐ และในขณะเดียวกันชุมชนหลายแห่งก็อ่อนแอลงโดยอำนาจรัฐเช่นเดียวกัน

ปัจจุบันบทบาทของรัฐเริ่มเปลี่ยนไป บทบาทตัวแทนของรัฐและกลไกของรัฐเริ่มเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมที่เป็นบทบาทชี้นำมาเป็นบทบาทผู้สนับสนุนและส่งเสริมกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชนมากขึ้น

ในส่วนของการจัดสรรงบประมาณก็ควรเน้นปัญหาและความต้องการของชุมชนเป็นหลัก นั่นคือใช้ชุมชนเป็นฐานในการจัดงบประมาณ ลดบทบาทและวิธีการจัดสรรงบประมาณโดยยึดกรมหรือหน่วยงานของรัฐเป็นตัวตั้ง

5.7 บทบาทความสัมพันธ์ระหว่างเศรษฐกิจชุมชนและเศรษฐกิจมหภาค

บทบาทความสัมพันธ์เรื่องนี้นับเป็นปัญหาใหญ่ ในอดีตที่ผ่านมาเศรษฐกิจมหภาคซึ่งเป็นเศรษฐกิจตามกระแสโลก ทำลายเศรษฐกิจชุมชนโดยทำให้เศรษฐกิจชุมชนอ่อนแอลง ปัจจัยการผลิตสินค้าขั้นปฐม แรงงานตลาด ตลอดจนปัจจัยการผลิตจากทรัพยากรธรรมชาติต่าง ๆ ถูกดึงออกจากชุมชนในราคาถูก สินค้าที่ไหลกลับเข้าสู่ชุมชนกลับเป็นสินค้าที่มีมูลค่าเพิ่มสูงมาก ผลประโยชน์จึงถูกแบ่งไปอย่างไม่เป็นธรรม เสมือนชุมชนถูกสูบทรัพยากรออกไปทำให้ชุมชนอ่อนแอลง

บทบาทความสัมพันธ์ระหว่างเศรษฐกิจภายในกับเศรษฐกิจภายนอกจะมีความเท่าเทียมกันมากขึ้นก็ด้วยการสร้างความเข้มแข็งให้ชุมชนเองด้วยกระบวนการกลุ่มและประชาสังคม การให้การศึกษาและสนับสนุนจากการช่วยเหลือโดยภาครัฐ เพื่อทำให้ชุมชนเข้มแข็งและพึ่งตนเองได้มากขึ้น

บทที่ 6

บทสรุปและข้อเสนอแนะ

6.1 สภาพทั่วไปของอีสานใต้

อีสานใต้ ตั้งอยู่ในบริเวณตอนใต้ของภาคอีสาน ประกอบด้วย 5 จังหวัด คือ จังหวัดนครราชสีมา บุรีรัมย์ สุรินทร์ ศรีสะเกษ และอุบลราชธานี ในปัจจุบันมีพื้นที่ประมาณ 41,678,728 ไร่ หรือประมาณ ร้อยละ 36 ของพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ตั้งอยู่บริเวณแอ่งโคราช อาณาเขตของอีสานใต้ตั้งอยู่ทาง ทิศตะวันออกสุดของประเทศไทย ทางด้านทิศตะวันตกจดแม่น้ำโขง ต่อเขตแดนประเทศลาว ด้านทิศใต้ จดเทือกเขาพนมดงรักต่อเขตแดนเขมร ด้านทิศตะวันตกจดจังหวัดลพบุรี นครนายก และสระบุรี ส่วน ด้านทิศเหนือจดจังหวัดชัยภูมิ ร้อยเอ็ด ยโสธร อำนาจเจริญ มหาสารคามและขอนแก่น

ทิวเขาของพื้นที่อีสานใต้มีทิวเขาที่สำคัญคือ ทิวเขาสันกำแพง และพนมดงรัก ทิวเขาทั้งสองโอบล้อมพื้นที่อีสานใต้ทางด้านใต้

ทิวเขาชันกำแพง เป็นทิวเขาที่เริ่มจากเขาเขียว อำเภอเมือง จังหวัดนครนายก ผ่านเขตปภังกรช่อง อำเภอบางขัน ปักธงชัย นครบุรี จังหวัดนครราชสีมา อำเภอนางรอง จังหวัดบุรีรัมย์ ไปสุดทิวเขาที่ช่องตะโก มีความยาว 185 กิโลเมตร มีลูกเขาและช่องเขาที่สำคัญเขาแหลม เขาโป่งฉนวน เขากำแพง เขาละมั่ง และช่องตะโก ซึ่งเป็นแหล่งกำเนิดของสาขาแม่น้ำมูลหลายสาย เช่น ลำตะคอง ลำพระเพลิง ลำปลายมาศ ลำมูล ลำนางรอง

ทิวเขาพนมดงรัก เป็นทิวเขาที่เริ่มจากช่องตะโก ซึ่งเป็นเส้นแบ่งเขตระหว่างอำเภอนางรอง จังหวัดบุรีรัมย์ กับอำเภอตาพระยา และอำเภอธวัชบุรีประเทศ ยาวไปทางตะวันออกเป็นเส้นแบ่งเขตแดน ไทย-กัมพูชา ทอดยาวไปจนถึงปากแม่น้ำมูลฝั่งขวาในเขตจังหวัดอุบลราชธานี ซึ่งเป็นเส้นแบ่งเขตไทย กับลาว รวมระยะทางยาว 544 กิโลเมตร ทิวเขาพนมดงรักมีช่องเขาและลูกเขาที่สำคัญหลายแห่ง คือ ช่อง บะระแนะ ช่องตาเฝ้า ช่องกันทาบเฝ้า ช่องไช้ตะกู ช่องตาหมื่น ช่องเสม็ด ช่องกรง ช่องเหว ช่องกันทิง ช่องตาเล็ง ช่องโคนแก้ว ช่องปลดค้าง ช่องวะยี่ ช่องจอม ช่องโชค ช่องเสกเยีย ช่องกูน ช่องพริก ช่องตาร การ ช่องเกล ช่องลำโรง ช่องเปรี้ยจ้ามือก ช่องหัวเสา ช่องเม็งจา ช่องพระพลัย ช่องโนนอาว ช่องบก ช่อง เขาพระวิหาร เทพพนมแม่ไก่ เขาพรหมวิหาร และเขาดงรัก ซึ่งเป็นแหล่งกำเนิดของสาขาแม่น้ำมูลหลาย สาย เช่น ลำชีน้อย ห้วยทับทัน ห้วยสำราญ ห้วยขยุง ลำโดมใหญ่ ลำโดมน้อย เป็นต้น

แม่น้ำมูลเป็นแม่น้ำหลักของอีสานใต้ ยาว 641 กิโลเมตร เกิดจากลำน้ำเล็กที่เกิดจากเทือกเขาดงพระยาเย็น เทือกเขาสันกำแพง และเทือกเขาพนมดงรัก ไหลจากทิศใต้ขึ้นไปทางทิศเหนือผ่านท้องที่อำเภอปักธงชัย จักราช โนนสูง พิมาย ชุมพวง แล้ววกไปทางทิศตะวันออกเข้าเขตจังหวัดบุรีรัมย์ ผ่านอำเภอพุทไธสง สตึก เข้าเขตจังหวัดสุรินทร์ผ่านอำเภอชุมพลบุรี ท่าตูมรัตนบุรี เข้าเขตจังหวัดศรีสะเกษ ผ่านอำเภอรามิไสล อำเภอเมือง กันทรารมย์ เข้าเขตจังหวัดอุบลราชธานีผ่านอำเภอเมืองวารินชำราบ

พืชมังสาหาร และไหลลงสู่แม่น้ำโขงที่อำเภอโขงเจียมสาขาสำคัญของแม่น้ำมูล คือ แม่น้ำชี ลำชี ลำตะคอง ลำเชียงไกร ลำแะ ลำพระเพลิง ลำมูลบน ลำนางรอง ลำลับพลา ลำเสียว ลำสะเทต ลำเซบาย ลำเซบก ห้วยทับทัน ห้วยขย่ง ห้วยสำราญ ลำโดมใหญ่ ลำโดมน้อย ลุ่มแม่น้ำมูลเป็นที่ราบที่กว้างใหญ่ที่สุดของภาคตะวันออกเฉียงเหนือกินพื้นที่ 70,100 ตารางกิโลเมตร หรือประมาณร้อยละ 41.5 ของพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เป็นเขตที่ปลูกข้าวมากที่สุดของประเทศและเป็นแหล่งผลิตข้าวหอมมะลิที่มากที่สุดและคุณภาพดีที่สุดในโลก

ในด้านแหล่งเก็บน้ำเพื่อการเกษตรนั้นแหล่งเก็บกักน้ำขนาดใหญ่ที่มีอยู่แล้ว ได้แก่ เขื่อน ลำนางรอง จังหวัดบุรีรัมย์ และเขื่อนสิรินธร จังหวัดอุบลราชธานี เขื่อนลำมูลบนในพื้นที่ของจังหวัดนครราชสีมา เป็นแหล่งซึ่งอำนวยประโยชน์ในการเพาะปลูกและอุปโภคบริโภคให้แก่ประชาชนในพื้นที่ได้มาก ส่วนอ่างเก็บน้ำขนาดกลางและขนาดเล็กแม้จะมีอยู่เป็นจำนวนมาก แต่ก็ยังไม่ทั่วถึงและยังไม่สามารถอำนวยประโยชน์ให้ประชาชนได้อย่างจริงจัง ทั้งนี้เพราะขาดระบบคลองส่งน้ำที่มีประสิทธิภาพ ประกอบกับประชาชนขาดความเข้าใจในการนำน้ำเข้ามาใช้ให้เป็นประโยชน์สูงสุด ในฤดูฝนอิทธิพลจากพายุโซนร้อนพัดพาดผ่านจากทิศตะวันออกเฉียงใต้ทิศตะวันตก ประกอบกับความชุ่มชื้นของป่าไม้ที่อุดมสมบูรณ์กว่าพื้นที่อื่นในภาคอีสานจึงทำให้มีปริมาณน้ำฝนมากกว่าพื้นที่อื่น แต่เนื่องจากยังขาดการเก็บกักน้ำที่ดีพอจึงส่งผลกระทบต่อผลผลิตทางการเกษตรซึ่งจะลดต่ำลงในฤดูหนาว และฤดูร้อน ดังนั้น ประชาชนส่วนใหญ่จะประกอบอาชีพเกษตรกรรมเฉพาะในฤดูฝน เท่านั้น

ส่วนความเป็นมาของผู้คนในบริเวณอีสานใต้้นเท่าที่ปรากฏหลักฐานพบว่า ได้มีผู้คนได้เข้ามาตั้งหลักแหล่งเป็นชุมชนมานานแล้ว จากหลักฐานตำแหน่งที่ตั้งของชุมชนโบราณของการถ่ายทางอากาศของทิวา สุภจรรยา และผ่องศรี อนาสิน พบว่ามีชุมชนโบราณระดับหมู่บ้าน อยู่ทั่วไปในภาคอีสานที่ปรากฏบริเวณอีสานใต้ พบว่าก็มีอยู่หลายแหล่ง อาทิ ชุมชนโบราณที่บ้านไพรขลา ตำบลไพรขลา อำเภอชุมพลบุรี จังหวัดสุรินทร์ ชุมชนโบราณที่บ้านแด่ ตำบลแด่ อำเภอศีขรภูมิ จึงชี้ให้เห็นว่าผู้คนในบริเวณอีสานใต้ได้อาศัยอยู่ร่วมกันเป็นชุมชน กระทำกิจกรรมร่วมกัน คือมีการขุดคูน้ำเพื่อเป็นแหล่งเก็บกักน้ำเอาไว้บริโภคของชุมชน นอกจากนี้ยังมีชุมชนโบราณก่อนประวัติศาสตร์ ซึ่งมีหลักฐานทางโบราณคดีที่บ้านก้านเหลือง ตำบลขามใหญ่ อำเภอเมืองอุบลราชธานี ปรากฏว่าพบภาชนะดินเผาสีน้ำตาลลายเชือกทาบลายเขียนสี ซึ่งเป็นหลักฐานทางโบราณคดีที่มีอายุก่อนยุคประวัติศาสตร์ และหลักฐานเหล่านี้ก็กระจายอยู่ในหลายพื้นที่โดยรอบ ภาชนะลายเส้นเหล่านี้สันนิษฐานว่าใช้ในประเพณีการฝังศพอันแสดงว่าชุมชนต่างๆ ที่อยู่ในบริเวณใกล้เคียงกันนี้ได้มีการยอมรับขนบธรรมเนียมประเพณีบางอย่างร่วมกัน

ชุมชนหมู่บ้านบริเวณอีสานใต้ได้พัฒนาเพิ่มขึ้นอีกระดับหนึ่งโดยชุมชนในแถบนี้ได้ถูกรอบง่าภายใต้อารยธรรมจากภายนอก ตลอดจนความเชื่อตามหลักการทางศาสนาพุทธ และพราหมณ์ ซึ่งพุทธศาสนาในบริเวณอีสานใต้ได้มีความสัมพันธ์กับศิลปกรรมแบบทวารวดีในบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ส่วนศาสนาพราหมณ์ได้รับจากอาณาจักรเจนละ และขอมเมืองพระนคร ทางด้านอักษรภาษานั้นก็รับมาพร้อมกับการเผยแพร่ศาสนาและความเชื่อดังเช่นอักษรปัลลวะ (พุทธศตวรรษที่ 12-16) เช่น ที่ปราสาท

ภูมิโปน ตำบลคม อำเภอสงขะ จังหวัดสุรินทร์ ซึ่งทองเหลือง บุญพร้อม ได้ศึกษาพบว่า มีศิลาจารึกหลายชิ้นหลายหลักเป็นอักษรปัลลวะอายุอยู่ในพุทธศตวรรษที่ 12 โดยเฉพาะจารึก สร.11 ซึ่งเป็นสาขาศิลปะแบบเขมรที่เก่าแก่ที่สุดในประเทศไทยที่สร้างในสมัยเจนละตอนต้น นอกจากนี้ยังมีอักษรขอมโบราณหรืออักษรของสมัยพระนคร (พุทธศตวรรษที่ 16-18) เช่น ปราสาทหินวัดสระกำแพงใหญ่ อำเภออุทุมพรพิสัย จังหวัดศรีสะเกษ มีจารึกภาษาขอม 23 บรรทัด ต่อมาชุมชนไต – ลาว กระจาย ตั้งถิ่นฐานริมฝั่งโขงประเทศลาวและทางอีสานระยะแรกๆ ชุมชนบ้านเมืองตั้งอยู่ทางแอ่งสกลนครก่อนแล้วจึงขยายเข้าสู่แอ่งโคราช ที่สำคัญได้แก่เมืองท่ง (เมืองสุวรรณภูมิ) เมืองร้อยเอ็ด ชุมชนที่ห้วยแจะระแม และคอนมดแดง ภายหลังคืออุบลราชธานี ในขณะเดียวกันอาณาจักรกัมพูชาเสื่อมลง เมื่อสิ้นพุทธศตวรรษที่ 18 บริเวณเขตลุ่มน้ำมูลตอนบน ซึ่งมีพินายเป็นศูนย์กลางก็ลดความสำคัญลงด้วย มีการขยายตัวของรัฐในลุ่มน้ำเจ้าพระยา เช่น อโยธยา และสุวรรณภูมิ เข้าไปครอบงำจนเกิดกลุ่มของชาวไทยโคราชขึ้นมาแล้วต่อมาก็สร้างเมืองนครราชสีมาขึ้นเป็นเมืองสำคัญ

อย่างไรก็ตามตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 22-23 เป็นต้นมานั้นก็มีกลุ่มชนกลุ่มใหญ่ๆ เคลื่อนย้ายจากบ้านเมืองต่างๆ เข้ามายังหลักแหล่งในเขตอีสานใต้เพิ่มขึ้นเรื่อยๆ ไม่ใช่เฉพาะกลุ่มลาวหรือล้านช้างแต่เพียงกลุ่มเดียว ยังมีกลุ่มชนชาติอื่น ๆ ด้วย เช่น พวกกวย หรือส่วย ซึ่งเป็นพวกที่จับช้าง เลี้ยงช้าง และพวกเขมรอีกหลายกลุ่ม เข้ามายังหลักสมทบเพิ่มเติมจากกลุ่มบรรพบุรุษที่มีอยู่เดิมแหล่งแถบอีสานใต้จนถึงช่วงกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ปัจจุบันดินแดนอีสานใต้ทั้งหมดจึงมีชนกลุ่มใหญ่ๆ อาศัยอยู่คือ พวกเขมรลาว กวย และไทยโคราช

6.2 สภาพทางเศรษฐกิจและสังคมของครัวเรือนในหมู่บ้านที่ศึกษา

ครัวเรือนที่เลือกศึกษาเป็นครัวเรือนที่มีสภาพหลากหลายทางสภาพเศรษฐกิจและสังคมในพื้นที่ต่าง ๆ กันของทั้ง 5 จังหวัดกระจายในพื้นที่อีสานใต้ คือ อุบลราชธานี ศรีสะเกษ สุรินทร์ บุรีรัมย์ และนครราชสีมา ซึ่งสามารถสรุปสภาพทางเศรษฐกิจและสังคมของครัวเรือนในพื้นที่ที่ศึกษาได้ดังนี้

6.2.1 โครงสร้างของประชากรของครัวเรือนตัวอย่างที่ศึกษา ประชากรในวัยกำลังแรงงานมีสัดส่วนมากที่สุดคิดเป็นร้อยละ 72.92 อัตราส่วนการเป็นภาระเท่ากับร้อยละ 37.12 โดยมีจำนวนสมาชิกโดยเฉลี่ย 4.9 คน ต่อครัวเรือน

6.2.2 ครัวเรือนส่วนใหญ่ร้อยละ 88.51 มีอาชีพหลักทางการเกษตร นอกจากนี้ครัวเรือนยังมีอาชีพเสริมหรืออาชีพรอง ซึ่งอาชีพเสริมหรืออาชีพรองที่สำคัญคือ การรับจ้างทั่วไปรายวัน คิดเป็นร้อยละ 31.06

6.2.3 ครัวเรือนที่มีระดับรายได้พอเพียงในปัจจุบันมีสัดส่วนน้อยคิดเป็นเพียงร้อยละ 27.66 ในขณะที่ครัวเรือนส่วนใหญ่ยังดิ้นรนเพื่อหารายได้ให้พอเพียงต่อการบริโภคและการใช้สอยในชีวิตประจำวัน ทำให้มีหนี้สินมาก ครัวเรือนที่มีระดับรายได้พอเพียงส่วนใหญ่จะเป็นครัวเรือนที่มีอาชีพที่

หลากหลาย มีต้นทุนการผลิตต่ำอยู่ ในสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติที่เหมาะสมและอยู่ในชุมชนที่มีความเข้มแข็ง

6.2.4 แรงงานหลักเฉลี่ยต่อครัวเรือนเท่ากับ 2.80 คน ในขณะที่ครัวเรือนคาดหวังจำนวนแรงงานมีพอเพียงอยู่ที่ 3.81 คน หรือตามความคิดของครัวเรือนแล้วคาดหวังแรงงานมากกว่าที่มีอยู่ 1 คน

6.2.5 จำนวนวันทำงานเฉลี่ยต่อคนปีของแรงงานครัวเรือนเท่ากับ 207.95 วันต่อปี ครัวเรือนในหมู่บ้านที่มีระดับการพัฒนาสูงจะมีวันทำงานโดยเฉลี่ยมากกว่าครัวเรือนหมู่บ้านที่มีระดับการพัฒนาต่ำกว่า

6.2.6 การถือครองที่ดินเฉลี่ยต่อครัวเรือนของครัวเรือนส่วนใหญ่อยู่ในช่วง 11.00-15.99 ไร่ ครัวเรือนที่ไม่มีที่ดินของตนเองมีร้อยละ 3.83

6.2.7 แหล่งที่พึ่งทางการเงินเพื่อการประกอบอาชีพแหล่งใหญ่ที่สุดคือธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธ.ก.ส.) คิดเป็นร้อยละ 29.08 ของครัวเรือนทั้งหมด

6.2.8 เงินทุนเพื่อการประกอบอาชีพเมื่อคิดเป็นทุนเงินสดส่วนใหญ่อยู่ในช่วง 5,001-10,000 บาทต่อครัวเรือนต่อปี

6.2.9 ครัวเรือนบริโภคข้าวเจ้ามากกว่าข้าวเหนียว โดยคิดเป็นมูลค่าการบริโภคข้าวปีละ 8,511.39 – 8,788.90 บาทต่อครัวเรือน ครัวเรือนลักษณะทางเศรษฐกิจต่ำกว่าจะบริโภคข้าวน้อยกว่า

6.2.10 รายได้เฉลี่ยของครัวเรือนในหมู่บ้านที่มีระดับการพัฒนาสูงเท่ากับ 132,760.70 บาทต่อปี ส่วนครัวเรือนในหมู่บ้านที่มีระดับการพัฒนาทั่วไปเท่ากับ 64,504.80 บาทต่อปี แหล่งรายได้สำคัญของครัวเรือนเกิดจากภาคเกษตร โดยมาจากการเลี้ยงสัตว์และการขายข้าวโดยเฉพาะข้าวเจ้า ส่วนแหล่งรายได้จากภาคนอกการเกษตรของครัวเรือนได้มาจากการรับจ้างทั่วไป

6.2.11 รายจ่ายเฉลี่ยของครัวเรือนในหมู่บ้านที่มีระดับการพัฒนาสูงเท่ากับ 126,257.90 บาทต่อปี ส่วนครัวเรือนหมู่บ้านทั่วไปมีรายจ่ายโดยเฉลี่ยเท่ากับ 67,099.67 บาทต่อปี รายจ่ายดังกล่าวยังไม่รวมรายจ่ายเพื่อการผลิต แต่ถ้าหากรวมรายจ่ายเพื่อการผลิตแล้วยอดรวมรายได้และรายจ่ายจะใกล้เคียงกันมาก โดยเฉพาะกลุ่มครัวเรือนในหมู่บ้านที่มีระดับการพัฒนาทั่วไปมีแนวโน้มที่รายจ่ายจะสูงกว่ารายได้ มีผลให้การออมติดลบหรือมีหนี้สินเพิ่มขึ้น

6.2.12 ครัวเรือนที่มีการออมมีสัดส่วนที่ต่ำมาก โดยพบว่าครัวเรือนที่มีเงินออมซึ่งก็เป็นการออมในระดับต่ำ ซึ่งมีจำนวนเพียงร้อยละ 32.77 เท่านั้น ส่วนใหญ่จึงไม่มีเงินออมในรูปเงินสด

6.2.13 ภาระหนี้ของครัวเรือนพบว่า ครัวเรือนส่วนใหญ่มีภาระหนี้สินคิดเป็นร้อยละ 76.59 แหล่งหนี้ที่สำคัญที่สุดคือ ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธ.ก.ส.)

6.2.14 แหล่งอาหารของครัวเรือนในชุมชนชนบทแหล่งใหญ่ที่สุดคือ การซื้ออาหารจากตลาดหรือร้านค้าในหมู่บ้านซึ่งเป็นสินค้าจากนอกชุมชน

6.3 ข้อเสนอแนะ

การศึกษาเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านอีสานได้เป็นการศึกษาในเชิงสหวิทยาการ โดยผสมผสานการศึกษาทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ ประวัติศาสตร์และพัฒนาการของการเปลี่ยนแปลง โดยกรอบของการวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงชุมชนหมู่บ้านอยู่ภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์ ผู้วิจัยใคร่เสนอแนวทางการพัฒนาที่เหมาะสมเพื่อความคงอยู่และสามารถพัฒนาต่อไปได้อย่างยั่งยืนของเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านอีสานได้ 13 ประการ ดังต่อไปนี้

6.3.1 ส่งเสริมการผลิตและการตลาดเพื่อชุมชน ส่งเสริมให้ชุมชนผลิตเพื่อยังชีพเพื่อการอยู่พอกินพอดีก่อน จากนั้นจึงผลิตเพื่อการค้า ส่งเสริมให้ครัวเรือนสามารถผลิตสินค้าอย่างหลากหลาย (Diversification) ใช้ที่ดินอย่างคุ้มค่า (Land-Used Intensive) อาทิ อาชีพหลักของชาวบ้าน ทำนา ก็ควรปลูกพืชผักผลไม้อื่นแซมในพื้นที่ หมดฤดูทำนาก็ทำอาชีพเสริมอยู่ในหมู่บ้าน ได้แก่ ทอผ้า ปลูกพืชผัก ทำสวนผลไม้ แปรรูปสินค้าเกษตร เป็นต้น ผลิตสินค้าที่สอดคล้องกับความต้องการของชุมชนเป็นหลักก่อน ควรมีการวิเคราะห์สภาพความต้องการของชุมชนว่ามีความต้องการสินค้าอะไร ชาวบ้าน มีศักยภาพเพียงพอในการผลิตหรือไม่ เรียกว่าเป็นการผลิตสินค้าจากใกล้ตัวไปหาไกลตัว ตามความถนัดและความเชี่ยวชาญของชาวบ้านที่สั่งสมมาแต่ในอดีต รวมทั้งส่งเสริมให้มีการแปรรูปผลผลิตทางการเกษตรเพื่อให้มีมูลค่าทางเศรษฐกิจเพิ่มมากขึ้น

ดังนั้นในการส่งเสริมการผลิตแบบพึ่งพาตนเองของชาวบ้าน ควรจะต้องทำให้ชาวบ้านหรือชุมชนได้เข้าใจและสามารถวางแผนเศรษฐกิจชุมชนของตนเองในแต่ละหมู่บ้านได้ ซึ่งจะต้องเริ่มต้นจากการมีจิตสำนึกว่าชุมชนท้องถิ่นมีวิถีชีวิตของตัวเอง และวงจรการผลิตซ้ำของตัวเองที่เป็นอิสระ การศึกษาประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมชุมชนและการเปลี่ยนแปลงของชุมชนท้องถิ่นจะช่วยปลูกจิตสำนึกให้เกิดความรักและผูกพันต่อชุมชน ชุมชนจะต้องตื่นขึ้น มีความปรารถนาอย่างมุ่งมั่นร่วมกันที่จะกำหนดวิถีชีวิตของตัวเองทางเศรษฐกิจ การปกครอง และวัฒนธรรม

6.3.2 การสร้างฐานข้อมูลทางเศรษฐกิจและสังคมของชุมชน

ในด้านการจัดการเศรษฐกิจชุมชนท้องถิ่นจะต้องจัดการสำรวจข้อมูลเศรษฐกิจของชุมชน ณ ระดับครัวเรือนเพื่อให้รู้จักรูปธรรมพื้นฐานของชุมชนตนเอง ข้อมูลที่สำคัญมี 3 ประการ คือ

1) ข้อมูลกายภาพของชุมชนหมู่บ้าน สภาพอากาศ และลักษณะภูมิประเทศ การใช้ที่ดิน การประกอบอาชีพ องค์ประกอบด้านประชากร ความหนาแน่นของประชากร การเพิ่มของประชากร ผลผลิตต่อหน่วยที่ดิน เครื่องมือในการประกอบอาชีพ เทคนิคการผลิต พันธุ์พืช สัตว์ส่วนของพืช ในการเพาะปลูก ปริมาณและชนิดของสัตว์เลี้ยง การแปรรูปผลผลิตเกษตร หัตถกรรมและ อุตสาหกรรม การบริโภคภายในชุมชนและการส่งออก แหล่งตลาดลักษณะการถือครองที่ดิน สัดส่วนของผู้เช่าที่ดิน สภาพคล่องทางการเงินของชาวบ้าน แหล่งทุน การเป็นหนี้และเจ้าหนี้ของครัวเรือน ส่วนเกินของผลผลิตการค้า

และการสะสมทุน การรวมกลุ่มของชาวบ้าน สหกรณ์รูปแบบต่างๆ กองทุนรูปแบบต่างๆ ซึ่งข้อมูลนี้กล่าวมาอาจเรียกว่าข้อมูลพื้นฐานเพื่อการผลิต และการตลาดของชุมชน

2) ปฏิทินการผลิตและการใช้แรงงานของชุมชนตลอดปี โดยอาจแยกเป็นจำนวนวันทำงาน และวันพักผ่อน วันไปร่วมงานเทศกาล และ

3) บัญชีรายรับรายจ่ายของครัวเรือนใน 1 ปี ซึ่งข้อมูลทั้ง 3 ส่วนนี้จะสะท้อนภาพที่ชัดเจนของเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านได้เป็นอย่างดี สามารถสะท้อนระดับการพัฒนาของหมู่บ้าน และเมื่อนำข้อมูลนี้ไปวางแผนพัฒนาร่วมกับมิติทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของหมู่บ้านแล้วก็จะทำให้เห็นภาพหรือแนวทางในการพัฒนาที่ยั่งยืนต่อไป ซึ่งแนวทางนี้ก็สอดคล้องกับแนวคิดของ นักรทฤษฎี นาสสุภา ด้วยเช่นกัน

ข้อมูลทางเศรษฐกิจร่วมสมัยของชุมชน ข้อมูลประวัติศาสตร์เศรษฐกิจและวัฒนธรรมของชุมชน อาจสามารถที่จะสร้างแผนเศรษฐกิจของเขตเศรษฐกิจชุมชนขึ้นได้ เป้าหมายของการวางแผนก็คือ ความพอเพียงและความรุ่งเรืองของเขตชุมชน ชุมชนในเขตดำรงอยู่ได้อย่างมีศักดิ์ศรี และพัฒนาต่อไป แผนเศรษฐกิจชุมชนน่าจะสามารถกำหนดจุดตั้งที่เหมาะสมในการผลิต คือ ชุมชนหมู่บ้านสามารถกำหนดวิถีชีวิตเศรษฐกิจของตัวเองว่าจะผลิตอะไร ปริมาณเท่าใด ด้วยวิธีการทางเทคนิคอย่างไร สามารถจัดการใช้แรงงานได้อย่างเต็มที่ตลอดปี มีความสมดุลระหว่างสาขาการผลิต และชุมชนภายในท้องถิ่น สนองการบริโภคภายในหมู่บ้านได้พอเพียง สามารถผลิตซ้ำและวงจรการผลิตซ้ำสิ้นสุดได้ในท้องถิ่น มีทุนสำรองและทุนหมุนเวียนที่จำเป็น มีการรวมกลุ่มชาวบ้านในรูปแบบและขนาดการผลิตที่เหมาะสม มีการระดมทุนภายในท้องถิ่นเพื่อสร้างอุตสาหกรรมแปรรูปที่จำเป็นตามความสามารถ สร้างกองทุนและเครดิตของชุมชนท้องถิ่นที่เอื้อต่อการผลิตภายในท้องถิ่น สร้างนักจัดการภาคเกษตรกรรมท้องถิ่น ลดการพึ่งพิงรัฐและเอกชน กำหนดอัตราการเจริญเติบโตของท้องถิ่นที่เหมาะสม และมีกลไกการเปลี่ยนแปลงพัฒนาเทคนิคการผลิต ยกกระดับพลังการผลิต มีแผนการระยะยาวของท้องถิ่นเอง กำหนดการแลกเปลี่ยนสินค้าและการลงทุนที่จะทำกับท้องถิ่นอื่น ประสานความสัมพันธ์ระหว่างเขตเศรษฐกิจหมู่บ้านกับเศรษฐกิจในระดับที่เกี่ยวข้องทั้งในแนวดิ่งและแนวนอน

6.3.3 ผู้นำและการมีส่วนร่วมในการพัฒนา ควรส่งเสริมและพัฒนาผู้นำที่เป็นทางการให้มีความรู้ความสามารถในการบริหารและจัดการหมู่บ้านให้ชุมชนมีความเข้มแข็งและพัฒนาชุมชนให้มีความยั่งยืน ผู้นำควรให้มีการระดมทุนของหมู่บ้านโดยการจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์ของชุมชนเพื่อระดมทุนไว้ใช้ในการพัฒนาอาชีพของชุมชน ผู้นำหมู่บ้านควรมีความรู้ความสามารถในการวิเคราะห์ความต้องการของชุมชนว่ามีความต้องการสินค้าอะไร ชาวบ้านมีศักยภาพเพียงพอในการผลิตหรือประกอบอาชีพนั้นหรือไม่ ควรส่งเสริมให้ชาวบ้านผลิตสินค้าตามความถนัด ประสพการณ์ และความเชี่ยวชาญของชาวบ้านที่สั่งสมมาตั้งแต่ในอดีต เป็นการผลิตสินค้าจากใกล้ตัวไปหาไกลตัว ส่งเสริมให้ชาวบ้านมีการรวมกลุ่มพัฒนาอาชีพในหมู่บ้านให้มีความหลากหลาย เพื่อให้ชาวบ้านมีงานทำหลังจากฤดูการเก็บ

เกี่ยว จะทำให้ชาวบ้านมีรายได้เสริมอย่างต่อเนื่องไม่ต้องเดินทางไปทำงานในเมืองใหญ่ ครอบครัวได้อยู่กันอย่างพร้อมหน้า ช่วยลดปัญหาด้าน ยาเสพติดและปัญหาสังคม ซึ่งจะทำให้ครอบครัวมีความสุข ส่งผลให้ชุมชนมีความเข้มแข็ง ผู้นำชุมชนควรส่งเสริมให้มีการจัดตั้งกลุ่มเยาวชนของชุมชนให้ได้จัดกิจกรรมทางการกีฬา การพัฒนาอาชีพ การพัฒนาคุณภาพชีวิต เป็นต้น ซึ่งจะทำให้เยาวชนที่จะเป็นกำลังของชาติได้เตรียมพร้อมในการที่จะประกอบอาชีพมีรายได้ไม่ต้องออกไปหางานทำนอกหมู่บ้าน รวมทั้งส่งเสริมให้มีการแปรรูปผลผลิตทางการเกษตรให้มีมูลค่าทางเศรษฐกิจเพิ่มมากขึ้น มีความรู้ด้านการจัดการ

ดังนั้นในการส่งเสริมการผลิตแบบพึ่งตนเองให้มากของชาวบ้าน ผู้นำควรจะต้องทำให้ชาวบ้านและชุมชนได้เข้าใจและสามารถวางแผนเศรษฐกิจของชุมชนของชาวบ้านในแต่ละหมู่บ้านได้ จากนั้นผู้นำจะต้องนำแผนที่วางไว้ไปปฏิบัติให้เป็นจริงอย่างต่อเนื่อง เพื่อที่จะพัฒนาเศรษฐกิจของชุมชนให้ปฏิบัติตามแผน รวมทั้งมีการติดตามและประเมินผลการพัฒนาเศรษฐกิจของชุมชนตามแผนที่ผู้นำได้วางแผนร่วมกับชุมชน ดังนั้นผู้นำตามทศวรรษนี้มีใช้จะหาได้ง่าย จำเป็นต้องค้นหาและปลูกฝังเป็นเวลานาน

6.3.4 การสร้างเครือข่ายชุมชนที่ส่งเสริมการผลิตและการตลาดในชุมชน ควรส่งเสริมให้มีการรวมกลุ่มเพื่อจัดตั้งองค์กรของชุมชนหรือองค์กรชาวบ้านเพื่อสร้างความแข็งแกร่งและอำนาจต่อรองภาคประชาชน ในแต่ละหมู่บ้านควรมีการจัดตั้งกลุ่มสตรี กลุ่มออมทรัพย์เพื่อเป็นการระดมทุนของหมู่บ้าน กลุ่มเยาวชนเพื่อให้เยาวชนได้รวมกลุ่มจัดกิจกรรมทางด้านการกีฬา และพัฒนาอาชีพ กลุ่มธนาคารข้าว รวมทั้งจัดตั้งกลุ่มอาชีพต่าง ๆ เพื่อใช้ชาวบ้านได้ร่วมมือกันพัฒนาสินค้าออกจำหน่ายเป็นอาชีพเสริม เช่น กลุ่มทอผ้า กลุ่มสหกรณ์หอมแดง กลุ่มเลี้ยงโค กลุ่มทำรองเท้า กลุ่มไร่นาสวนผสม กลุ่มแปรรูปผลผลิตทางการเกษตร กลุ่มปลูกผักสวนครัว เป็นต้น เพื่อให้ชาวบ้านได้ร่วมมือกันพัฒนาอาชีพหลังฤดูการเก็บเกี่ยว และเพื่อให้ชาวบ้านมีการใช้แรงงานอย่างเข้มข้นมากขึ้น จากสภาพที่มีการว่างงานแบบแฝงและว่างงานตามฤดูกาลอยู่อย่างมากในปัจจุบันซึ่งจะทำให้ชาวบ้านมีรายได้จากการประกอบอาชีพตลอดปี โดยรัฐบาลควรเข้ามาช่วยในการส่งเสริมและสนับสนุนกลุ่มอาชีพต่างๆ ของหมู่บ้านในด้านการจัดการและการตลาดอย่างต่อเนื่อง

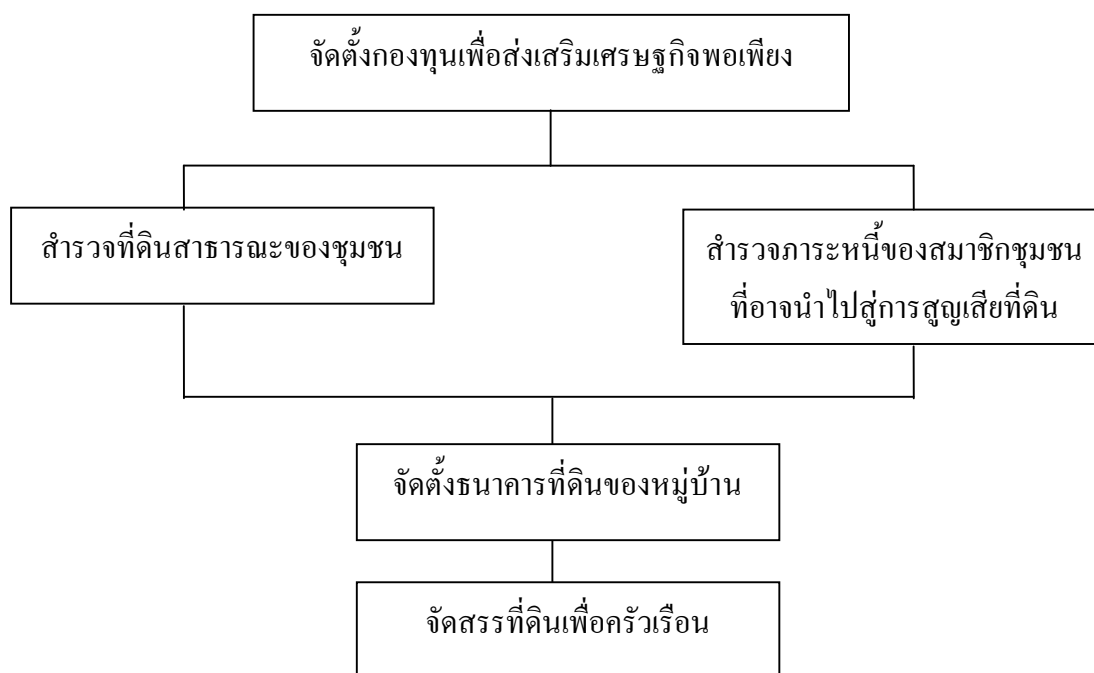
6.4.5 การปฏิรูปที่ดินเพื่อชุมชน ที่ดินเป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญที่สุดปัจจัยหนึ่งโดยเฉพาะการผลิตในภาคเกษตรกรรม ในอดีตประเทศไทยมีผืนดินอันอุดมสมบูรณ์พื้นที่ถือครองเฉลี่ยต่อประชากรมีสัดส่วนสูงแต่เมื่อประชากรมากขึ้นเรื่อย ๆ สัดส่วนการถือครองที่ดินเฉลี่ยต่อประชากรลดลงเรื่อย ๆ พร้อมกับความอุดมสมบูรณ์ของดินที่ลดลง นั่นคือสมรรถนะของดินเพื่อการผลิตลดลง มีผลทำให้การลงทุนในเรื่องปุ๋ยและสารเคมีบำรุงดินต้องเพิ่มสูงขึ้นด้วย และในที่สุดทำให้ต้องเพิ่มต้นทุนรวมในการผลิต สาเหตุจากการขาดที่ดินเป็นของตนเองหรือมีที่ดินน้อยและต้นทุนในเรื่องการใช้ปุ๋ยและสารเคมีบำรุงดินในอัตราสูง เป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้เกษตรกรประสบปัญหาขาดทุนการผลิตในภาคเกษตร

มีงานวิจัยหลายเรื่อง เช่น สมคิด พรหมจ้อย, สมบัติ พันทวีชัยและคณะ (2542) ได้ทำการศึกษาเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านอีสานได้พบว่า ในช่วง 40 ปีที่ผ่านมา ขนาดการถือครองที่ดินเฉลี่ยต่อครัวเรือนลดลงเหลือเพียง 1/3 ของการถือครองเดิม คือลดลงจากประมาณ 50 ไร่ เหลือเฉลี่ยประมาณ 16 ไร่ต่อครัวเรือน สาเหตุหลักของการลดลงของที่ดินเนื่องจากการเพิ่มของประชากร และการขายใช้หนี้ที่เกิดจากการผลิตและบริโภค แต่อย่างไรก็ตามครัวเรือนจะพยายามรักษาที่ดินไว้อย่างน้อยให้เพียงพอสำหรับการปลูกข้าวไว้กินสำหรับครัวเรือน การศึกษาในเรื่องการถือครองที่ดินของครัวเรือนนั้น สมจินต์ สันถวรภักย์ สมบัติ พันทวีชัยและคณะ (2543) ได้ทำการศึกษาสภาพเศรษฐกิจและสังคมของครัวเรือนที่ยากจน ดักดานในภาคกลางของประเทศไทยพบว่า การถือครองที่ดินของครัวเรือนยากจนมีเพียงร้อยละ 29.1 เท่านั้น ครัวเรือนยากจนถึงร้อยละ 70.9 ไม่มีที่ดินของตนเอง ทำให้ครัวเรือนที่ไม่มีที่ดินส่วนใหญ่ต้องหันไปประกอบอาชีพรับจ้างทั่วไป ไม่สามารถพึ่งพาตนเองด้านอาหารได้ นอกจากนั้นกลุ่มที่มีที่ดินของตนเองส่วนใหญ่จะมีที่ดินผืนเล็กไม่เกิน 5 ไร่ต่อครัวเรือน

การศึกษาเรื่องนี้ยังพบว่าครัวเรือนเกษตรกรที่มีรายได้พอเพียงส่วนใหญ่กว่าร้อยละ 90 จะมีที่ดินเป็นของตนเอง โดยขนาดที่ดินเฉลี่ยต่อครัวเรือนที่จะทำการผลิตเพื่อก่อให้เกิดผลผลิตและรายได้ที่พอเพียงนั้นจะมีที่ดินโดยเฉลี่ย 16-20 ไร่ต่อครัวเรือน แต่ครัวเรือนส่วนใหญ่ยังมีที่ดินทำกินน้อยกว่าขนาดดังกล่าว จึงเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้ครัวเรือนส่วนใหญ่ไม่สามารถพึ่งพาตนเองด้านอาหารได้

ดังนั้นการส่งเสริมความสามารถในการพึ่งตนเองให้เกิดขึ้นในครัวเรือนเกษตรกรในสังคมชนบทจำเป็นต้องพึ่งพาที่ดินทำกินเป็นหลัก การดำเนินนโยบายใดๆ ของภาครัฐที่จะช่วยลดความเสี่ยงของเกษตรกรในการสูญเสียที่ดินทำกินจึงเป็นสิ่งจำเป็น นอกจากนั้น สำหรับครัวเรือนที่มีที่ดินทำกินขนาดเล็กหรือขาดที่ดินทำกินมีความจำเป็นที่จะต้องจัดหาที่ดินทำกินให้ในรูปแบบต่าง ๆ เช่น กรณีที่หมู่บ้านมีที่ดินสาธารณะอยู่ในความดูแล อาจจัดสรรให้ครัวเรือนที่ขาดที่ดินทำกินหรือมีที่ดินน้อยเข้าใช้ประโยชน์ตามความเหมาะสม

แนวทางในการจัดสรรที่ดินเพื่อชุมชนในการดำเนินเศรษฐกิจพึ่งตนเอง ควรเริ่มต้นจากการสำรวจทรัพยากรที่ดินของชุมชนหมู่บ้านก่อน เพื่อให้ทราบว่าแต่ละหมู่บ้านมีที่ดินสาธารณะอยู่เท่าใด สภาพที่ดิน และคุณสมบัติของดินเป็นอย่างไร แต่ถ้าหมู่บ้านใดขาดที่ดินสาธารณะอาจใช้แนวทางการจัดตั้งกองทุนเพื่อส่งเสริมเศรษฐกิจพอเพียงของชุมชน เพื่อรับโอนหนี้ของสมาชิก ชุมชนที่ไปเป็นลูกหนี้สถาบันการเงินทั้งในระบบและนอกระบบ โดยใช้ที่ดินของตนเองค้ำประกัน แต่มีปัญหากการใช้หนี้ซึ่งมีเกษตรกรจำนวนมากในหมู่บ้านที่กำลังจะสูญเสียที่ดินจากเหตุเหล่านี้ โดยอาจจัดตั้งเป็นธนาคารที่ดินของหมู่บ้าน แล้วนำที่ดินเหล่านี้มาจัดสรร เพื่อให้เกษตรกรที่ขาดที่ดิน หรือมีที่ดินน้อยเข้าใช้ทำกินต่อไป

แผนภูมิที่ 6.1 แนวทางในการจัดสรรที่ดินเพื่อครัวเรือนในชุมชน

6.3.6 พื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน

ชุมชนชนบทไทยไม่เฉพาะชุมชนหมู่บ้านอีสานได้เท่านั้น ในอดีตพึ่งพาอาศัยทรัพยากรธรรมชาติในการดำรงชีวิต ทรัพยากรธรรมชาติเป็นแหล่งกำหนดของปัจจัยสี่ที่จำเป็นสำหรับชุมชนชนบทเมื่อกาลเวลาผ่านไปความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมต่างๆ ลดลง ทรัพยากรธรรมชาติเปรียบเสมือนทุนทางธรรมชาติในการผลิต หรือเป็นผลผลิตจากธรรมชาติที่ไม่ต้องลงทุนซื้อเมื่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมลดความอุดมสมบูรณ์ลง มีผลทำให้ต้นทุนการผลิตและต้นทุนการครองชีพสูงขึ้น พร้อมๆ กับคุณภาพของชีวิตลดลง ดังนั้นการขาดหลักการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การขาดการเอาใจใส่ของชุมชนและรัฐ รวมถึงความเห็นแก่ตัวของคนบางคน บางกลุ่มทำให้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมถูกใช้ไปอย่างรวดเร็ว ส่งผลกระทบต่อการดำรงชีวิตของคนชนบทในปัจจุบัน

ดังนั้นอาจสรุปได้ว่า การดำเนินชีวิตของชาวชุมชนชนบทจำต้องพึ่งพาธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมสูง การลดลงหรือการเสื่อมลงในจำนวนและคุณภาพของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจะมีผลกระทบโดยตรงต่อการดำเนินชีวิตของคนในชนบท ทั้งในด้านการผลิต การบริโภค การใช้จ่าย และคุณภาพชีวิตด้านต่างๆ ดังนั้น ความพอเพียงด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม จึงส่งผลโดยตรงต่อความพอเพียงทางเศรษฐกิจของชุมชน หรือครัวเรือนในชนบทด้วย

แนวทางดำเนินการสำคัญที่จะนำไปสู่ความพอเพียงด้านทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม อาจสรุปได้ดังนี้

- ควรส่งเสริมให้ชุมชนจัดตั้งกองทุนเพื่ออนุรักษ์และพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน
- ใช้สื่อชุมชนและกระบวนการประชาสังคมเพื่อปลูกจิตสำนึกความรับผิดชอบต่อสมาชิกชุมชนร่วมกันต่อทรัพยากรธรรมชาติส่วนรวม
- ให้สิทธิชุมชนในการออกกฎ ระเบียบ เพื่อการใช้ อนุรักษ์และพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน
- เน้นการใช้ และกระบวนการสร้างขึ้นมาใหม่ เพื่อให้เกิดความยั่งยืน นั่นคือยึดหลักอัตราการใช้ประโยชน์ (rate of use) เท่ากับอัตราการเกิด (rate of growth)

6.3.7 การจัดหาแหล่งเงินทุนและการสะสมทุน

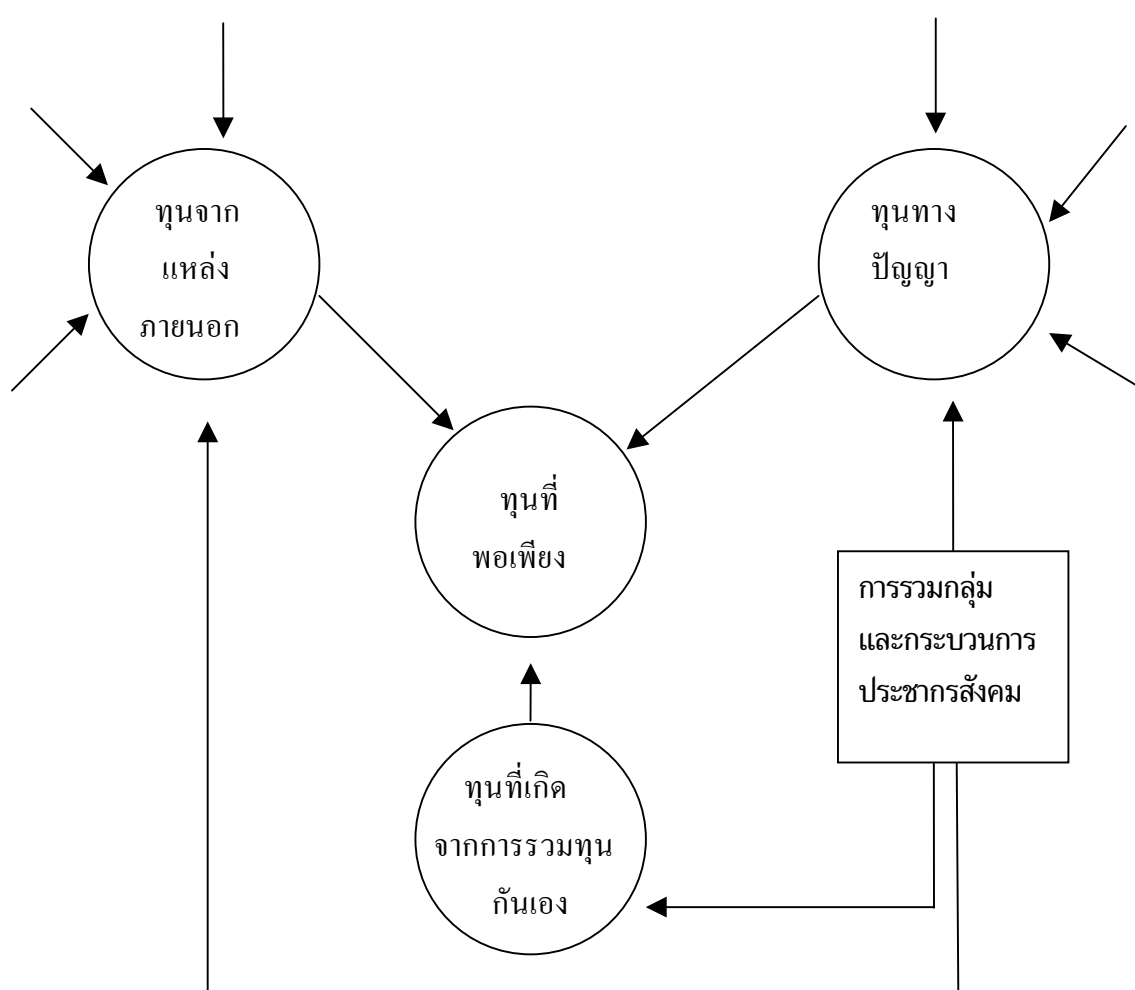
เงินทุนและเทคโนโลยีเป็นปัจจัยสำคัญชนิดหนึ่งในการกำหนดเศรษฐกิจพอเพียง จากการศึกษาพบว่าครัวเรือนในชุมชนชนบทจำนวนมากไม่มีกระบวนการใช้ทุนที่มีประสิทธิภาพและรักษาทุนให้คงอยู่ได้ และพบว่ามีครัวเรือนจำนวนมากมีการใช้ทุนในอัตราที่เพิ่มขึ้น แต่ในขณะเดียวกันกลับมีหนี้สินพอกพูนขึ้นคู่กันไป ซึ่งการศึกษานี้สอดคล้องกับความเห็นของนักวิชาการบางท่าน เช่น เสรี พงศ์พิส ที่กล่าวว่า “ครัวเรือนในชนบทไทยจำนวนมากที่ผ่านมาพวกเขาไม่ได้เงินแต่จนใจและจนปัญหามากกว่า”

กล่าวโดยสรุป วงจรหนี้สินในวิถีชุมชนเกิดจากสาเหตุใหญ่ๆ 8 ประการคือ

- ผลผลิตทางการเกษตรโดยเฉพาะผลผลิตจากพืชหลักที่เกษตรกรส่วนใหญ่ปลูกราคาตกต่ำหรืออย่างน้อยก็ราคาคงที่ในช่วงหลายสิบปีที่ผ่านมา
- ราคาปัจจัยการผลิตสูงขึ้นไม่ว่าจะเป็น ปุ๋ย น้ำมัน ค่าแรง สารเคมี ยาฆ่าหญ้าและแมลง เครื่องมือและจักรกลทางการเกษตร อาหารสัตว์และอื่นๆ
- กู้โดยขาดเป้าหมายและนำเงินกู้อไปใช้ผิดวัตถุประสงค์ แหล่งหนี้ใหญ่คือ ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ (ธ.ก.ส.) และหนี้นอกระบบ ซึ่งทั้งสองแหล่งจะมีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน เพื่อรักษาสีบทในการกู้ให้พอกพูนขึ้นเรื่อยๆ
- ค่าใช้จ่ายจำเป็นในการครองชีพเพิ่มสูงขึ้น ไม่ว่าจะเป็นเครื่องใช้ อาหาร เสื้อผ้า ค่าปัจจัยโครงสร้างพื้นฐาน ค่าเล่าเรียนบุตร ค่าเดินทาง ค่ารักษาพยาบาล รวมถึงค่าภาษีสังคมที่จำเป็นต้องรักษาหน้าตาของตนเอง
- ค่าใช้จ่ายฟุ่มเฟือยมากขึ้น เช่น ค่าสุรา ค่าบุหรี่ และรวมถึงการพนัน
- ขาดความรู้และขาดการพัฒนาตนเอง โดยเฉพาะความรู้ในการที่จะนำมาพัฒนาการผลิต การแปรรูป การตลาด หรือการปรับเปลี่ยนอาชีพ รวมทั้งไม่รู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลงของโลกและสังคม

- การลดลงของทุนทางธรรมชาติ คุณภาพดิน น้ำ ป่าไม้ และอากาศเสื่อมคุณภาพลง มีผลทำให้ต้องเพิ่มปัจจัยการผลิตมากขึ้นและต้นทุนก็สูงขึ้น โดยต่อเนื่อง
- ภัยธรรมชาติ เป็นสิ่งที่เกษตรกรต้องเสี่ยงอยู่เสมอในทุกฤดูการผลิตไม่ว่าจะเกิดน้ำท่วม ฝนแล้ง แมลง หนู หอยเชอรี่ โรคพืช โรคสัตว์ เป็นต้น

อย่างไรก็ตามแม้ทุนที่ได้รับจากภายนอกจะมีความจำเป็นเพื่อนำไปสู่ความพอเพียงในการผลิตแต่สิ่งจำเป็นที่ต้องสร้างคู่กันไปคือ การสร้าง “ทุนภายใน” ทุนภายในมาจากสองส่วน ส่วนที่หนึ่ง คือเงินที่เกิดจากการเก็บออมหรือรวมกลุ่มทุนกัน ส่วนที่สอง คือทุนทางปัญญาซึ่งทุนทางปัญญานี้จะเกิดจากระบวนการประชาสังคม เป็นการวิเคราะห์ศักยภาพของชุมชนโดยชาวบ้านเอง ทั้งนี้เพื่อให้เขาค้นพบความรู้ ภูมิปัญญา ทรัพยากร ผลผลิต ทุนทางสังคมและทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ในชุมชนเอง กระบวนการศึกษาและเรียนรู้ร่วมกันจะทำให้สมาชิกชุมชนเกิดความหวัง เกิดกำลังใจ และเกิดปัญญาในการแก้ปัญหาต่างๆ ร่วมกัน นอกจากนั้นจากการศึกษายังพบว่า เงินทุนที่เกิดจากการเก็บออมและรวมกันเป็นกองทุนต่างๆ ของชุมชน เป็นเงินทุนที่นำไปใช้ตรงกับจุดประสงค์และมีประสิทธิภาพมากที่สุดอีกด้วย

แผนภูมิที่ 6.2 แนวคิดการเกิดทุนที่พอเพียง

ในด้านการออม ควรส่งเสริมให้ทุกหมู่บ้านมีการสะสมทุนโดยการจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์และศูนย์สาธิตการตลาด ซึ่งทำได้โดยการให้ความรู้ความเข้าใจด้านการจัดการกลุ่มออมทรัพย์และศูนย์สาธิตการตลาดเพื่อให้มีการจัดการที่เป็นระบบที่สามารถตรวจสอบได้ อาจจะใช้วิธีการนำชาวบ้านในหมู่บ้านที่สนใจจะจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์ และศูนย์สาธิตการตลาดไปดูงานในหมู่บ้านที่ทำได้อย่างมีประสิทธิภาพ เช่น การไปดูงานที่บ้านม่วงหวาน จังหวัดบุรีรัมย์ ซึ่งเป็นศูนย์สาธิตที่เกิดจากการบริหารจัดการโดยชุมชนที่มีประสิทธิภาพแห่งหนึ่ง

6.3.8 การศึกษาเพื่อชุมชน

บุคคลและชุมชนที่จะอยู่รอดได้อย่างสง่างาม จะต้องเป็นบุคคลและชุมชนที่รู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลงของกระแสสังคมและกระแสโลก มีทั้งภูมิคุ้มกันและขีดความสามารถในการป้องกันหรือหลบเลี่ยงวิกฤต และแสวงหาโอกาส จากความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน มีความสามารถในการจัดการ

วิถีชีวิตและการทำมาหากินของตนเองได้อย่างสอดคล้องกับความเป็นไปในสังคมและชุมชน มีโลกทัศน์ทางวัฒนธรรมที่เปิดกว้าง แต่ในขณะเดียวกันก็ตระหนักในคุณค่าแห่งเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมของตนเองหรือชุมชนตนเอง ที่สำคัญคือการศึกษาจะต้องสอนให้รู้จักตนเอง ชุมชนตนเอง ให้สามารถพึ่งตนเองและชุมชนตนเองในการฝ่าฟันวิกฤตอันเกิดจากความเปลี่ยนแปลงได้อย่างเข้มแข็ง

ความเปลี่ยนแปลงของโลก ความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีการสื่อสาร ความผันผวนทางเศรษฐกิจ ความเสื่อมโทรมของจริยธรรมและศีลธรรม ความเปลี่ยนแปลงทั้งหลายเหล่านี้ส่งผลกระทบต่อชุมชนครอบครัว เด็ก และเยาวชนในลักษณะที่เป็นปฏิริยาสนองตอบซึ่งกันและกัน

ในด้านการศึกษารัฐควรส่งเสริมการจัดการศึกษาของสถานศึกษาให้สอดคล้องกับความต้องการของท้องถิ่น ให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการพัฒนาการศึกษาของโรงเรียน พัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นให้เด็กและเยาวชนได้เข้าใจประวัติศาสตร์ของชุมชน วัฒนธรรมและประเพณีของชุมชน ให้มีการส่งเสริมและอนุรักษ์วัฒนธรรมที่ดีงามไว้ ให้เข้าใจการเปลี่ยนแปลงของชุมชนหมู่บ้านซึ่งจะเป็นการปลูกจิตสำนึกของเด็กและเยาวชนได้เข้าใจและรักท้องถิ่นของตนเอง ใช้ปัญหาของชุมชนเป็นตัวตั้งในการจัดกิจกรรมการเรียนการสอน จัดการศึกษาตลอดชีวิตให้กับประชาชนให้ได้รับข่าวสารความรู้ด้านการจัดการการตลาด การดูแลสุขภาพ การพัฒนาอาชีพ เทคโนโลยีที่ทันสมัย เป็นต้น รวมทั้งจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาอาชีพของกลุ่มอาชีพต่าง ๆ ในหมู่บ้านให้มีความรู้ความเข้าใจในด้านการพัฒนาอาชีพ การวางแผนพัฒนาอาชีพและความเป็นอยู่ของตนเอง การรวมกลุ่มอาชีพ การจัดการ การผลิตสินค้าที่มีคุณภาพ การตลาด การแปรรูปผลผลิตทางการเกษตร การปรับปรุงผลผลิตหรือสินค้าให้มีคุณภาพ ลดต้นทุนการผลิต เป็นต้น

6.3.9 จัดตั้งศูนย์บริการวิชาการเพื่อการผลิตและถ่ายทอดเทคโนโลยีชุมชน ศูนย์บริการวิชาการเพื่อการผลิตและถ่ายทอดเทคโนโลยีควรเป็นแหล่งที่รวบรวมข้อมูลพื้นฐานเพื่อการผลิตของชุมชนอันได้แก่ สภาพและศักยภาพของทรัพยากรธรรมชาติหลักของชุมชนอันได้แก่ ดิน น้ำ ป่าไม้ ชนิดของพืชที่ควรปลูก เป็นแหล่งข้อมูลด้านตลาด มีนักวิชาการร่วมกับผู้นำภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อช่วยถ่ายทอดเทคโนโลยีการผลิตที่เหมาะสมในการผลิต

ศูนย์บริการวิชาการดังกล่าวนี้ควรส่งเสริมและพัฒนาเทคโนโลยีที่จะช่วยลดต้นทุนการผลิตที่สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมชุมชนและไม่ทำลายสภาพแวดล้อม เช่น โครงการเกษตรอินทรีย์ โครงการปลูกพืชปลอดสารพิษ นอกจากนั้นควรเป็นศูนย์รวมในการบริการเครื่องมือและเครื่องจักรกลการเกษตรที่สามารถใช้ร่วมกันได้ โดยเฉพาะเพื่อให้บริการช่วยเหลือกลุ่มเกษตรกรที่มีฐานะยากจน ซึ่งก็จะเป็นการช่วยลดต้นทุนในการผลิตได้อีกทางหนึ่ง

6.3.10 การทำนุบำรุงและถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น ควรมีการส่งเสริมให้มีการนำภูมิปัญญาชาวบ้านมาใช้ในการพัฒนาชุมชนอย่างต่อเนื่อง รวมทั้งร่วมมือกับสถานศึกษาในชุมชนเพื่อการจัดกิจกรรม

ถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นแก่นักเรียน การใช้ผู้นำทางภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นผู้ถ่ายทอดความรู้ให้แก่คนในท้องถิ่นด้วยตนเอง การสอนหรือถ่ายทอดความรู้ให้แก่ผู้อื่น มิได้มุ่งหวังว่าจะต้องได้สิ่งตอบแทนค่าสอนหรือเงินทองเสมอไป แต่สิ่งที่ได้จะเป็นความสุข ความภาคภูมิใจที่ได้ถ่ายทอดความรู้ที่ตนมีอยู่ให้เกิดประโยชน์แก่ผู้อื่น โดยหวังว่าผู้เรียนเมื่อได้ความรู้เหล่านั้นไปแล้วจะไปทำประโยชน์ได้ต่อไปและจะเกิดเครือข่ายเป็นเพื่อนร่วมอาชีพ เพื่อนร่วมอุดมการณ์ขยายวงกว้างออกไปเพื่อเอาไว้เป็นที่พึ่งพากันในภายหน้า รวมทั้งยังเป็นการดำรงไว้ซึ่งภูมิปัญญาท้องถิ่นมิให้สูญสลายไป การเรียนการสอนและการถ่ายทอดความรู้ของภูมิปัญญาชาวบ้านจะเน้นการลงมือปฏิบัติจริง ซึ่งจะทำให้ความรู้ดำรงอยู่คู่หมู่บ้านต่อไป

6.3.11 สื่อสารวัฒนธรรมและความเชื่อที่ดั้งเดิมของชุมชน วัฒนธรรมและความเชื่อมีผลต่อการคงอยู่ของเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้าน เพราะวัฒนธรรมและความเชื่อส่งผลต่อชุมชนในลักษณะที่ก่อให้เกิดแรงเกาะเกี่ยวระหว่างชุมชน ช่วยให้ชุมชนมีความเป็นตัวของตัวเอง มีเอกลักษณ์ ด้านทานต่อกระแสของการเปลี่ยนแปลงจากโลกภายนอกได้ นอกจากนี้วัฒนธรรมและความเชื่อยังเป็นปัจจัยเกื้อหนุนในด้านการผลิตและการประกอบอาชีพของชุมชน เช่น ประเพณีการลงแขกเกี่ยวข้าว ประเพณีงานบุญต่างๆ ที่แสดงถึงความมีน้ำใจช่วยเหลือกัน นอกจากนี้วัฒนธรรมทางจิตใจของคนในชุมชนในเรื่องความเคารพนบถนอม ความเป็นเครือญาติ และมีสิ่งยึดเหนี่ยวทางใจเหมือนกันจะทำให้ชุมชนมีความมั่นคงเป็นเอกลักษณ์และพัฒนาอย่างยั่งยืนต่อไป

6.3.12 บทบาทในการส่งเสริมการพัฒนาจากภาครัฐและเอกชน บทบาทของรัฐในอนาคตไม่ควรใช้ระบบการวางแผนแบบสั่งการจากข้างบนลงล่าง (Topdown) บทบาทของรัฐในอนาคตควรจะเป็นการส่งเสริมให้เกิดการรวมตัวกันของชุมชน ให้ชุมชนมีการสำรวจสภาพปัญหาและความต้องการของชุมชนในด้านเศรษฐกิจชุมชน ส่งเสริมสนับสนุนในสิ่งที่ชุมชนขาด เช่น เรื่องทุน รัฐควรเข้ามาส่งเสริมด้านทุนที่จะใช้ในการพัฒนาผลผลิตและอาชีพ การประกันคุณภาพของผลผลิต ยุทธศาสตร์การพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนต้องเป็นสิทธิขั้นพื้นฐานของประชาชนในการเลือกให้ประชาชนได้ศึกษาสภาพความพร้อมของท้องถิ่น ทรัพยากรของท้องถิ่น รัฐเข้ามาช่วยสนับสนุนบริการขั้นพื้นฐานของชุมชนให้มีความพร้อมในด้านสาธารณูปโภคต่างๆ การคมนาคม บริการข่าวสารข้อมูล รวมทั้งช่วยเหลือในเรื่องทุนกับชุมชน

ควรส่งเสริมให้ชุมชนหรือภาคเอกชนลงทุนสร้างโรงงานอุตสาหกรรมหรือสถานประกอบการขนาดเล็กในท้องถิ่น และสร้างงานในชนบทให้มีความหลากหลาย เพื่อเป็นการกระจายความเจริญเข้าสู่หมู่บ้าน ซึ่งจะเป็นการรองรับแรงงานของประชาชนในท้องถิ่น รวมทั้งส่งเสริมให้มีการรวมกลุ่มอาชีพต่างๆ ในหมู่บ้านเพื่อพัฒนาอาชีพที่สอดคล้องกับสภาพและวิถีชีวิตของชุมชน ส่งเสริมธุรกิจครัวเรือน ธุรกิจชุมชนอย่างต่อเนื่อง ซึ่งจะได้ทำให้ชาวบ้านมีงานทำ มีรายได้หลังฤดูเก็บเกี่ยว ทำให้ชาว

บ้านมีงานทำภายในหมู่บ้านของตนเอง ไม่ต้องไปขายแรงงานในเมืองใหญ่ ๆ ซึ่งจะทำให้ครอบครัวมีความอบอุ่น เด็ก และเยาวชนไม่เป็นปัญหาของสังคม อันจะส่งผลให้ชุมชนมีความเข้มแข็งต่อไป

6.3.13 ปรับปรุงกฎหมายเพื่อส่งเสริมความเข้มแข็งของชุมชน กล่าวโดยสรุปถ้าจะทำให้เศรษฐกิจชุมชนเป็นเศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเองหรือเศรษฐกิจพอเพียง ก็ควรเป็นการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่เน้นความพอประมาณหลีกเลี่ยงหรือลดกิจกรรม หรือพฤติกรรมที่มีความเสี่ยงมีส่วนที่อ้อมหรือสิ่งที่พึ่งพาได้เมื่อเกิดความไม่แน่นอนขึ้น หรืออาจเรียกว่า “สร้างภูมิคุ้มกันให้ตนเอง” ทั้งนี้โดยมีจุดมุ่งหมายสำคัญคือการพึ่งพาตนเองได้ เมื่อพิจารณากฎหมายต่างๆ โดยเฉพาะกฎหมายที่ส่งผลกระทบต่อลงไปสู่ชุมชนแล้วกฎหมายต่างๆ ทั้งหลายเหล่านั้นมีกระจัดกระจายกัน และไม่มีจุดมุ่งหมายโดยตรงเพื่อกระตุ้นให้ชุมชนรวมตัวกันแก้ปัญหาของชุมชนเองโดยตรง อาจกล่าวได้ว่าแม้จะมีกฎหมายหลายฉบับที่มีเจตนาจะช่วยเหลือ และฟื้นฟูชุมชนหรือเกษตรกร แต่ก็เป็นกฎหมายแบบแยกส่วน รวมทั้งแทนที่จะกระตุ้นสำนึกให้คนในชุมชนตระหนักถึงพฤติกรรมแบบ “พอเพียง” กลับกลายเป็นกระตุ้นให้คนนึกถึง “เงิน” นำหน้า เมื่อคนในชุมชนนึกถึงเงินนำหน้าก็นำมาซึ่งการแข่งขัน การแย่งชิง การทำลาย มีความโลภเกินไป คนที่อ่อนแอกว่าก็อยู่ไม่ได้ในสังคมและนำมาซึ่งความขัดแย้ง เนื่องจากคนที่ได้ประโยชน์มักเป็นกลุ่มคนที่มีความพร้อม และเข้มแข็งกว่าทางเศรษฐกิจ

เมื่อพิจารณาคนในสังคมสามารถจำแนกตามพฤติกรรมทางเศรษฐกิจออกเป็น 2 กลุ่มใหญ่ คือ กลุ่มที่มีพฤติกรรมตามกระแสทุนนิยม และกลุ่มที่มีพฤติกรรมพอประมาณอย่างมีเหตุมีผลทางเศรษฐกิจ บรรดากฎหมายต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจชนบทมักจะเอื้อต่อบุคคลกลุ่มแรกคือกลุ่มตามกระแสทุนนิยม รวมทั้งการมีกองทุนต่างๆ ในชนบทก็เอื้อต่อกลุ่มนี้ด้วย ดังนั้น ถ้าสามารถจัดให้มีกฎหมายส่งเสริมเศรษฐกิจพอเพียงในชุมชนชนบทขึ้น ก็ย่อมจะเป็นเครื่องมือที่สำคัญที่ทำให้เกิดระบบเศรษฐกิจแบบคู่ขนานขึ้นในชุมชนชนบทนั่นคือ เกิดระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมและระบบเศรษฐกิจแบบพอเพียงขึ้น

สาระสำคัญของกฎหมายส่งเสริมเศรษฐกิจเพียงพอ ก็ควรเป็นกฎหมายที่ส่งเสริมให้สมาชิกชุมชนรวมตัวกันด้วยอุดมการณ์ และเจตนาอันแน่วแน่ที่จะร่วมกันแก้ปัญหาเศรษฐกิจของตนเองตามแนวปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง โดยจัดให้มีกองทุนเพื่อส่งเสริมการดำเนินเศรษฐกิจพอเพียงในชุมชนที่สอดคล้องกับกิจกรรมทางเศรษฐกิจของกลุ่ม และของชุมชนตามสภาพพื้นที่ โดยกองทุนให้เน้นการสนับสนุนในการจัดหาปัจจัยการผลิตต่างๆ โดยเน้นปัจจัยที่เป็นส่วนรวมก่อนเพื่อนำไปสู่การผลิตให้เกิดความพอเพียงและพึ่งตนเองได้ ภายใต้เงื่อนไขของการไม่ทำลายทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การดำเนินการตามแนวทางดังกล่าวหากเกิดส่วนเกินในการผลิตให้นำส่วนเกินมาใช้ในการกิจกรรมชุมชนที่เอื้อต่อการพึ่งตนเองทั้งการส่งเสริม การสนับสนุนการศึกษา การศาสนา การสังคมสงเคราะห์ชุมชน และการอนุรักษ์และการพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน แล้วต่อไปจึงค่อยๆ ส่งเสริมความมั่งคั่งส่วนบุคคลแต่ก็ต้องให้เป็นไปอย่างเสมอภาคกัน

บรรณานุกรม

- ก่อ สวัสดิพาณิชย์ อีสานเมื่อวันวาน กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เรือนแก้วการพิมพ์ 2533
- กองบรรณาธิการนิตยสารเพื่อนเดินทาง รวมภาคอีสาน กรุงเทพมหานคร : บริษัท พี.เอ็ม.พับลิชชิง จำกัด 2527
- กองเศรษฐกิจการเกษตร กิจกรรมของกระทรวงเกษตรในภาคตะวันออกเฉียงเหนือโดยสังเขป กรุงเทพมหานคร : สำนักงานปลัดกระทรวงเกษตร กระทรวงเกษตร 2504 (อัดสำเนา)
- กัญญา ปลั่งเจริญศรี อิตลีสองของอีสานใต้ ในสมบัติอีสานใต้ ฉบับพิเศษ วิทยาลัยครูบุรีรัมย์ โรงพิมพ์เรวดีการพิมพ์ 2526
- กรมการข้าว กระทรวงเกษตร. รายงานการสำรวจพื้นฐานการทำงานจังหวัดสุรินทร์ พ.ศ 2502. กรุงเทพฯ : แผนกประมวลสถิติและประวัติ สำนักเลขานุการ กรมการข้าว 2503
- คณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ สำนักงาน เอกสารประกอบการสัมมนาระดับชาติ เรื่อง แนวคิดและทิศทางการพัฒนาประเทศในช่วงแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 8 กรุงเทพมหานคร : เม็ดทรายพริ้นติ้ง 2538.
- คณะกรรมการจัดทำหนังสือ อุบลราชธานี 200 ปี อุบลราชธานี 200 ปี. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ชวนพิมพ์ 2535.
- คณะวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และกรมพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย
- ทฤษฎีใหม่เกี่ยวกับน้ำเพื่อการเกษตรของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว 2541
- จดหมายเหตุแห่งชาติ, กอง. รายงานตรวจราชการมณฑลอีสาน และนครราชสีมา. 9 ธันวาคม 2469
- “_____”, ร5 กษ 3.2/5 กรมนาเรื่อง เงินค่าที่นา กย. รศ. 110.
- “_____”, ม 218/2 เรื่องฝิบุญ 26 กุมภาพันธ์ รศ. 120
- “_____”, ม 2.18/2 เรื่องฝิบุญ 26 กุมภาพันธ์ รศ. 120
- “_____”, ร6 ม. 26/1 รายงานราชการมณฑลอีสานสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ กราบบังคมทูล 13 มกราคม 130
- “_____”, ร3 จศ 1193 เลขที่ 21 ใบบอกหลวงอัครสุนทร เรื่องส่งส่วยข้าวของเงินทอง เมืองลาวภาคตะวันออกเฉียง
- จิตร ภูมิศักดิ์. ความเป็นมาของคำสยามไทย ลาว และขอม และลักษณะทางสังคมของชื่อชนชาติ. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สยาม 2540
- ชลิต วินันทะพร. การอพยพย้ายถิ่นในดินแดนอีสาน ระหว่างปี พ.ศ. 2321-2453 ปริญญานิพนธ์ วิทยาคดี บัณฑิตวิทยาลัยมหาสารคาม ศศ.ม. 2529

- ชมเพลิน จันทรเรืองเพ็ญ และคณะ ปัญหา 108 ทางเศรษฐกิจ เล่ม 1 ความรู้เบื้องต้น
กรุงเทพมหานคร : พิทักษ์ประชา จำกัด 2523
- ชุมพล แนวจำปา การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจบริเวณลุ่มแม่น้ำตอนบน พ.ศ. 2443-2468
วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัยจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2529
- ชุมพล รัตนา หนังสือที่ระลึก พิธีมอบอาคารเฉลิมพระเกียรติ 60 พรรษา มหาราชินี 5 ธันวาคม
2535, โรงเรียนบ้านภูเงิน (อินทสุโขทัยราษฎร์สามัคคี) สำนักงานการประถมศึกษา
อำเภอกันทรลักษ์ สำนักงานการประถมศึกษา จังหวัดศรีสะเกษ โรงพิมพ์ศรีสะเกษ
การพิมพ์ 2535
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต นนทบุรี : สำนักพิมพ์สร้างสรรค์ จำกัด 2527
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา บ้านกับเมือง กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์รุ่งเรืองสาส์น 2529
- ณรงค์ศักดิ์ ธนวิบูลย์ชัย ระบบเศรษฐกิจ ในเอกสารประกอบการสอนชุดวิชาหลักเศรษฐศาสตร์
หน่วยที่ 3 นนทบุรี : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, 2539.
- ดาร์รัตน์ เมตตาริกานนท์ และสมศักดิ์ ศรีสันติสุข การศึกษาการเปลี่ยนแปลงด้านเศรษฐกิจ
การเมือง สังคม และวัฒนธรรมในหมู่บ้านอีสาน : ศึกษากรณีหมู่บ้านนาป่าหนาด
คณะมนุษยศาสตร์ และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น 2529 (อัดสำเนา)
- ดุยฉวี กาพอ่อนศรี และสมศักดิ์ ศรีสันติสุข การศึกษาการเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจ การเมือง
สังคม และวัฒนธรรม ในหมู่บ้านอีสาน : ศึกษากรณีหมู่บ้านชาวเขย เขตอีสานใต้
คณะมนุษยศาสตร์ และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น 2530 (อัดสำเนา)
- ดำรง แสงทวีเลิศ และพิษณุ วรรณาด ที่ดินทำกิน : ความกดดันที่ทวีความรุนแรง ในวารสาร
เศรษฐกิจและสังคม สำนักงานคณะกรรมการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ปีที่ 30
กรกฎาคม – สิงหาคม 2536
- เดิม วิชาญพจนกิจ ประวัติศาสตร์อีสาน. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 2530
- ธวัช ปุณโณทก เทียวอีสาน กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พิฑฒเศศ 2532
- ธวัช ปุณโณทก “ชุมชนหัวเมืองเขมรป่าดง” ในการนำเสนอ สุรินทร์มรดกโลกทางวัฒนธรรม
ในประเทศไทย. ณ ศูนย์วัฒนธรรม จังหวัดสุรินทร์ 3 พฤศจิกายน 2536.
- ธิดา สาระยา. เมืองอุบลราชธานีแห่งราชะ : ศรีสง่าแห่งไพรพดุกษ์. กรุงเทพฯ : ศรีบุญอุตสาหกรรม
การพิมพ์ 2536
- ทองเหลือง บุญพร้อม. ปราสาทภูมิโปน. สุรินทร์ : พิมพ์ที่รุ่งชนเกียรติออฟเซต 2536.
- บรรณ สวันตรัจจ์. “พงสาวดารเมืองสินทร์,” ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายไสว ปุคละนันท์.
ณ เมรุวัดหนองบัว อ.เมือง จ.สุรินทร์ 11 พฤษภาคม 2517

บรรณาธิการ, คณะ วารสารการประมง 12 : 227 ; เมษายน 2502.

ประเทือง จินตสกุล. ภูมิศาสตร์กายภาพภาคตะวันออกเฉียงเหนือ. กรุงเทพฯ : ทวีการพิมพ์ 2528.

ประนุช ทรัพย์สาร วิวัฒนาการเศรษฐกิจหมู่บ้านในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย
พ.ศ. 2394-2475 วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย 2524

ปราณี วรรณเต. การผลิตข้าวในกลุ่มแม่น้ำมูลตอนล่าง พ.ศ. 2480-2516 ปริญญานิพนธ์ กศ.ม.
มหาสารคาม 2537.

ไพฑูรย์ มีกุลศัล บทความทางวิชาการ อีสานศึกษา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
มหาสารคาม 2531 (เอกสารอัดสำเนา)

ไพฑูรย์ มีกุลศัล เอกสารคำสอนประวัติศาสตร์อารยธรรมอีสาน คณะสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ 2532 (เอกสารอัดสำเนา)

พระเทพรัตนราชสุตาสยามบรมราชกุมารี, สมเด็จพระ. เอกสารชั้นต้นเกี่ยวกับการปฏิรูปการปกครอง
พ.ศ. 2428-2465. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, 2535

มหาดไทย, กระทรวง บันทึกนักปกครอง, 2537. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ ดี แอล เอส 2537.

มหาวิทยาลัยขอนแก่น คู่มือการพัฒนาภาคอีสาน การสัมมนาทางวิชาการ ณ มหาวิทยาลัย
ขอนแก่น 18-20 กุมภาพันธ์ 2525

รุ่งอรุณ ทีฆชอุณหเถียร และสมศักดิ์ ศรีสันติสุข การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ การเมือง
สังคม และวัฒนธรรมในหมู่บ้านชาติพันธ์ : ศึกษากรณีไทยญ้อ บ้านไทยญ้อ บ้านโพ
คณะมนุษยศาสตร์ และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น 2532 (อัดสำเนา)

วิจัยภาษา และวัฒนธรรมเอเชียอาคเนย์, สำนักงาน. สารานุกรมชนชาติไทย. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์
สถาบันพัฒนาการสาธารณสุขอาเซียน มหาวิทยาลัยมหิดล 2538

วิภาควรรณ (James. Fitzroy Mccrthy), พระ. บันทึกการสำรวจและบุกเบิกในแดนสยาม
กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์แผนที่ทหาร 2533

วิลาศ โพธิสาร รถไฟกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจบริเวณลุ่มน้ำมูลตอนล่าง ระหว่างปี
พ.ศ. 2409-2484 วิทยานิพนธ์วิชาเอกประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัย
ศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม 2536

ศรีศักร วัลลิโภดม. "ศรีสะเกษเขตเขมรป่าดง," เมืองโบราณ. 15(4) : 27-50 ; ตุลาคม-ธันวาคม 2532.

ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดสุรินทร์ วัฒนธรรมลุ่มแม่น้ำมูล หนังสืออ่านประกอบวิชาท้องถิ่นศึกษา
ชั้นมัธยมศึกษาตอนปลาย 2535 (อัดสำเนา)

สมาคมชาวอีสาน อีสาน : เนื่องในโอกาสครบรอบ 55 ปี ของสมาคมชาวอีสาน กรุงเทพมหานคร
: ธนวิชัยการพิมพ์ 2535

สมคิด พรมจัย และคณะ เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านอีสานใต้ สำนักงานคณะกรรมการวิจัย
แห่งชาติ (อัสสโน) 2542

_____ ความพอเพียงกับการอยู่รอดของสังคมชนบทไทย : กรณีหมู่บ้าน
ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ (อัสสโน) 2545
สายพิน แก้วงามประเสริฐ. การเมืองในอนุสาวรีย์ท้าวสุรนารี. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน 2538.
สุจิต วงศ์เทศ. “ลาวปนแจ็ก-แจ็กปนลาว,” ศิลปวัฒนธรรม ฉบับพิเศษ. กรุงเทพฯ : มติชน 2530.
สุทัศน์ กองทรัพย์. ความสำคัญของหัวเมืองคูขันธุ์ สังคม และเมืองสุรินทร์ ระหว่าง
พ.ศ. 2302-2450 ปริญญานิพนธ์ วิชาเอกประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัยมหาสารคาม
กศ.ม. 2536

สุนัย ราชภัณฑารักษ์. เชียงปุม ณ สุรินทร์. ขอนแก่น : โรงพิมพ์ศิริภักดิ์ออฟเซต 2529.

สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, ม.ร.ว. ปราสาทเขาพนมรุ้ง. กรุงเทพฯ : พิมพ์ที่บริษัทพิชิตเนศ พรินต์
เตอร์ 2536.

สุวิทย์ ธีรศาสตร์ และสมศักดิ์ ศรีสันติสุข การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ การเมือง สังคม
และวัฒนธรรมในหมู่บ้านอีสาน กรณี บ้านโนนตะแบก คณะมนุษยศาสตร์ และ
สังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น 2529

สุวิทย์ ธีรศาสตร์ การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจในบริเวณลุ่มน้ำชี แม่น้ำสงคราม และแม่น้ำมูล
ตั้งแต่ พ.ศ. 2475-ปัจจุบัน กรุงเทพฯ : บริษัทพิมพ์สว 2532

สุวิทย์ ธีรศาสตร์ และคณะ รายงานการวิจัย เรื่อง การเปลี่ยนแปลงอาชีพของชาวอีสานใน
ชุมชนตามเมืองหลักตั้งแต่ตั้งชุมชน ถึงปัจจุบัน คณะมนุษยศาสตร์ และสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยขอนแก่น 2535 (อัสสโน)

สุวิทย์ ธีรศาสตร์ และปรีชา อุตระกุล ประวัติศาสตร์อีสาน : พรมแดนแห่งความรู้ วารสาร
มนุษยศาสตร์ สังคมศาสตร์ 11, 1 (พ.ค.-ต.ค. 36)

สุวิทย์ ธีรศาสตร์ และ ณรงค์ อุปัญญา รายงานการวิจัยเรื่องการเปลี่ยนแปลงวิถีครอบครัว
และชุมชนอีสาน : กรณีผู้ไทย ภาควิชาประวัติศาสตร์และโบราณคดี คณะมนุษยศาสตร์
มหาวิทยาลัยขอนแก่น 2538 (อัสสโน)

สุวิทย์ ธีรศาสตร์ และคณะ. ประวัติศาสตร์อีสานหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ถึงปัจจุบัน เอกสาร
โรเนียว, 2540

สถิติแห่งชาติ, สำนักงาน สมุดรายงานสถิติจังหวัดอุบลราชธานี กรุงเทพมหานคร : หจก.
โรงพิมพ์อักษรไทย 2540

_____ สมุดรายงานสถิติภาคตะวันออกเฉียงเหนือ พ.ศ.2538 กองคลังข้อมูล
และสนเทศสถิติ สำนักงานสถิติแห่งชาติ 2538

_____ สมุดรายงานสถิติจังหวัดนครราชสีมา ฉบับ พ.ศ. 2544 สำนักงาน
สถิติจังหวัดศรีสะเกษ 2544

_____ สมุดรายงานสถิติจังหวัดบุรีรัมย์ ฉบับ พ.ศ. 2544 สำนักงานสถิติ
จังหวัดบุรีรัมย์ 2544

_____ สมุดรายงานสถิติจังหวัดสุรินทร์ ฉบับ พ.ศ. 2544 สำนักงานสถิติ
จังหวัดสุรินทร์ 2544

_____ สมุดรายงานสถิติจังหวัดศรีสะเกษ ฉบับ พ.ศ. 2544 สำนักงานสถิติ
จังหวัดศรีสะเกษ 2544

_____ สมุดรายงานสถิติจังหวัดอุบลราชธานี ฉบับ พ.ศ. 2544 สำนักงาน
สถิติจังหวัดอุบลราชธานี 2544

_____ สมุดรายงานสถิติจังหวัดนครราชสีมา กองรายงานสถิติ สำนักงาน
สถิติแห่งชาติ 2527

_____ สมุดรายงานสถิติจังหวัดบุรีรัมย์ กองรายงานสถิติ สำนักงานสถิติ
แห่งชาติ 2527

_____ สมุดรายงานสถิติจังหวัดสุรินทร์ กองรายงานสถิติ สำนักงานสถิติ
แห่งชาติ 2527

_____ สมุดรายงานสถิติจังหวัดศรีสะเกษ กองรายงานสถิติ สำนักงานสถิติ
แห่งชาติ 2527

_____ สมุดรายงานสถิติจังหวัดอุบลราชธานี กองรายงานสถิติ สำนักงาน
สถิติแห่งชาติ 2527

อภิศักดิ์ โสมอินทร์ ภูมิศาสตร์อีสาน มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
มหาสารคาม 2533

อมรวงศ์ วิจิตร (ม.ล. ปทุม คะเนจร), หม่อม. **พงศาวดารหัวเมืองมณฑลอีสาน**
(ประชุมพงศาวดาร เล่ม 3). พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา 2506.

ภาคผนวก

รายชื่อผลงานวิจัยเป็นหนังสือของชุดโครงการ เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านไทย

ภาพรวม

1. คริส เบเกอร์ “อนาคตของสังคมชนบทไทย : ข้อคิดเพื่อพิจารณา”

ภาคเหนือ

2. ยศ สันตสมบัติ “พลวัตและความยืดหยุ่นของสังคมชาวนา : เศรษฐกิจชุมชนภาคเหนือและการปรับกระบวนการทัศน์ว่าด้วยชุมชนในประเทศโลกที่สาม”
3. รัตนาพร เศรษฐกุล “หนึ่งศตวรรษเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านภาคเหนือ (พ.ศ.2442-2542)”
4. ลำแพน จอมเมือง สุทธิพงษ์ วสุโสภาพล “ผ้าทอไทลื้อ : การจัดการธุรกิจชุมชนเพื่อการพึ่งตนเอง”
5. ชัยวัฒน์ หน่อรัตน์ “เศรษฐกิจและสวัสดิการชุมชนหมู่บ้านชนบท”
6. จิราภรณ์ สถาปนะวรรณนะ “เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านภาคเหนือตอนล่าง”

ภาคกลาง

7. พอพันธ์ อูยานนท์ “เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านภาคกลาง”
8. ทิพวัลย์ สีจันทร์ “พลวัตการเกษตรและเศรษฐกิจชุมชนภาคกลาง : กรณีศึกษาตำบลทุ่งลูกนก อำเภอกำแพงแสน จังหวัดนครปฐม”
9. อรสุดา เจริญรัต “เศรษฐกิจพอเพียงภายใต้การเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย”
10. ศักดิ์ชัย เกียรติณาคินทร์ “คุณค่าศิลปกรรมกับเส้นทางชุมชน”
11. ภมรรัตน์ สุธรรม “พลวัตชุมชนกับการพึ่งตนเองในภาคตะวันตก”

ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

12. สุวิทย์ ธีรศาสตร์ “เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านอีสาน : ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจอีสานหลังสงครามโลกครั้งที่สองถึงปัจจุบัน (2488-2544)”
13. สมคิด พรหมจ้อย สมบัติ พันทวีชัย สุทัศน์ กองทรัพย์ วิลาส โปธิสาร “เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านอีสานใต้”
14. มณีนัย ทองอยู่ “การเปลี่ยนแปลงของเศรษฐกิจชาวนาไทย : กรณีชาวนาลุ่มน้ำพอง”
15. พรเพ็ญ ทับเปลี่ยน “เส้นทางเศรษฐกิจของชุมชนหมู่บ้านไทยในกระแสนิยม”
16. ธันว ใจเที่ยง “เศรษฐกิจ-การเมืองและนิเวศวิทยาชุมชนหมู่บ้านชาวนาปฏิวัติบนแผ่นดินอีสานตอนบน”

ภาคใต้

17. สงบ ส่องเมือง “เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านภาคใต้ในรอบห้าทศวรรษที่ผ่านมา”
18. ชลิตา บัณฑิตวงศ์ อนุสรณ์ อุณโณ “พลวัตเศรษฐกิจชุมชนภาคใต้ตอนบนฝั่งตะวันออก”

วิธีวิจัย

19. ยศ สันตสมบัติ สุวิทย์ ธีรศาสน์ พอพันธ์ อูยานนท์ “วิธีการศึกษาเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านไทย”

เศรษฐกิจชุมชนกับเศรษฐกิจแห่งชาติ

20. เสรี ลีลาชัย “เศรษฐกิจชุมชนกับเศรษฐกิจแห่งชาติ”
21. สังคีต พิริยะรังสรรค์ “นโยบายเศรษฐกิจชุมชน”

1. ศาสตราจารย์ ดร.ยศ สันตสมบัติ
คณะสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ อ.เมือง
จ.เชียงใหม่ 50200
ที่บ้าน : (053) 804-940
ที่ทำงาน : (053) 943-553
มือถือ : (01) 881-7720
2. ดร. คริส เบเกอร์
98/2 ซอยนวนน้อย
สุขุมวิท 63
กรุงเทพฯ 10110
ที่บ้าน : (02) 381-3317
ที่ทำงาน : ดร.ผาสุก (02) 218-6276
3. รองศาสตราจารย์สุวิทย์ ชีรสอวัต
คณะมนุษยศาสตร์ และสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยขอนแก่น
อ.เมือง จ.ขอนแก่น 40002
ที่บ้าน : (043) 243-495
4. รองศาสตราจารย์สงบ ส่งเมือง
คณะมนุษยศาสตร์ และสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยทักษิณ อ.เมือง
จ.สงขลา 90000
ที่บ้าน : (074) 334-498
มือถือ : (01) 247-0024
5. รองศาสตราจารย์เสรี ลีลาชัย
119/50 ซอยโชคชัยบางเตย
ถนนนวมินทร์ คลองกุ่ม บึงกุ่ม
กรุงเทพฯ 10240
ที่บ้าน : (02) 948-3028
6. รองศาสตราจารย์ ดร.สังคีต พิริยะรังสรรค์
คณะเศรษฐศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
กรุงเทพฯ 10330
โทร. : (02) 253-1343
มือถือ : (01) 315-3182
7. รองศาสตราจารย์ ดร.พอพันธ์ อูยานนท์
สาขาวิชาเศรษฐศาสตร์
มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช
ต.บางพูด อ.ปากเกร็ด จ.นนทบุรี 11120
โทร. : (02) 964-5518
มือถือ : (01) 934-5929
8. อาจารย์ณรงค์ บุญสวยขวัญ
มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์
222 ต. ไทยบุรี อ.ท่าศาลา
จ.นครศรีธรรมราช 80160
ที่ทำงาน : (075) 672-019
มือถือ : (01) 956-7364

9. อาจารย์ ดร. ทิพวัลย์ สีจันทร์
ฝ่ายปฏิบัติการวิจัย และเรือนปลูกพืชทดลอง
มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
วิทยาเขตกำแพงแสน
อ.กำแพงแสน จ.นครปฐม 73140
โทร : (034) 351-581
โทร : (02) 579-0113 ต่อ 3662
มือถือ : (10) 942-9590
10. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. รัตนาพร เสริมสกุล
คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยพายัพ อ.เมือง
จ.เชียงใหม่ 50000
ที่บ้าน : (053) 246-775
ที่ทำงาน : (053) 241-255
11. รองศาสตราจารย์ ดร. จิราภรณ์ สถาปนาวรรณะ
คณะมนุษยศาสตร์ และสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยนเรศวร
ต.ท่าโพธิ์ อ.เมือง จ.พิษณุโลก 65000
ที่ทำงาน : (055) 261-0004 ต่อ 2075
ที่บ้าน : (055) 242-677
12. คุณลำแพน จอมเมือง
137 หมู่ 3 ต.ศิลาแดง
อ.ปัว จ.น่าน 55120
ที่บ้าน : (054) 792-167
13. ดร.อรสุดา เจริญรัต
กองโครงการสัมพันธ์
สำนักพระราชเลขานุการ
พระบรมมหาราชวัง
กรุงเทพฯ 10200
ที่ทำงาน : (02) 222-3106
(02) 222-1045
ที่บ้าน : (02) 541-8751
มือถือ : (01) 947-9301
14. อาจารย์ ดร. พรเพ็ญ ทับเปลี่ยน
ภาควิชาพื้นฐานการศึกษา
คณะศึกษาศาสตร์ ม.ศรีนครินทรวิโรฒ
สุขุมวิท 23 กรุงเทพฯ 10110
ที่ทำงาน : (02) 644-1000 ต่อ 5521
มือถือ : (01) 376-7671
15. อาจารย์ ดร. ศักดิ์ชัย เกียรติณาคินทร์
242 ซอยสวนอ้อย 4 ถ.ราชวิถี
สามเสน วชิระ คูสิต
กรุงเทพฯ 10300
โทร. : (02) 243-9051-9 ต่อ 1411
: (02) 668-7450 ต่อ 1411
ที่บ้าน : (02) 243-2846
16. คุณภมรรัตน์ สุธรรม
สำนักงานพัฒนาชุมชนอำเภอ
อ.ศรีรัตนคม จ.สุราษฎร์ธานี 84180
ที่ทำงาน : (077) 391-257
มือถือ : (01) 342-8935

17. คุณชัยวัฒน์ หน่อรัตน์
238 ซ.สุภา 1 ถ.ดีทอง ราชบุรี พระนคร
กทม. 10200
ที่บ้าน : (02) 222-7013
มือถือ : (01) 309-9056
18. คุณชลิตา บัณฑุวงศ์
มูลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืน (ประเทศไทย)
912 ซ.งามวงศ์วาน 31 (ซอยย่อย 7)
อ.เมือง จ.นนทบุรี 11000
โทร. : (02) 952-7871
มือถือ : (01) 560-4662
19. คุณอนุสรณ์ อุณโณ C/O คุณชลิตา บัณฑุวงศ์
มูลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืน (ประเทศไทย)
912 ซ.งามวงศ์วาน 31 (ซอยย่อย 7)
อ.เมือง จ.นนทบุรี 11000
20. รองศาสตราจารย์ ดร. สมคิด พรหมจู้
ประธานกรรมการสาขาวิชาศึกษาศาสตร์
มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช ต.บางพูด
อ.ปากเกร็ด จ.นนทบุรี 11120
โทร. : (02) 503-3566
: (02) 503-3567
มือถือ : (01) 292-1568
21. อาจารย์ ดร.มณีนัย ทองอยู่
คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยขอนแก่น
อ.เมือง จ.ขอนแก่น 40002
ที่บ้าน : (043) 241-170
22. อาจารย์ ดร.บัวพันธ์ พรหมพักพิง
คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์
ม.ขอนแก่น อ.เมือง
จ. ขอนแก่น 40002
ที่ทำงาน : (043) 362-039
: (043) 237-605 ต่อ 214
23. อาจารย์วิลาส โพธิสาร
374 หมู่ 1 ต.แดล
อ.ศรีขรภูมิ จ.สุรินทร์ 32110
โทร. : (044) 513-704
24. รองศาสตราจารย์สมบัติ พันธิวิทยุ
สาขาวิชาเศรษฐศาสตร์
มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช ต.บางพูด
อ.ปากเกร็ด จ.นนทบุรี 11120
25. ผู้ช่วยศาสตราจารย์สุทัศน์ กองทรัพย์
สถาบันราชภัฏสุรินทร์
186 หมู่ 1 ถนนสุรินทร์-ปราสาท
ต.นอกเมือง อ.เมือง จ.สุรินทร์
โทร. : (044) 561-579

26. อาจารย์ธรรมา ใจเที่ยง
คณะวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี
สถาบันราชภัฏสกลนคร
680/1 ถนนนิตโย ต.ธาตุเชิงชุม
อ.เมือง จ.สกลนคร 47000
มือถือ : (09) 843-1613
27. คุณพรพิไล เลิศวิชา
15 กำแพงดิน ซอย 1 ค
เชียงใหม่ 50000
มือถือ : (01) 909-9915
28. ผู้ช่วยศาสตราจารย์กิตติ ตันไทย
สถาบันราชภัฏสงขลา
อ.เมือง จ.สงขลา 90000
ที่บ้าน : (074) 322-992
ที่ทำงาน : (074) 324-221
มือถือ : (01) 276-9697
29. ผู้ช่วยศาสตราจารย์อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์
คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
อ.เมือง จ.เชียงใหม่ 50200
ที่บ้าน : (053) 223-452
ที่ทำงาน : (053) 225-519
30. คุณสุทธิพงษ์ วสุโสภณพล
สำนักงานสาธารณสุขจังหวัดน่าน
อ.เมือง จ.น่าน 55000
31. พระมหาเจิม สุวโจ
สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วัดมหาธาตุ ท่าพระจันทร์
กรุงเทพฯ 10200
ที่ทำงาน : (02) 226-3398
32. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ชูสิทธิ์ ชูชาติ
สถาบันราชภัฏเชียงใหม่
202 ถนนช้างเผือก ต.ช้างเผือก
อ.เมือง จ.เชียงใหม่ 50300
มือถือ : (09) 700-6150
33. ศาสตราจารย์ ดร.ฉัตรทิพย์ นาถสุภา
54 ถนนเศรษฐศิริ
กรุงเทพฯ 10400
ที่บ้าน : (02) 279-2457
โทรสาร : (02) 279-4951